

TC
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel
Bilgi:1930-1950 Arası Lise Tarih Kitapları

Aslıhan AKKOÇ
2501050098

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Korkut TUNA

İstanbul, 2008

Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi Açısından Tarihsel Bilgi: 1930-1950

Arası Lise Tarih Kitapları

Aslıhan AKKOÇ

ÖZ

Toplumdaki insanların, toplumsal olaylar üzerine sahip oldukları bilincin temelinde belli bir tarih bilgisi yatmaktadır. Bu nedenle, birey bazında ve uzun vadede toplumun geleceği açısından tarihsel bilginin topluma aktarımı önem kazanmaktadır. Eğitim kurumlarında aktarılan tarih bilgisinin ve ders kitaplarının içerdiği yaklaşımlar çalışmada incelenmektedir. Bununla beraber, ders kitaplarında yeralan açıklama biçimlerinin hangi koşulların ürünü olduğunun da belirtilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, çalışmada tarih anlayışlarının gelişimi konusu üzerinde durulmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye’de tarih eğitiminin genel çerçevesi, dönemin toplumsal ve toplumlararası koşulları da çalışmada göz önüne alınmıştır. Çalışmanın tarih eğitimi açısından belirlediği sınırlar, 1930-1950 arası lise tarih kitaplarıdır. Tarih kitaplarında, bu dönemde Türk toplumu nasıl bir süreç içinde açıklandığı çalışmada değerlendirilmektedir.

ABSTRACT

People as members of society form their consciousness of social events on the base of historical knowledge. For this reason, transposing historical knowledge to society has great significance both for individuals and the long term future of society. In this study historical knowlwdge reflected in education instutions and consisting of appraches of text books are examined. Besides, required to point out which be result of social conditions explanations of kinds in books. That’s why in this study on progressing history views are examained. In addition, in this study given in Turkey of history education, also society and inter societies conditions the period in Turkey. This work of limits for historical education is high school history text books between 1930-1950. Assessment in this period Turkish society had explained how a historical duration in history text books.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, tarihsel bilginin, toplum açısından ve Sosyoloji bilimi açısından önemi dile getirilmeye çalışılmaktadır. Tarihsel bilgi, toplumu oluşturan bireyler ve toplum örgütlenmesi açısından önem arz etmektedir. Toplumsal olayların anlaşılması noktasında bireylerin sahip olduğu bilinç tarih bilgisiyle oluşmaktadır. Bu nedenle de, topluma aktarılan tarihsel bilgi çalışmada önemsenmiş ve eğitim kurumları aracılığıyla tarihsel bilginin aktarımı konusu incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, dönemin koşulları, tarih alanının genel özellikleri de değerlendirmeye alınarak, Türkiye’de tarih eğitiminin genel özellikleri, 1930-1950 arası lise tarih kitaplarının Türk toplumunu nasıl bir tarihsel bütünlükte açıkladığı konusu tezde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ancak akademik çalışmalara yeni başlayan biri olarak çalışmanın eksik yönlerinin olabileceğini de dile getirmek gerektiğini düşünüyorum.

İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü’nün, Sosyoloji anlayışının; yoğun bir tarihsel temele bağlı olması, kendini belli bir tarih bilgisi üzerine kurmuş ve geliştirmiş olması çalışma alanım olarak tarihe yaklaşımda, tarihi incelemede önemli bir etkisi söz konusudur. Bölümün temel yaklaşımlarından biri olan, “Toplumsal olayların nedensiz olmadığı bu anlamda, tarihsel ele alış yoluyla toplum olaylarına açıklama getirmenin mümkün olduğu ve tarihten yararlanmanın Sosyoloji’ye açıklama gücü katacağı” yönündeki ele alışlar, tezin başlangıcındaki fikirlere yön verdiği belirtilmelidir.

Tez çalışmasının öncesinde, yüksek lisansına henüz başlamadan bile önce fikirlerime ve istekliliğime destek vererek, zaman ayırarak, getirdiğim yazıları değerlendirmesi, yol göstericilik, hocalık yapması dolayısıyla ve tez çalışmam süresince çalışmanın doğru bir çerçevede olmasını sağlayan danışman hocam, Sayın Prof. Dr. Korkut TUNA’ya teşekkür ederim. Ayrıca eksik yönlerimi gösteren Sayın Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ’a ve bana emeği geçen bütün hocalarıma teşekkür ederim.

Ayrıca, bana bugüne kadar verdiği bütün desteklerde ötürü aileme, anneme çok teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
Öz.....	iii
Önsöz.....	iv
İçindekiler.....	v
Kısaltmalar.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM: TARİH ANLAYIŞLARINA KISA BİR BAKIŞ	
A) TARİH ANLAYIŞININ KISA GELİŞİM SEYRİ.....	5
B) 19.YY VE 20.YY TARİH ANLAYIŞLARI VE SON DÖNEMLER	11
C) TARİH ANLAYIŞLARININ İÇERDİĞİ EKSİKLİKLER VE SORUNLAR...18	
D) TARİH YÖNTEMİNİN TOPLUMU ANLAMADA ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME.....	23
E) TARİH'DEN VE TARİH EĞİTİMİNDEN NE ANLAYABİLİRİZ?.....	24
II. BÖLÜM:TÜRKİYE'DE TARİH EĞİTİMİ	
A) OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE BATILILAŞMA SİYASETİ VE DÖNEM ENTELEKTÜELLERİ.....	28
B) OSMANLI İMPARATORLUĞU SONRASI KİMLİK ARAYIŞI.....	32
C) CUMHURİYET DÖNEMİ TARİH TEZLERİ, KİTAP YAZIMLARI VE TARİH KONGRELERİ.....	40
D) MİLLİ EĞİTİM ŞURALARI ÜZERİNDEN TARİH EĞİTİMİNE BAKIŞ....	48
E) TÜRKİYE'DE SON DÖNEM TARİH EĞİTİMİ SEMİNER VE TOPLANTILARI.....	52
III.BÖLÜM: 1930-1950 ARASI LİSE TARİH KİTAPLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	57
A) ORTA ASYA (ESKİ TÜRKLER)	
1-Kültürel Özellikler, Yakınlık ve Bağlar.....	59
2-Devlet Anlayışı.....	61

3-Orta Asya Türk Toplumunun Toplumlararası İlişkilerde Nasıl Konumlandırıldığı.....	62
B) ANADOLU VE AVRUPA COĞRAFYASI	
1-Kültürel Özellikler, Yakınlık ve Bağlar.....	63
2-Devlet Anlayışı.....	67
3-Anadolu ve Avrupa’da Türk Toplumun Toplumlararası İlişkilerde Nasıl Konumlandırıldığı.....	68
C) İSLAM MEDENİYETİ ÇERÇEVESİ	
1-Kültürel Özellikler, Yakınlık ve Bağlar.....	72
2-Devlet Anlayışı.....	73
3-İslam Medeniyetinde Türk Toplumun Nasıl Konumlandırıldığı.....	74
SONUÇ.....	77
BİBLİYOGRAFYA.....	81

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
b.a.	Eserin bütününe atıf
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Ed. veya Haz.	Editör/yayına hazırlayan
s.	Sayfa/sayfalar
TTTC	Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım tarihi yok
y.y.	Basım yeri yok
yy	Yüzyıl

GİRİŞ

Toplumun kendi tarihini inşa etme ve yazma süreci, toplum ilişkilerine de yön verme anlamı taşır. Türk toplum tarihinin ortaya konulması ve bu tarihi yaklaşımın topluma farklı yollarla aktarımı, toplum ilişkilerine bu yaklaşımın yön vereceği varsayımıyla daha bir önem kazanmaktadır.

Tarihi yaklaşımın topluma aktarımının farklı yollarla olduğu belirtilebilir. Toplumdaki insanlar, aktarılan bilgilerden yararlanarak toplum hakkında fikir üretmekte ve davranışta bulunmaktadır. İnsanların kendi toplumları hakkında ileriye dönük fikirlerine katkı sağlayan tarihi-toplumsal bilgiler, aile içinde, tarih eğitimi yoluyla ve iletişim araçları yoluyla aktarılanlar şeklinde ifade edilebilir. Bütün bu unsurlar toplumun kimliğini yaratmasını sağlayan öğelerden birkaçı olarak belirtilebilir. Ancak çalışmada özellikle tarih eğitimi açısından tarihsel bilginin aktarımı önemsenmekte ve incelenmektedir.

Tarih yazımının ve tarihçilik anlayışının, içinde bulunduğu dönemin koşullarıyla biçimlendiği belirtilmelidir. Tarih anlayışlarının hangi toplumsal koşulları ürünü olduğu bu noktada önem kazanmaktadır. Bununla beraber, bu anlayışın ve dünya görüşünün toplumdaki insanlara yansımaları, onları etkilemesi ve aynı zamanda da toplumda birbirinden farklı unsurları, bir söylem haline gelmiş olan tarih anlayışının, artık bu bilgi ekseninde biçimlendirmesi söz konusudur. Tarih anlayışının, üretilmesi ve toplumda bunun bir yansıması şeklinde ortaya çıkan değişiklikler toplumun bir çok farklı kurumunun aldığı yeni haline de yansımaktadır. Bu anlamda, tarih anlayışının toplum üzerinde belirleyici rolü söz konusudur.

Çalışmada, tarih anlayışları özellikle Türkiye'deki tarih eğitiminin genel özelliklerini daha anlaşılır bir düzleme yerleştirmesi dolayısıyla üzerinde durulan konulardan birini oluşturmaktadır. Bununla beraber, Türkiye'de tarih eğitimi Osmanlı'dan günümüze değin, dönemin yaklaşımları, kimlik arayışları, tarihi açıklama çabaları ve günümüzde tarih eğitimi üzerine yapılan tartışmalar çerçevesinde tanıtılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tarih yazımı, inşası, belli bir siyaseti ortaya koyan bir niteliği içinde barındıracaktır. Bu nedenle konuyu siyaset alanının biçimlendirdiği yada siyaset alanının tarih üretme girişimleri, çabaları olarak görülebilecek örneklerini ve topluma aktarmaya yönelik ortaya koyduğu tarihsel yaklaşım ele alınmaya çalışılacaktır.

Konu öncelikle Türk toplumunda tarih üretme çabaları, arayışları noktasında belirginleştirildiği için tarih eğitiminin öne çıktığı, önemsendiği, etkisinin daha belirgin olduğu dönemlerin çalışmada esas alındığı vurgulanmalıdır. Bu anlamda, tarihi-toplumsal bilginin topluma aktarımında Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında tarih eğitimi öne çıkmış, toplumsal ve toplumlararası yeni ilişkilerin de bir gereği olarak son dönemlerde ise tarih eğitiminin önemi kaybolma derecesine gelmiş ve teknolojinin de gelişimiyle iletişim araçlarına bu görev yüklenmiş gibidir.

Bu nedenle çalışmada, üretilen tarihi-toplumsal yaklaşımın, Türkiye’de 1930-1950 arası dönemde tarih eğitimiyle nasıl aktarıldığı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu dönemlerin yani, 1930-1950 arası dönemin Türkiye’de karşılaşılan bir özelliği olarak söylenebilecek, ülkenin öncelikli amaçlarından birini toplumun eğitim kurumları sayesinde eğitilmesi oluşturmaktadır. Dünyada da, özellikle Batı’da, bu dönemler itibariyle, bir süredir bilim ve eğitimin büyük ölçüde önemsenmesi, değer verilmesi ve eğitimden çok fazla şeylerin beklendiği dönemler olarak nitelenebilir.

Çalışmada, 1930-1950 arası lise tarih ders kitaplarında; Türk toplumuna aktarılmak üzere oluşturulmuş olan tarihi bilginin içerik olarak nasıl bir özellik gösterdiği ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Bu dönem tarih kitaplarında Türk toplumu, toplumda yaşayan insanlara nasıl anlatılmakta ve tanıtılmaktadır? Türk toplumu nasıl bir tarihi bütünlükte verilmektedir? Özellikle bir dönem öncesi, Osmanlı İmparatorluğu’nda topluma anlatılan Osmanlı Tarihi ve Osmanlı Coğrafyasıydı. 1930-50 arası dönem Osmanlı’nın bir dönem sonrası olarak düşünüldüğünde, toplumdaki insanları eğitmek amacıyla, tarihi-toplumsal bilgi aktarımını gerçekleştirirken ne gibi farklılıklar söz konusu olmuştur? Sadece Osmanlı toplumu olarak kendini tanıyan bir halka Türk toplumu, nasıl bir yaklaşımla aktarılmış olabilir? Türk toplumu Doğu yada Batı toplumu anlamında hangi bütünlüğe dahil edilmeye çalışılarak açıklanmıştır? Toplumun tarihi yapısı ve özelliklerinin nasıl açıklandığı, hangi uygarlığa dahil olduğu bu bağlamda Doğu uygarlığına ve Batı uygarlığına ait toplumsal yapıyı, özellikleri, tarihi süreçleri nasıl bir ele alış yoluyla tarih kitaplarına yansıtıldığı değerlendirilmektedir. Bu dönem, tarih eğitiminde Türk toplumunun nasıl bir tarihsel süreç içinde açıklandığı açıklanmaya çalışılmaktadır.

Sözü edilen toplum yapısı ve tarihi özelliklerin tarih kitaplarına nasıl yansıdığına incelenmesi ve değerlendirilmesine katkı yapacak şekilde; 1930-50 arası tarih ders kitaplarının oluşumuna temel olabilecek, bu kitaplarla bağlantılı tarih anlayışlarını ve toplum koşullarını irdeleme gereği doğacaktır.

Konuyu Türkiye’de tarih eğitimi açısından ve tarih ders kitapları şeklinde sınırlamakla beraber, tezin esas çalışma alanını, eğitim bilimleri alanından yada tarih alanından ayırt etmek gerekmektedir. Ders kitaplarında kullanılan kavram ve ifadelerin tarihsel ya da pedagojik anlamda doğru seçilip seçilmediğini ortaya koymak şeklinde ifadelebilecek, tarih eğitimi alanının bakış açısıyla değerlendirmeye gitmekten farklı bir şekilde, tarihsel bilginin toplum açısından önemi ve aktarımı çerçevesinde, tarih anlayışları bağlamında tarih eğitimi incelenmiştir. Bu nedenle kitaplarda, Türk toplumunun nasıl bir tarihsel gelişim sürecinin içinde açıklandığı meselesinin tarihi-toplumsal nedenleri çok boyutlu bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tezin temel probleminin de bu çerçevede olduğunu, bu bakış açısı ekseninde tarih kitaplarının inceleme konusu olarak ele alındığını söylenebilir.

Bu çerçevede tarih ve toplum anlayışlarının toplum üzerinde etkili oluşu nedeniyle Türkiye’de tarih alanında yapılan yada gelecekte yapılacak olan çalışmaların da öneminin daha da arttığı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda tarih ve toplum anlayışlarının ortak oluşu ve toplum üzerinde belirleyici etkisi nedeniyle Sosyoloji ve diğer sosyal bilimler açısından tarihsel bilginin toplumu anlamadaki rolüne çalışmada vurgu yapılmaktadır.

Çalışmada, toplumsal bağlamda, tarihin, tarihsel geçmişin ele alış ve açıklanma biçimi ve toplumsal ilişkilere yön verici tarafları değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu nedenle I. Bölüm’de “Tarih Anlayışlarına Kısa Bir Bakış” başlığıyla, tarih anlayışlarının gelişim süreçleri ve özellikleri çerçevesinde konu ele alınarak, değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Tarihe ve toplumlara bir açıklama getirme noktasında, tarih anlayışlarının yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. II. Bölüm’de “Türkiye’de Tarih Eğitimi” başlığıyla, Osmanlı son döneminden günümüze gelen zaman diliminde Türkiye’de tarih çalışmalarını ve tarih eğitimi belirleyen faktörler genel özellikleriyle vurgulanmıştır. III. Bölüm’de ise, “1930-1950 Arası Lise Tarih Kitaplarının Değerlendirilmesi” adıyla, bu dönem kitaplarında

Türk toplumunun özelliklerinin hangi coğrafyalar ve hangi uygarlıklar çerçevesinde ele alındığı değerlendirilecektir. 1930-1950 arası tarih ders kitaplarında, Türk toplumuna dair tarihsel sürecin ve uygarlık alanının nasıl açıklandığı üzerinde durulmuştur.

I. BÖLÜM: TARİH ANLAYIŞLARINA KISA BİR BAKIŞ

A) TARİH ANLAYIŞININ KISA GELİŞİM SEYRİ

Tarihin oluşturulma çabası ve tarih yazımı, toplumların ortaya çıkışından bu yana gösterdiği gelişim ve tarih anlayışlarının genel özellikleri bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır.

Geçmişte yaşanan olayların yazıya dökülerek aktarılmaya çalışılması çabası, toplumlarda ilkçağlardan beri görülmektedir. Toplum örgütlenmesinin ortaya çıkışı akabinde toplumun, farklı kurumları bünyesinde oluşturmaya başlamasıyla beraber, toplumda gerçekleşen olayların kayda alınması çabasıyla birlikte tarih yazıcılığının başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu anlamda yıllıklar ilk kez, ilkçağda Sümerler tarafından oluşturulmuştur. Bu dönemden itibaren uzunca bir dönem geçmişin yaşanan olaylarının devlet tarafından kayda alındığı ve aktarıldığı görülmektedir. Tarih, bir yanıyla devlet kayıtları olarak tutulan ve aktarılan bir özellik gösterir. Toplum örgütü içindeki yapıların, kurumların toplumsal ilişkideki yeri, bu noktada önemli olmaktadır. Devleti ortaya çıkaran özellik, toplumun savunma ihtiyacını karşılayan sınıfın örgütlü ve düzenli olarak yönetiminin yapılabilmesi meselesidir. Bu durum, bu kurumun ürettiği tarih bilgisini de belirlemiştir. Buna bağlı olarak da, devletin ürettiği tarihsel bilgi, askeri-siyasi olayları ve gelişmeleri aktaran bir yapıdadır. Bu tarih yazıcılığı toplumun tamamına yönelik değil, yine devlet yönetimindeki belli sayıdaki insanlara yönelik olacaktır. Uzun dönemler boyunca Doğu'da ve Batı'da tarih yazıcılığı bu özellikte devam etmiştir.

Bununla beraber, Doğu'da ve Batı'da tarihçilik anlayışının tamamen aynı gelişmeleri gösterdiğini, aynı doğrultuda olduğunu ve tek bir gelenek oluşturduğunu söylemek de doğru olmayacaktır. Doğu tarihçiliğinin kaynaklarını inceleyen çalışmalar çok sınırlı¹ düzeyde olmakla beraber Doğu'da özellikle de Yakın-Doğu'da ilkçağlardan itibaren tarih yazımı anlamında belli bir eğilimin, çizginin varlığı söz konusudur. Bu eğilimin genel özellikleri; *kendinden önce gelenin korunması, sınırlı sayıdaki insanın anlaması için oluşturulma-yazılma, devlet-siyaset olaylarının*

¹ Baykan Sezer, "Tarih Anlayışı" Sosyoloji ve Coğrafya Ders Notları, **Sosyoloji ve Coğrafya Sosyoloji Yılığ Kitabı 15 Süha Göney ve Sabahattin Güllülü'ye Saygı**, Yay. Haz.:Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, s. 86

kaydını tutma amacını taşıması ve özellikle de asker devletlerde ortaya çıkan devlet işlerini, olaylarını kayıt altına alma ve bu yolla toplumlararası ilişkilerde yeni gelişkin roller elde etmeye olanak yaratma şeklinde belirtilebilir.

Bu bağlamda, örneğin Asur, “....arşivcilik ve kütüphane geleneği ile de karşımıza çıkmaktadır.....Kendisinden önceki mirasın, Sümer/Babil mirasının korunması noktasında da aynı titizliğin gösterildiği anlaşılmaktadır. Eski Mezopotamya dillerinin kullanılması yada eskiye ait metinlerin olduğu gibi –hiçbir ekleme yapılmadan- Asurlularca saklandığını görüyoruz. Eski metinlere bir eleme, çıkarma yada bir gözden geçirip yenileştirme girişimi söz konusu değildir.”² Persler de Asur gibi asker devlet yapısındadır. Bu özellik üretilen tarih bilgisine de yansiyacaktır. Genel anlamda Doğu tarihçiliğinin karakterini belirleyen de bu yapı olmaktadır. Asker devlet yapısının olduğu örgütlenmelerde eskinin korunması ve aktarımı söz konusudur.

Özellikle Yakın-Doğu'nun üretim merkezi oluşu nedeniyle; bu bölgede bulunan toplumlar, üretim üzerinde denetim sağlayarak toplum örgütlenmesinin devamını sağlamaktadırlar. Dolayısıyla bu ortamı yaratan toplum örgütlenmesi tipi de, bu üretimin düzenli yapılmasını ve koruyuculuğunu sağlayan asker devlet örgütlenmesi şeklinde biçimlenmektedir. Bu anlamda hem toplumun sürekliliğini sağlama; gıdaya dayalı üretimin sorunlarının aşılması hem de toplumsal hayatın getirdiği güvenlik gibi sorunların çözümü ve aşılması anlamında toplum çözümünü ortaya koyarak, gelişen yeni durum ve ihtiyaçlara yeni çözüm yolları bulabilen bu anlamda da belli roller elde edebilen toplumlarla Yakın-Doğu'da karşılaşılmaktadır. Kendi toplum çözümünü yaratabilmesi; öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılayabilmesi ve düşünsel faaliyetlere, tarih düşüncesi gibi düşünce anlamında üretim faaliyetlerine başlayabilmesini de sağlamaktadır. Toplum çözümünü yaratabilen bu toplumlar, kendi tarih anlayışını üretmiş ve toplum çözümünün paralelinde tarih anlayışını geliştirme imkanını da bulmuştur.

Ortaçağ'da İslam coğrafyasında, tarih alanında görülen önemli bir isim olarak İbn Haldun zikredilebilir. İbn Haldun'un düşünceleri ve ele alış tarzı dolayısıyla

² İsmail Coşkun, “Osmanlı Tarihçiliğinin Kaynakları”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülken'e Övgü –Osmanlı Tarihçiliği**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 57

toplum ve tarih alanlarında etkili olmuştur. “İbn Haldun, tarihin konusunu toplumsal olaylarda aramaktadır.”³

Doğu’da askeri-siyasi özelliğe sahip ve siyaset yaratma pratiği gelişkin olan Osmanlı’da da Asur, İran geleneğinin izleri görülmektedir.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumlar arası ilişkilerde kazandığı niteliğe bağlı olarak, asker devlet örgütlenmesi ve bu örgütlenmeye dayalı tarih geleneği kurumlaşmıştır. Bu noktada Osmanlı tarihçiliği devraldığı geleneğin öncüleri olan Asur’u ve İran’ı aşarak devam etmiştir.”⁴

Osmanlı’nın tarihsel döneminin genişliği ve farklı dönemler itibariyle üretilen farklı toplum çözümleri, siyaset biçimleri nedeniyle farklılık taşıyan 3 tarihçilik anlayışına sahiptir. İmparatorluğa dönüşmeden önceki dönemde tarihçiliğin dili sade ve halkın anlayabileceği şekildedir. İmparatorluğa dönüşmeyle beraber, dilde farklılaşma yaşanmıştır. Öncelikle Farsça olarak tarih yazılmaya başlanacak daha sonra ise, 3 dilin birleşimi olan Osmanlıca ile yazılır hale gelecektir. Klasik geleneği, aşma durumu, sadece Farsça ile değil, Farsça, Arapça ve Türkçe’nin karışımı farklı bir dil yaratarak ve toplumun her kesiminin anlamasına izin vermeyen bir yaklaşım seçilmekle beraber, bu dilin tarih yazımı sırasında kullanımında oldukça sade ve anlaşılır bir anlatım uslubu oluşturmasındadır.⁵ Dil ile farklılık yaratan bir tavır söz konusudur.

Öncelikle, bu tarihçilik, devletin gerçekleştirdiği işlerin kayıdır. Bu anlamda devletin toplumsal işleyişine dönük siyasetinin bir hesabı, “...Devlet’in yükümlülüklerini nasıl yerine getirdiğinin belgesi...”⁶dir. Aynı zamanda devlet kayıtları niteliği taşıdığından ve “Devlet’in siyaseti ile örtüşmesi sebebiyle bu tür açıklamacı bir tarihçilik söz konusu olmamıştır.”⁷ Vakanüvis tarihçilik olarak da adlandırılan bu tarihçilik anlayışı birikimli şekilde ilerler. “Kayıt işi de yeni baştan

³ Zeki Arıkan, “Herodot’tan Annales Okuluna Tarih”, **Sosyoloji ve Coğrafya Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Süha Göney ve Sabahattin Güllülü’ye Saygı**, Yay. Haz.:Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2006, s.157

⁴ Coşkun, **a.g.e.**, s. 59

⁵ Recep Ertürk, “Osmanlı Tarihçilerinin Dili”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Osmanlı Tarihçiliği**, b.a.

⁶ Ertan Eğribel, “Osmanlı Vakanüvis Tarihçiliği”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Osmanlı Tarihçiliği**, s.76

⁷ **A.e.**, s. 71

değil bir önceki tarihçinin bıraktığı yerden devam etmiştir.”⁸ Osmanlı klasik dönem tarih anlayışının bir diğer özelliği de, “Osmanlı Doğu’nun savunuculuğunu, temel siyasetini veya siyasetinin temelini tartışmamaktadır.”⁹ ancak, gerçekleştirdiği olayların kaydı olduğu için “Osmanlı tarihçileri, temel siyasetle ilgili değil, ama Devlet siyasetinin uygulanması ile ilgili aksaklıklarda eleştiri getirmekten geri durmamışlardır.”¹⁰ Osmanlı son döneminde ise, devletin geleceği Batılılaşma’da görülecektir. Ülke siyaseti Batı ile her konuda uyumda aranmıştır. Bu nedenle de klasik Osmanlı tarih anlayışından uzak, birikimli değil, yeni baştan inşa edici, yorumlayıcı, eski geleneği eleştiren yeni bir tarih yaklaşımı söz konusudur. Osmanlı son dönemlerinde olayları kaydetme işini *gazeteciliğin* günü gününe yapmasıyla, son dönemde, *tarih yazıcılığı* önemini kaybederek, *gazetecilik* bir tarihçilik biçimi olarak ortaya çıkmıştır.¹¹

Batılı tarih anlayışının kökeni ise, Eski Yunan’a dayanmaktadır. Eski Yunan tarihçileri, tarihi daha çok *güzel hitabet* olarak görmekteydiler. “Hikayenin doğruluğu onları tasvirlerin güzelliğinden daha az meşgul ediyordu.”¹² Herodotos ve Thoukydides bu tarzın ilk kaynaklarıdır. Ciceron, Polybe (Polybius), Tacite (Tacitus) yine bunlar arasında sayılabilir. Aynı zamanda bu dönemde tarih, sözlü bir aktarmacılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde *sözlü tarih* denilen ve uygulanan tarzın da kaynakları olarak gösterilebilir. Yine bu tarih anlayışının genel çerçevesi anlamında bir fikir verebilecek “Avrupa dillerinin çoğunda “history(tarih)” sözcüğü, aynı zamanda “story(hikaye)” anlamına gelir (Fransızca:historie; İtalyanca:storia; Almanca:Geschichte). Anlatı da tarihçinin yaratıcı yazarla, özellikle de romancı ve epik şairle paylaştığı bir biçimdir ve tarihin, okur kitesinden geleneksel olarak gördüğü ilgiyi önemli ölçüde açıklamaktadır.”¹³ ifadesi özellikle günümüzdeki tarih anlayışı ile bağ kurmamıza yardımcı olmaktadır.

⁸ Ertürk, a.g.e., s. 67-68

⁹ Eğribel, a.g.e., s. 75

¹⁰ A.e., s.76

¹¹ Hayati Tüfekçioğlu, “Son Dönem Osmanlı Tarihçiliği”, **Sosyoloji Yılığ 1 Hilmi Ziya Ülken’e Övgü-Osmanlı Tarihçiliği**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, b.a.

¹² Leon E.Halkin, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 70

¹³ John Tosh, **Tarihin Peşinde:Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular**, Çev: Özden Arıkan, 2. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 107

Collingwood tarafından, Yunan ve Roma dönemine kıyasla hristiyanlık; tarihi, bilimsellik özelliğine yaklaştıran bir unsur olarak açıklanacaktır.¹⁴

Ortaçağ'da ise, kilisenin kayıt tutan, olayları kaydeden bir özelliği vardır. Ortaçağ'da manastırlardaki yazı odalarında kitaplar yazılacaktır.¹⁵ Ortaçağ'da devlet örgütlenmesi, merkezi bir yapı söz konusu değildir. En etkin kurum olan kilise tarih anlayışını belirlemekte ve tarih yazımı olayını da üstlenmektedir.

Batı'da 15. ve 16. yy'larla başlayan dönemden itibaren tarih düşüncesinde, ortaya çıkan, beliren ve 19.yy'da da etkili olan belli çizgiler söz konusudur. Tarih alanını tanımlama, tarihi olayları ele alma, inceleme ve kullanılan yöntemler açısından 16. yy'dan itibaren ilerleyen zamanla beraber bir gelişim söz konusudur. Bununla beraber, belli bir karakter taşıyan bir eğilimin varlığı da söz konusudur. Bu yeni çizgi, yeni tarih anlayışı Ortaçağ'da ortaya konan tarih anlayışının tamamen dışında farklı bir çizgiyi temsil etmektedir. Batı'da toplumu yöneten, ilişkileri elinde bulunduran sınıf, Ortaçağ'da din adamlarıdır ve dolayısıyla tarihi yazan da bu sınıf olmaktadır. Yeni dönemle beraber Batı'da ortaya çıkmaya başlayan *burjuva sınıfı*; topluma, ilişkilere hakim olmaya başladıkça, toplum ilişkileriyle doğrudan bağlantılı tarih yazımına, tarih anlayışına da hakim olmaya başlayacaktır.¹⁶ Bu nedenle 15-16.yy'larda başlayan bu çizgi 19.yy'ı da belirlemiştir. Burjuva toplumu kendi toplum düzenini yaratırken, bu düzene uyumlu *tarih anlayışını* da yaratmıştır. Belli, temel özelliklerin 19. yy'da da sürmesinin nedenini bu durum oluşturmaktadır. Kendinden önceki hakim sınıfın tarih üretimi olan *resmi tarih/siyasi tarih* bu nedenle *yeni tarih anlayışı* tarafından eleştiriye uğramıştır.¹⁷

Ortaçağ'da toplumun hakim ilişkisini belirleyen ruhban sınıfının oluşturduğu tarihin yerini; 15. ve 16.yy'la başlayan süreçle beraber laikleşmiş bir tarih anlayışı alacaktır. Bu süreçte Rönesans'ın hümanizma anlayışının etkisi söz konusudur. Machiavelli'de, Voltaire'de, Gibbon'da laik tarih anlayışının ortaya çıkışı görülecektir. Yeni tarih anlayışının laik tavrı; "...Tarihi Hristiyan anlayışının dışında

¹⁴R.G. Collingwood, **Tarih Tasarımı**, Çev. Kurtuluş Dinçer, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1990, s. 63-64

¹⁵Tosh, **a.g.e.**, s. 42-61

¹⁶Zerrin Çakmak, Oya Okan, "Resmi Tarihçilik Konusu", **Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülgen 'e Övgü-Ösmanlı Tarihçiliği**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 49-50

¹⁷**A.e.**, s. 50

görmek...”¹⁸ ti. Bu tarih anlayışının diğer bir özelliği de ortaya çıkmaya başlayan milli devlet/ulus devlet anlayışı ile olan yakın ilişkisiydi. Örneğin, “Machiavelli’nin yaşadığı dönemde Batı dünyası merkantilist-kapitalist bir ekonomik değişme sürecine girmişti ve “*milli devlet*” anlayışı kökleşmeye başlamıştı. Milli monarşilerin feodal güçler karşısında iktidarını pekiştirmek ve sağlamlaştırmak...”¹⁹ ihtiyacı doğrultusunda *tarih anlayışıyla* modern devletin yapısı güçlendiriliyordu. Artık tarihten anlaşılan ulus devletlerin tarihiydi. Augustin Thierry, Jules Michelet gibi isimler tarihte anlatılanların halkın tarihi olması gerektiğini vurguladıkları görülmektedir.²⁰ 19.yy’ın temsilcileri olarak “Fransa’da Thierry, Michelet, Thiers, Guizot, Taine, Renan, Fustel de Coulanges,.....;İngiltere’de Macaulay, Carlyl, Buckle; Almanya’da Ranke, Mommsen, Harnack; Belçika’da Kurth ve Pirenne.”²¹ sayılabilir.

19.yy’da tarih alanında *tarihin tanımlanması çabası ve tarihle uğraşanlara belli bir yöntem sunma* açısından belirleyici olan isim Ranke idi. Ranke tarihi tanımlama çabasıydı. Tarihi, bir bilim olarak tanımlamaya çalışıyordu ve tarihin, doğa bilimleri ölçüsünde *pozitivist* bir bilim olduğunun da altını çiziyordu. Pozitivizmin, katı nesnellik ve yasalara bağlı oluşu özelliklerini tarihe uyguladı. Bu anlamda Ranke ile *modern tarihçilik anlayışı* olarak nitelenen uslubun 19.yy’da tam anlamıyla oluştuğu gözlenecektir.

19.yy’ın bilimsel tarih çerçevesi, modern devlet görüşü ile uyum içindedir. 19.yy boyunca ve 20.yy’ın başında bu yaklaşım devam etmektedir. Toplumların temel tarihsel gelişim süreci; *antikçağ-köleci düzen, ortaçağ-feodal düzen, pozitif dönem- kapitalist modern devlet* modeli olarak belirlenmiştir. Modern devlet, gelişim sürecinin son aşamasına karşılık gelmektedir. Aynı zamanda Batı toplum tipinin de içinde bulunduğu aşamayı göstermektedir. 19.yy’da ortaya çıkan farklı toplumsal gelişim süreçlerini açıklama çabaları da aynı tek çizgisel gelişimi ifadelemektedir.

20.yy’ın başı, tarih anlayışında bilimselliğe bakışta önemli değişikliklere sahne olmaktadır. Dünya Savaşları sonrası tarihsel nesnellik yerini, doğa bilimlerinden farklılaşmaya ve sosyal bilimlerin bütüncül olarak ele alınması

¹⁸ Arıkan, **a.g.e.**, s. 159

¹⁹ **A.e.**, s. 158

²⁰ Halkın, **a.g.e.**, s. 81-90

²¹ **A.e.**, s. 81

çabalarına bırakmaktadır. 20.yy'da tarih anlayışında; coğrafya, sosyoloji, istatistik, iktisat, antropoloji, linguistik gibi alanlar belirleyici olacaktır. Örneğin, Annales Okulu, tarihin farklılığını ve sosyal bilimlerle ilişkisini merkeze alacaktır.

20.yy'da tarih çalışmaları anlatım, açıklama alanı açısından, bireysellikten toplumun bütününe, geniş kesimlerine doğru bir genişleme yaşarken, toplumsal tarih, kadın tarihi, işçi sınıfının tarihi.... gibi tarihler çoğalarak bir anlamda da tarihin ele aldığı, açıkladığı alan daralmakta, genel tarihsel bütünlüğü yakalamak zorlaşmaktadır.

B) 19. VE 20.YY TARİH ANLAYIŞLARI VE SON DÖNEMLER

19.yy Batılı tarih anlayışının kaynağının 15.ve 16.yy'da başlayan sürece bağlı olduğundan bahsetmiştik. Batı toplumlarının, 15. ve 16.yy ile başlayarak 19.yy'da yaşadığı dönüşümler, toplum içi ve toplumlararası, ekonomik ve siyasi, karmaşık, hızlı toplum değişimleri ve sorunlarıyla karşılaşmaları söz konusudur. Kara Avrupası o güne kadar karşılaşmadığı diğer toplumlarla karşılaşarak yaşadığı sorunları, deneyimleri kendi toplumsal ilişkilerine katabilmiştir. Bu anlamda yaşadığı toplumsal değişikliklere bağlı olarak dünya görüşü ve olayları açıklama tarzı da değişecektir. Doğu ile yaşadığı deneyimlerin kaynaklık ettiği yeni bir ekonomik, toplumsal ve bunun sonucunda da siyasal ilişkiler ağının Avrupa'da yaratıldığını söylemek mümkündür. Belirtilen durumun karşılığı olarak; ticaret ve sömürü yoluyla zenginleşen ve bunun sonucunda Avrupa'da siyasi ilişkilere de hakim olan burjuva sınıfının yeni dünya görüşünde/düzeninde belirleyiciliği söz konusudur. Dünya ölçeğinde gerçekleşen bu bütünlüklü yeni ilişkilerin, Batı içinde karşılığı ise, merkantilist ekonomik modeli uygulayan devletlerin ortaya çıkışıdır. Bu yeni koşulların yarattığı toplum örgütlenmesi *burjuva sınıfı* öncülüğünde *ulus devlet yapısı* şeklinde biçimlenmektedir. Yeni kapitalist ilişkilerin bir ürünü olarak Batı'da ortaya çıkan *ulus ve ulus devlet anlayışı* 19.yy'da da tarih yazımında belirleyici olmaktadır. Belirtilen bu genel çerçevede değişiklik olmaksızın, 19.yy'da tarih anlayışına getirilen yenilikler de söz konusudur.

Öncelikle tarihin, bir bilim olduğunun vurgulanması durumu göze çaracaktır. 19.yy'da Ranke'nin ortaya koyduğu tarih anlayışı; tarih biliminin bir meslek olarak ve tarihçinin kişiliğinden soyutlanarak yapılması gerektiği şeklindeydi. Aynı zamanda tarihsel belge ve kaynakların eleştirel olarak değerlendirilmesi gerektiğini de vurgulamaktaydı. Bu anlamda, tarihsel araştırmaların 19.yy'da profesyonel anlamda yapılmaya başlandığı görülecektir.²² Bunun yanında Ranke "...araştırma tekniklerini, özellikle de birincil belgesel kaynak kullanıp yorumlama tekniğini..."²³ ortaya koymaktadır. Tarihin, bu dönemde *bilimsel* olarak nitelenmesi söz konusudur. Ancak 19.yy'ın bilimsellik anlayışı; doğa bilimleri örneğinde, toplumsal koşullardan soyutlanmış nesnellik doğrultusunda, belli yasaların keşfi ve bu yasaların katı kesinliği çerçevesinde işleyen bir bilim çerçevesidir. Bilimde *nesnellik, evrensellik ve yasa...* gibi kavramlar doğrultusunda ortaya konan *pozitivizm* anlayışı bu dönem tarih anlayışına da damgasını vuracaktır. Tarihi belli yasalar çerçevesinde açıklama ve bu durumun tek geçerli açıklama olarak nitelenmesi tarihi tek bir gelişim çizgisi olarak açıklamaya karşılık gelmektedir. Batı'da kabul edildiği şekliyle, tarihsel geçmiş tek bir çizgi, tek bir süreç olarak ilerleyen bir duruma karşılık gelmektedir. 19.yy'ın bilimsel tarih anlayışı çerçevesinde tarihsel gelişim süreci; *köleci düzen, feodal düzen* ve son aşama *kapitalist düzen* olarak ortaya konacaktır.

19.yy'da tarih alanında, ortaya çıkan *tarihsicilik "historisizm"* anlayışı belirtilen çerçeveye beraber tarihin ele alınıp, incelenmesi ve değerlendirilmesinde bugüne göre değil, geçmişe dayanarak tarihi açıklama yöntemidir. Aynı zamanda *historisizm anlayışı* ile *ulus yaratımı* olayının, bütün Batı toplumlarında ama özellikle de Almanya'da beraberliği söz konusudur.²⁴ Almanya'da bu dönemde ve 20.yy'ın da bir bölümünde tarih yazımı ve devlet kavramları birbirine kaynaşmış durumdadır. 19.yy'ın "ulus" ve "devlet" kaynaklı, tarih anlayışını en geç terkederek 20.yy'ın toplumsal tarih anlayışına Batı'da yaklaşan da yine Almanya olacaktır.²⁵

19.yy'da, tarihi coğrafyaya veya ırklara dayalı olarak açıklayan anlayışlar da söz konusudur. "...insanlarla üzerinde yaşadıkları toprak arasında yazgısal bir ilişki

²² Georg G. Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme:Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, Çev: Gül Çağalı Güven, 3. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 23-31

²³ Tosh, **a.g.e.**, s. 16

²⁴ Iggers, **a.g.e.**, s. 28-41

²⁵ **A.e.**, s. 23-41

bulduğunu öne süren Alman Jeopolitik Okulu olmuştur.”²⁶ Bu ilişkiyi, coğrafya ile beraber bütün farklı toplumsal koşulların etkili olduğu bir süreç olarak ele almamakta, doğrudan “...tüm tarihi iklim temeli üzerinde açıklamaya...”²⁷ çalışmaktadırlar. Irka dayalı tarihsel açıklamaların da Avrupa’da ortaya çıktığını görüyoruz. “İrkların eşitsizliği üzerine ilk genel kuramın sahibi de bir Fransız olan Joseph Arthur Gobineau’dur. (1816-1882).”²⁸ Oryantalizm üzerine çalışmalar da Fransa’da yoğunluklu çalışma alanlarını oluşturmaktadır. Oryantalizm ve Türkoloji çalışmalarında öne çıkan Fransa’da tarihin açıklanmasında özellikle ırklara dayalı ele alışın merkezi bir rolü söz konusuydu. 19.yy’da tarih anlayışının bir parçasını oluşturan ırk eksenli açıklamalar, bir çok toplum çalışmasına da kaynaklık etmekteydi. Aynı zamanda 19.yy’ın tarih anlayışının bilimsel olarak nitelenmesi çerçevesinde coğrafyaya dayalı ve ırklara dayalı tarih-toplum açıklamaları kesin tarihsel gerçekler olarak kabul görmüştü. Bununla beraber ırkçı tarih görüşü, genel tarihsel gelişim çerçevesinin Batı tarihi eksenli bir çerçeve ile sınırlı kalması konusuna da katkı yapmıştı.²⁹ 19.yy tarih anlayışının bu çerçevesi, Dünya Savaşları sonuna kadar gelen süre boyunca devam etmiştir.

Batı’da 19.yy’da ortaya konan diğer bir yaklaşım da Marksist tarih anlayışıdır. Bu anlayışın tarihi ve toplumu ele alışı, toplumsal çatışma eksenlidir. Çatışma ögesinin ürünü ise, farklı bir toplum sınıfının ortaya çıkışı ve ilişkiye hakim oluşuyla beraber bir üst toplumsal aşamaya geçişi esas almaktadır. Bu anlamda 19.yy klasik tarih anlayışının evrimci, zorunlu ilerlemeci, tarihsel gelişim çerçevesi ile Marksist anlayışın gelişim aşamaları temelde farklılık taşımaz. Marksist tarih şeması, *komünal toplum, ilkel toplum, feodal toplum, kapitalist toplum ve sosyalist-proleterya toplumu* olarak aşamalandırılmıştır. Kapitalist aşamayı, zorunlu gerçekleşmesi gereken ve aşılacak bir durum olarak açıklamaktadır. 19.yy’da ve 20.yy’ın başında Batı açısından bakıldığında, dönemin ekonomisi belirleyen kapitalist düzen ve siyasi çehresini oluşturmaya başlayan Batı-içi, ulus devlet örgütlenmesi açısından Marksist tarih anlayışı önemli bir farklılık, farklılıktan da öte düzen için bir tehdit

²⁶ E.H. Carr, J. Fontana, **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Çev: Özer Ozankaya, Ankara, İmge Kitabevi, 1992, s. 51

²⁷ **A.e.**, s.53

²⁸ **A.e.**, s.54

²⁹ **A.e.**, s.56

İçerebilecektir. Ancak Batı dışı toplumlar bağlamında, Marksist tarih anlayışı, genel anlamda, önerdiği, tek çizgici tarihsel gelişim açısından klasik Batı anlayışından farklı bir öneri getirmemektedir. Yani tarihsel süreci Batı tarihinden ibaret bir şekilde açıklama ve Batı dışını tarihsel sürecin dışında bırakma anlayışı devam eder. Bununla beraber, kapitalist aşamanın son aşama olmadığına Batı tarafından da ifade edilmesi anlamına geldiği için bu anlamda bir farklılık taşıyabilir. Toplumsal karşılığı Doğu'da değil, yine bir Batı toplumunda ortaya çıkacaktır. Çünkü bu tarih anlayışı Batı dışına değil, Batı için sorunlarına, kendi sistemi içinde çözüm arama çabasıdır. Batı merkezli bir bakışla tarihi açıklama çabasıdır.

19.yy'ın sonunda, tarihin bilimsel olarak açıklanmaya devam ettiği görülmektedir. Aynı zamanda tarihin, profesyonel olarak ele alınması düşüncesi bir değişim göstermemektedir. Bununla beraber, ele alınan konular anlamında, tarihin konusunun topluma daha da yaklaştığı görülecektir. Konular, kişilerden toplumsal bütünlüklere kayacak ve toplumsal bütünü kapsayıcı açıklamalara dönüşecektir.³⁰ Ancak tarih anlayışının, 19.yy'ın *ulus devlet* yapısını güçlendiren bir unsur olarak rolü, 20.yy'ın başında da *bilimsellik* kavramıyla devam etmektedir. Batı toplumlarını, I. Dünya Savaşı'na götüren koşulların meşrulaştırılmasında tarihçilerin, tarihin bilimselliğini kullanarak etkili olması, savaşı haklılaştırmaları Alman tarihçilerinin özellikle iddia ettikleri ve sahip oldukları tarihsel bilimsellik, savaşa haklı ve geçerli malzemeler üretmeleri söz konusudur. Savaş sonrası ise, 19.yy'ın ürünü olan bilimsel tarih yaklaşımına olan inancın Batı'da tamamen yok olduğu görülmektedir.³¹ I. Dünya Savaşı, bu anlamda, birçok inancı, güveni ve tarihin yasaları olduğu fikrini sona erdirmişti. Savaş sonrası, tarihin düzen ve anlamlılık ya da anlaşılabilirliği konularının bir değişim gösterdiği görülecektir. Tarihin doğa bilimleri ölçeğinde bir anlamlılık sırası takip eden, kural ve kanunları olan bir bilim olmadığı fikri olgunlaşıp gelişti.³² Bu anlamda 19.yy inancının kırılması Dünya Savaşı ile gerçekleşti. Buna bağlı olarak da, 20.yy anlayışları da ortaya çıkan bu durumun etkisinde gelişecektir. Öncelikle, tarihin bir sosyal bilim olduğu, sosyal bilimlerin öncülüğünü yaptığı vurgulanacaktır. Tarihsel durumun, zamanın

³⁰ Iggers, **a.g.e.**, s.32

³¹ Richard J. Evans, **Tarihin Savunusu**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, 1. Basım, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s.35-37

³² **A.e.**, s.37

farklılığını ifade eden yaklaşımlar oluşacaktır. Daha sonra 1970'lerde başlayan süreçte, tarihsel anlamlılığa, gerçekliğe ve tarihe olan inancın ortadan kalktığı düşüncesi farklı bir yaklaşım olarak ortaya çıkacaktır.

20.yy'da ABD'de ortaya çıkan “*Yeni Tarih*” anlayışı, kendini coğrafi ve tarihi olarak Amerika tarihi ile sınırlayan ve biçimlendiren bir yapı içermekteydi. Bu anlamda kendini Amerikan toplumunun farklılıklarının varlığının bir ifadesi olarak nitelendirmekteydi. Aynı zamanda farklı sosyal bilimlerden yararlanmayı da esas alıyordu.

Ölçümcülük, bilgisayar teknolojisinin kullanımı, nicel araştırma ve veriler öncelikle ABD'de ve bütün Avrupa'da tarih alanına girmeye ve giderek etkili olmaya başladı.³³

20.yy'da Fransa'da, Lucien Febvre ve Marc Bloch yeni bir tarih anlayışı çerçevesinde, Febvre, *II. Philippe ve Franhe-Comte* (1911), Bloch; *Feodal Toplum* (1939-1940) adlı kitapları oluşturmaktaydılar. Bloch ve Febvre 1929'da *Annales* kısa adıyla anılan “*Sosyal ve İktisadi Tarih Yıllığı*” (*Annales d'histoire sociale et economique*) adında bir dergi çıkarmaya başladılar.

Annales, tarihin diğer sosyal bilimler; iktisat, coğrafya, sosyoloji, antropoloji, sosyal psikoloji gibi farklı bilimlerle iç içe bir birlikteliği ve bu birliktelikte de tarihin öncülüğünü esas almaktaydı. Tarihin bu anlamda farklı bir değerlendirmeye sahip olması gerektiği vurgulanmaktaydı. Tarihin ele alınışında ve açıklanmasında bu anlayış esas alınmaktaydı. Bu anlamda, tarihin farklı bir zamansallığa sahip olduğu görüşü ortaya atıldı. Tarih ait olduğu coğrafi yada tarihsel sürece bağlı olarak farklı bir akış hızına sahipti. Farklı tarihsel süreçlerin farklı bir zaman anlayışına sahip olduğu özellikle Braudel ile ifade edilecektir. Braudel'in “*Akdeniz ve II. Philippe Çağında Akdeniz Dünyası*” adlı yapıtı zamansallık anlayışını vermesi bakımından önem taşır.³⁴ *Annales* tarihçileri Ortaçağ tarihçisidir. Bununla beraber tarih anlatımında kişiler, tekillikler değil, toplumsal bütünlüğü esas almaktadırlar. Tarihi de açıklarken, ele alırken farklı sosyal bilimlerin de tarihi oluşturmakta etkili olduğu *bütüncül tarih* anlayışına sahiptiler. Bu anlamda tarihsel olayları anlatmaktan, açıklamaktan öte, bir tarihsel yaklaşım ileri sürmektedirler.

³³ Iggers, a.g.e., s.44-45

³⁴ Tosh, a.g.e., s. 116

Annales “1946’dan sonra, derginin disiplinler arası niteliğini daha güçlü vurgulamak amacıyla *Annales, Economies, Societes, Civilisations* olarak değiştirildi.”³⁵ Derginin diğer temsilcileri Fernand Braudel, Pierre Goubert, Emmanuel Le Roy Ladurie, Jacques Le Goff olarak belirtilebilir.

Ölçümcülük, nicelleştirme 1960’lardan itibaren *Annales* Okulunu da etkilemeye başlamıştı. Tarihin farklı alanlarla etkileşimi *Annales*’ın genel yaklaşımıydı. Bu anlamda, matematiksel verilerin tarih çalışmalarında kullanılması, istatistik ve demografi *Annales*’ı etkisi altına aldı.³⁶ 1994’te derginin adı “*Histoire, Science Sociales*” olarak değiştirilmiştir. Bu durum derginin klasik bakış açısının değiştiğinin bir göstergesi olacaktır.

Past and Present, 1952’de İngiltere’de Marksist tarihçiler tarafından oluşturulmakla beraber daha sonra Marksist olmayanların da görüşlerini ifade ettiği bir düzleme dönüştü.³⁷

History Workshop, farklılıklar ve eklentiler taşımakla beraber, 1976’da temelde Marksist bir fikirle ortaya çıkmıştı. Batılı tarih anlayışının ilerlemeci, evrimci çizgisine bağlıydı.³⁸ Giderek 1970 sonrasının etkilerinin üzerinde etkili olduğu görülecektir. (*History Workshop*) “Dergi 1980’lerden başlayarak, toplumsal deneyimin en önemli unsurlarından biri olarak dilin rolüne gittikçe artan bir yer ayırmaya başladı.”³⁹ Dergi, Marksist anlayıştan *feminizm* gibi konulara geçiş yapacaktır. Toplumsal tarihe geçiş iddiasına rağmen aslında daralan, sınırlanan, belli gruplar bazına inen tarih anlayışının izlerini taşıyacaktır. Dergi, 1985 ve 1995 tarihlerinde başlangıçtaki Marksist yaklaşımın anlamını yitirmesi ve artık toplumsal grupların ilişkilerinin ön plana geçişi ile temel yaklaşımlarını revize etme gereğini duyacaktır.⁴⁰

Past and Present, *History Workshop* gibi birçok dergi Amerika’da ve Avrupa’da çıkmakta oldukları ve bu dergilerin birbirlerinin benzeri bir düşünce çerçevesinde yer aldıkları belirtilmektedir. *Social History, The Journal Of Social*

³⁵ Iggers, *a.g.e.*, s. 53

³⁶ *A.e.*, s. 60-62

³⁷ *A.e.*, s. 86

³⁸ *A.e.*, s.92

³⁹ *A.e.*, s.93

⁴⁰ *A.e.*, s. 91-95

History, Radical History, Quaderni Storici, Historische Anthropologie ve Odysseus bu tarz anlayışın ürünleri olarak gösterilmektedir.⁴¹

1970'lerden itibaren ortaya çıkmaya başlayan yeni bir tarih anlayışı olarak postmodernist yaklaşımın Avrupa'da ve Amerika'da ifadelemeye başladığı görülecektir. Postmodernistlerin tarih yazımına olan olumlu katkılarını Evans, anlatım itibariyle daha okunabilir ve anlaşılabilir bir özelliği tarihe yaklaştırmış olması şeklinde açıklar.⁴² Bununla beraber, birçok açıdan modern tarihçilik ile aralarında farklılıklar söz konusudur. Temel fark ise, gerçeklik meselesinde görülür. 19.yy'da kesin tarihsel gerçekliğin ortaya çıkması tarih alanının amacını oluştururken, 20.yy'da tarihin katı bilimselliğine olan inanç çökmüş, son dönemlerde ise, tarihsel gerçekliğin mümkün olmadığı ortaya atılmıştır. Bu tarih anlayışını savunanların belli iddiaları söz konusudur. Jenkins, bu bağlamda "...tarihi çalışırken incelediğimiz geçmiş değil, tarihçilerin geçmiş hakkında oluşturdukları şeylerdir."⁴³ şeklinde düşüncesini ifadelemektedir. Jenkins tarihi, "...yaşadıkları zamanlar tarafından koşullandırılmış insanların geçmişe uzanmalarını sağlayan söylemsel bir pratik olarak..."⁴⁴ açıklamaktadır. Bu anlamda "Postmodernistler 'gerçek bir "tarih" nesnesinin olmadığını"⁴⁵ iddia etmektedirler. "Tarihçinin geçmişle olan alışlagelmiş ilgisi, postmodernist tarihte, kendine-dönüş ve edebi inşa sorunu üzerine odaklanmaktadır."⁴⁶ Batı'da tarihsel gerçekliğin yoksayılması olayı ile tarih, artık *bir edebi inşa faaliyetine* dönüşmüştür. Bu anlamda tarih, hikaye ve romandan farksız olarak görülmeye başlanmıştır. Batı'da son dönem tarihçilerinin hepsinde bu anlayış kabul görmemekle beraber, bu tarih anlayışının oldukça ilgi görmüş olduğu belirtilmektedir.⁴⁷ Aynı zamanda son dönem tarih çalışmalarında "*sözlü tarih*"in kullanılır olması da söz konusudur. Bu çerçeveye, tarihsel süreci içinde bakıldığında, *sözlü tarih* ve tarihin bir *hikayeciliğe* ve *dile* gerçeklik dışı bir inşa faaliyetine dönüşmesi ile Batı'da ilk dönemlerde görülen anlayışın birleştiği

⁴¹ A.e., s.95

⁴² Evans, a.g.e., b.a.

⁴³ Keith Jenkins, **Tarihi Yeniden Düşünmek**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997, s.58

⁴⁴ A.e., s.78

⁴⁵ Evans, a.g.e., s. 221, Nakil Ann Wordsworth, "Derrida and Foucault. Writing The History of Historicity", D. Attridge ve diğerleri(ed.), *Poststructuralism and The Question of History*, (Cambridge, 1987) içinde, s.116

⁴⁶ A.e., s.103

⁴⁷ A.e., s. 9-22

görülebilecektir. Tarih; bir hikayecilik, bir öykücülük olarak sadece kelimelerin arkasındaki anlamlarla sınırlı kalarak, tarihsel gerçeklik boyutundaki anlamlılıktan uzaklaşmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde tarih, toplumsal boyuta da katkı sağlayamaz hale gelecektir.

19.yy'da Osmanlı'da tarihçilik, klasik vakayinüvislikten uzaklaşarak Batı tarzı eserler vermeye başlayacaktır. Bu anlamda, Ahmet Cevdet'in *Cevdet Tarihi* son dönem Osmanlı tarih yazımının belirgin bir ifadesi olacaktır.⁴⁸ Namık Kemal'in 1886'da *Osmanlı Tarihi'ni* yazdığı görülecektir.⁴⁹ Süleyman Paşa'nın *Tarihi Alem* adlı eserinin Batı etkisinde olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰ Bu anlamda Osmanlı klasik tarih yazıcılığında, kendinden önceki vakayinüvislerin yazdığının devamı şeklinde, birikimli şekilde ilerleyen tarihçilik 19.yy'da değişmiş, eski tarih çalışmaları eleştirilmiş ve yeni anlayışlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da son dönemlerde ise; devletin, yapılan işlerinin kaydının tutulması için tarihçiye ihtiyacı kalmamıştır. Bu nedenle tarihçilere verilen değer azalmış ve olayların kaydını tutma işini artık gazetecilik üstlenmiştir.⁵¹

C) TARİH ANLAYIŞLARININ İÇERDİĞİ EKSİKLİKLER VE SORUNLAR

19.yy'da doğa bilimlerinin bilimsel yöntemi olan *pozitivizmin* etkin olduğu ve kesin gerçekliğe ulaşılabileceğine dair güvenin olduğu bir ortamda *tarih disiplininin*, katı pozitivist bir anlayışla tarihsel geçmişi açıklamaya ve tarihi yazmaya giriştiği görülecektir. Öncelikle tarihin, bilimselliğinin çerçevesi açısından ele alındığında, tarihsel gelişime dair belli *yasaların* olabileceği ve bu yasaların tarihsel-toplumsal geçmişi ve ilişkileri açıklama yeterliliğine sahip olacağı inancı söz konusudur. Tarih bilimine dair bu yasaların varlığı ve bu yasalara ulaşma inancı, farklı toplumların

⁴⁸ Ümit Meriç Yazan, "Cevdet Paşa ve Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülken'e Övgü-Osmanlı Tarihçiliği*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, b.a.

⁴⁹ Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 62

⁵⁰ Ersanlı, *a.g.e.*, s. 65

⁵¹ Tüfekçioğlu, *a.g.e.*, b.a.

farklı tarihsel gelişimlerini belli yasalar çerçevesinde ele alarak tek bir tarihsel gelişim çizgisine indirgemeye neden olacaktır. Bunun yanında, doğa bilimleri benzerinde yasaların tarih alanında oluşabileceği inancı, tarih alanının yapısı ile uyum içinde değildir. Farklı dönemlerin izlerini taşıyan kaynakların, tarihçi tarafından belli yöntemlerle oluşturulması ve tarih yazımının ait olduğu dönemleri bağlayan bir sürecin sonucu oluşmuş olması dolayısıyla toplumsal ilişkilerin etkili olduğu bir üretim olayı olacaktır. Bu nedenle de tek bir açıklama yada yasa ile sınırlanamaz bir özellikte olmaktadır.

Tarih yazımının oluşum şekline ayrıntılı bir şekilde baktığımızda; öncelikle tarihi malzemeyi bir araya getirerek, belli nesnel yöntemleri; çeşitli karşılaştırma teknikleri ile eleştiri tekniğini kullanarak, kendi uslubuna dönüştürecek olan tarihçi, öncelikle toplumun bir bireyidir. İçinde bulunduğu toplumun bir parçasını oluşturmaktadır. Tarihçinin, içinde bulunduğu toplumun genel değer yargılarından ve özelliklerinden soyutlanmış olacağını düşünmek gerçek bir yaklaşım olmayacaktır. Tarih yazımını belirleyen bir diğer durum ise, geçmişe ait malzemenin inşa sürecinde, inşa edildiği dönemin genel dünya görüşü ve toplum anlayışının ekseninde bir biçimlenme sürecine girmesi olayıdır. Bu bağlamda bakıldığında, diğer sosyal bilimlerde olduğu gibi tarihte de inşa süreci toplumdan, zamandan kopuk, soyutlanmış bir tarihsel çözümleme, bir açıklama olarak karşımıza çıkmamaktadır. Oluşturulduğu, yazıldığı dönemin ve toplumun genel yapısını, bakış açısını ve özelliklerini içinde barındıracaktır. Carr, bu durumu şöyle açıklamaktadır. “Her tarihçinin yapıtında öznel öğeler vardır ve içinde bulunduğu zamanın ve yerin etkilerini taşır. Saltık ve zamandan bağımsız nesnellik, gerçek-dışı bir soyutlamadır.”⁵²

Ancak bu öznellik yada tarih yazımının doğasından gelen belli özelliklerin, *tarihsel gerçekliğin* tamamını belirlediğini söylemek de doğru olmayacaktır. Bu anlamda, tarih, pür, tekil, bir kez keşfedilecek türden bir gerçeklikten uzak, fakat belli yöntemler çerçevesinde, her defasında elde edilen yeni malzemeler ve inşa edilen yeni bilgilerden dolayı gelişmeye açık olan bir disiplin yada bilim olarak nitelenmeye daha uygundur.

⁵² Carr, Fontana, **a.g.e.**, s. 14

19.yy'ın pozitivist tarih anlayışının, tarihsel gelişime dair ortaya koyduğu bir diğer açıklama ilerlemeci, ilkelden giderek gelişen bir evrim çizgisi doğrultusunda, ortaya konan sıra düzenidir. Bu ilerlemeci sıra düzeni Batı toplumsal gelişim sürecine tekabül etmektedir.

“Dünya tarihinde üç büyük çağ söz konusu edilmektedir. Bunlar İlk, Orta ve Yeni Çağlardır ve her biri Batı tarihinde belli değişiklik ve aşamaların karşılığıdır. Aynı değişiklikleri yine aynı belirginlikle Doğu tarihinde göremiyoruz. Bu yüzden tarihi gelişmenin Batı toplum aşamalarına bağlı olduğu izlenimi güçlenmektedir.”⁵³

Halbuki, bilimsellik, *evrensellik* iddiasını da içerir. Ortaya konan tarih açıklaması ise, sadece Batı tarihidir. Bununla beraber ifade edilen çizginin *bilimsel-evrensel* olduğu iddiası ile Batı-dışı tarihin de bu belirtilen çizgiye dahil edildiği, dahil değilse tarih dışı kaldığı iddiası ifadenmektedir. Bu anlamda tarihin bilimselliği iddialarıyla Batı tarihi, tüm toplumlara evrensel bir gelişim süreci olarak sunulmaktadır. Batı-dışı istenilen aşamada olmasa bile Batı, bu toplumlara bir hedef verebilmektedir. Bu durum da, tarih anlayışının, tarih yazımının toplumlara, toplumların geleceğine yön verici özelliği ile örtüşmektedir. Yani, “Dönemlere bağlı olarak yapılan tarih yazımları, batı içi geçmişin değerlendirilmesinden çok geleceğin kurgulanması açısından önemlidir.”⁵⁴ 20.yy'da görülen tarih yazımlarında da bu anlayış devam etmektedir. 19. ve 20 yy'da üretilen sosyoloji kuramları da bu anlayışın çerçevesindedir. Ortaya konan sosyoloji kuramları Batı dışı toplum örgütlenmesi için geleceğe yönelik belli sınırlar, çerçeveler sunarak belli, tek bir toplum tipi önerisi getirmektedir.

Tarih anlayışında, son dönemin izleri olarak nitelenebilecek; “Postmodern tarihyazımının temel düşüncesi, tarih yazmanın gerçek bir tarihsel geçmişe gönderme yaptığının yadsınmasıdır.”⁵⁵ Tarih yazımı ve inşasının beşeri yanı, toplumsallığa sahip oluşu nedeniyle, geçmişe dair, geçmiş toplumsal olaylara dair hiçbir gerçek

⁵³ Baykan Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, y.y. Sümer Kitabevi Yayınları, t.y , s.118-119

⁵⁴ Mehmet Karakaş, “Doğu-Batı İlişkileri Açısından Tarihsel Dönemlendirmelerin Anlamı”, **Tarihte Doğu-Batı Çatışması Semayi Eyice'ye Saygı Sosyoloji Yıllığı Kitap 12**, Yay. Haz: Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 452

⁵⁵ Iggers, **a.g.e.**, s. 121

toplumsal-tarihsel bilgiye sahip olunamayacağı iddiaları söz konusudur. Bu yaklaşım geçmişin ve bugünün üzerinde durduğu bütün toplumsal temelleri sarsan ve sadece sarsmak değil, yerine hiçbir şeyin konamadığı bir ortam yaratacaktır. Toplumların kendini dayandırdığı, açıkladığı bütün temel taşların yok olması; belirsiz, kaygan, köksüz ve gerçek anlamda toplumlara yıkıcı boyutta bir gelişme yaratır. Hiçbir gerçekliğin ortaya konamayacağı bu durum, bugüne bir anlam vermeyi daha da zorlaştıracaktır. Toplum ve tarih düzleminde özellikle de bugün gerçekleşen toplumsal olaylara bir açıklama getirme temelinden tamamen yoksunlaşmamıza neden olacaktır. “*Tarihsel gerçekliğe hiçbir şekilde ulaşamama*”; toplum ve insanları, toplumsal ilişkileri derinden etkileyecek şekilde tehdit eden bir ortamı yaratması muhtemeldir. Bu nedenle tarihin olabilirliğinin toptan yadsınması ya da tarihi gerçekliğe hiçbir koşulda ulaşılamayacağı fikri herhangi bir toplum örgütlenmesinin varolabilmesi, yaşayabilmesi anlamında sorunlar yaratır. Tarih yazımının oluşturulduğu dönemin izlerini ve genel yaklaşımını içinde barındıran yanlarının olduğu kabul edilerek, tarihi malzemeye ve bilgiye yaklaşmak daha anlamlı görülmektedir. Kullanılacak tarih malzemesi ya da tarihsel bilginin eleştiri süzgeçinden geçirilerek değerlendirilmesi, toplum gerçekliğiyle daha uyumlu olacaktır. Çünkü toplumun tarihsel bilgiye, tarihsel bilgi temelinde ortaya konması gereken bilgiye olan ihtiyacı göz önüne alındığında, tarihsel bilginin, toplumun kendisini ifade edebilmesi için öncelikle varolması gerektiğidir. Toplum, gelişme ve değişim potansiyeli taşıyan canlı bir varlıktır. Bu nedenle de geçmişe dair bir tarih bilinci, toplum bilinci taşır. En azından toplum yaşadığı ana dair bir bilinç taşır. Geçmişe dair taşıdığı bilincin temelinde de, bugüne dair taşıdığı bilincin temelinde de bilgileri üst üste dizdiği bir tarih bilgisi, temel, ilk basamağı oluşturacaktır/oluşturmak zorundadır. Bugünün inşasında geçmişe dair tarihsel bilgi ve birikimden yararlanılmaktadır. Bu nedenle geçmişe dair bilgilerimizin gerçek dışı olduğu ve ulaşılamadığı bir ortam belirsizlik yaratıp, bugünü, toplumu karmaşaya sokabilir. Bu nedenle toplum için, toplum ilişkileri için tarih bilgisinin gerekliliği söz konusudur.

Bu noktada bir ayırım yapma gereği doğmaktadır. Tarih bilgisinin, *yanlışlıklar ve eksiklikler taşıması* ile *gerçeklik taşınamaması* ve *gerçeklik taşıma ihtimalinin yokluğu* farklılık taşır. Tarihin, gerçek bilgiye kesinlikle ulaşamaması, belirtilen

şekilde toplumlar için gerçek bir problemdir. Ancak tarih bilgisinin eksiklikler ve yanlışlıklar veya dönemin izlerini taşıyor olması problemi, aşılama problemi içinde taşımayacaktır. Eksiklikleri kabullenme anlamında değil, aksine eksik yönlerin tamamlanması anlamında yeni çalışmalara kaynaklık edeceklerdir. Tarih kaynaklara, tarihi malzemeye dönük, tarihçinin ve döneminin yaklaşımları çerçevesinde inşa edilen bir yapıdadır. Bu nedenle her zaman eksiklikler, sorunlar olabilir. Dolayısıyla farklı tarih anlayışları ve inşalarının üretilme imkanının varlığıyla bu sorunlar aşılabılır. Bu tabii ki, yeni üretilecek olan tarihsel bilgilerin eksiklikler taşımayacağı anlamına gelmez. Ancak, “Gelecek kuşakların kendi sorularını sormasını ve bu sorulara yanıt aramasını yasaklayamayız.”⁵⁶ Bu anlamda, farklı ele alışıların üretilmesi, inşa edilmesinin imkanı söz konusudur.

Ancak gerçekliğe ulaşmanın imkansızlaştığı görüşleriyle, hangi koşullarda olursa olsun, yeni yaklaşımlar yoluyla üretilen tarih bilgisinin gerçeklikle hiçbir bağının olmaması hali, gerçek anlamda yeni tarih anlayışlarının, yaklaşımlarının *üretilememesi* sonucunu doğuracaktır.

Bu belirtilenler alan gereği, toplumla tarih ilişkisi bağlamında söylenenlerdir. Toplumla tarihin yakın ilişkisi, bağlantısı tarihin gerçekliği meselesine nasıl bakabileceğimize dair bakış açıları geliştirmeye olanak yaratmaktadır. Ancak tarihe, sosyoloji bilimi bağlamında bakmasak bile, tarih, konusu ve inşası gereği toplumla ilişkili, toplumdaki etkilenen ve toplum ilişkilerini biçimlendirme gücüne sahip bir alandır. Yani toplumla yakın, iç içe bir bağlantısı vardır. Zaten bu nedenle, bu yakın ilişki gereği sosyoloji de tarihe yaklaşmaktadır. Tarih ve toplumun bu yakın ilişkisi nedeniyledir ki, tarih bilgisinin gerçekliği ya da imkanı boyutuna açıklık getirebilmektedir. Söylemeye çalışılan toplumsal örgütlenmenin sürdürülebilmesi için tarih bilgisine ihtiyaç duyacağı ve bu anlamda tarihsel bilginin olması gerektiğidir.

Ancak burada tarihsel bilginin, saf, pür olduğu iddia edilemez. Tarihsel bilginin, tarihsel gelişim süreçlerinin ilişkili olduğu toplumun doğası gereği, içinde bulunduğu koşulların bir ürünü olarak değerlendirilmesi gerekeceğidir. Bu durum da, tarihsel bilgileri eleştiri süzgecinden geçirerek değerlendirmeye karşılık gelecektir.

⁵⁶ Sezer, **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, s. 118

Bu anlamda, toplumsala bağlı bir tarih üretiminin varlığı söz konusudur. Bu da, farklı toplumların farklı tarihsel gelişim süreçleri oluşturduğu sonucunu doğurur, doğrular. Aynı zamanda, tarihin; toplumsal ilişkilerden hem oluşum ve gerçeklik anlamında kopuk olamayacağı, hem de inşa durumunda toplumsallıktan etkilenen ve toplumu etkileme ve biçimlendirme gücüne sahip oluşu, tarih ile toplumun çok yönlü ilişkisini de ortaya koymaktadır.

D) TARİH YÖNTEMİNİN TOPLUMU ANLAMADA RÖLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Tarihsel bağlamda, toplumsal olaylara bakmak, değerlendirmek, ilişkileri bu bütünlükten kurmaya çalışmak toplum ve tarihin yakın ilişkisi nedeniyle anlamlı gözükmemektedir. Toplumunu anlama ve anlamlandırma çabasında *tarihe yöneliş, tarihin bir yöntem olarak kullanımı*, toplum ve tarihin kendi doğaları gereği doğru bir ilişki ve bağlantı olacaktır. Bu durum, topluma birebir yön verme çabası olmanın ötesinde, temel toplumsal süreçlerde tarihsel boyutun varlığı ve tarihsel bilginin toplumun temel unsurlarından biri olması nedeniyledir.

Tarih kendinden menkul bir disiplin değildir. Tarih alanı, toplumları, toplumsal ilişkileri, olayları inceler, bu nedenle de sadece kendi alanı için değil, toplum için bir malzeme üretir. Tarih üretimi, alan içi bir üretim olarak kalmamakta, ürettiği bilgi, toplumsal ilişkiye de katılmaktadır. Bununla beraber, bugün anladığımız anlamda tarih ve tarihsel bakış açısı tarihin her döneminde aynı olmamıştır. Tarihe olan yaklaşımda da, tarihten anlaşılan da dönemseller olarak değişim göstermiştir. Buna rağmen, tarihsel boyut, tarihsel perspektif toplumla ilişkili konularda aydınlatıcı rol oynamaktadır. Tarihsel bilgidenden bugün anladığımız, geçmişten çok farklı olabilir ama tarihsel bilgiye toplumun ortaya çıktığı günden bugüne kadar her zaman ihtiyacı olmuş ve bu ihtiyacını da bu *bilgiyi üreterek* ortaya koymuştur.

Bu nedenle, belli eksik ve sorunların varlığı, tarihsel ele alıştan uzaklaşmanın, tarihsel boyuttan kopmanın bir nedeni olmamalıdır. Çünkü, tarihsel açıklamalardaki eksikler ve sorunlar, eksik yönlerin tamamlanması ihtiyacının bir karşılığıdır. Bu

nedenle, tarihsel bilgiyi belli yaklaşımların ürünü, belli fikirlerin yansıması olarak görerek toptan yoksaymak yada belli tarihi dönemlere ön yargı ile bakmak yerine eksik ve açmazları aşılmış tarihsel bilgiye ulaşma yönünde çabaların ortaya konması bu noktada önemli olmaktadır. Tarihin sürekli üretilmeye açık oluşu, *tarih yönteminin* toplumu anlamada kullanılmasına engel taşımamaktadır.

E) TARİH'DEN VE TARİH EĞİTİMİNDEN NE ANLAYABİLİRİZ?

Tarihi-toplumsal süreç içinde, anlamlı bir yeri olabilecek, ancak bugünden bakıldığında anlam vermekte güçlük çekilen toplumsal olayların tarih sayesinde daha anlaşılır ve daha yorumlanabilir bir hale gelmesi söz konusudur. Bireyler için kişisel anlamda geçmişte yapılan şeylerin bilgisi, bugün ve gelecek için nasıl bir anlam ve önem taşıyorsa, toplumun da tarihsel anlamda nerden gelip nereye gittiğini bilebilen bir bilinç konumuna gelebilmesi önemli olacaktır. Aynı zamanda tarihin buna imkan tanıdığını görmekteyiz. Collingwood'un tarihe dair yaklaşımında, tarih ve bugün bağlantısı şöyle açıklanmaktadır. Geçmişin olup bitmiş bir dizi olaylardan ibaret olmadığı aksine, gitgide birbirini biçimlendiren olayların iç içe geçerek sonuçta bugünü biçimlendirdiği vurgulanmaktadır. Bugünün karmaşıklığını anlamak için tarihe bakarız. Ya da tarihteki olaylar içiçe geçmiş bir bütünlüktür ve sonuçta bize bu bütünlük bugünü verir, bugünü anlatır.⁵⁷

Tarih bize böyle bir imkan sunmakla beraber toplumsal açıdan bakıldığında, tarih; yakın ve uzak geçmişte olan olayları tarihsel ilişki ağları içinde büyük bir boyutta gerçeklikle açıklama yetisine sahip olmuş olsa bile, bu açıklama ve değerlendirmeler, bu tarihsel bilgiler toplumdaki insanlara erişemediği sürece tek başına açıklanmış olmasının da pratikte çok da bir anlamı olmayacaktır. Tarih, geçmişin tarihi toplumsal olaylarını ele alıp inceleyerek, genel bir örüntü ve ilişkiyi anlaşılır kılmaya olanak sağlıyorsa, üretilen bilginin temelde yapısal anlamda *toplumu anlamaya* zemin hazırladığı ve bu bilginin toplum için olduğu sonucuna varabiliriz. Bu nedenle, topluma ulaşabilen tarihsel bilgiler önem kazanacaktır.

⁵⁷ Collingwood, **a.g.e.**, s. 276-282

Topluma ulaşabilen bu tarihsel bilgiler genel olarak ailenin aktarımıyla, iletişim kanalları yoluyla, televizyon, gazete, sinema ve internet.....gibi ve okullarda tarih eğitimi sayesinde olabilmektedir. Vurgulandığı gibi günümüzde insanların içinde yaşadıkları toplumun tarihsel bilgisinin kaynakları ve bu kaynakların aktarıcıları, vericileri çok çeşitlenmiş durumdadır. Bu anlamda, genel olarak topluma ve toplumdaki bireylere bugüne, güncel olana dair olmakla beraber, geçmiş ile bugün bağlantısını vurgulayan bu bilgilerin genelde -doğal olarak- bir bütünlük taşıyor olması gerekecektir. Güncel bilgiler için özellikle başvurulan iletişim olanakları bize bugünü, yaşadıklarımızı yansıtmaktadır. Tarih ise, bugünü daha doğru anlamamıza yönelik geçmişe yönelişi oluşturur. Bu nedenle de hem bir bütünlük taşıyor olması, hem de saydıklarımızın hepsinin bugün sahip olduğumuz toplumsal ilişkiler içinde bir yeri ve bir anlamının olması gerekecektir. Toplumdaki bireylerin toplumsal ve tarihsel bilgi edindiği bu farklı unsurlar, bilgi aktarımını sağlama anlamında bir bütünlük oluşturmasına rağmen, televizyon, sinema, internet gibi günümüzde yaygınlaşmış iletişim olanaklarının öncelikli amacını *tarihsel bilgi* aktarmak oluşturmamaktadır. Toplumsal ve tarihsel belli yaklaşımların aktarımındaki bütünlük içinde önemli bir yer tutmayla beraber gerçek anlamda "*tarihsel*" bir amaç güdülmeye de bir gerçektir. Belirttiğimiz bütünlük içindeki bir diğer unsur olan tarih eğitime baktığımızda ise, birebir tarihsel birikimi aktaran bir unsur olarak tanımlayabiliriz. Tarihin, geçmişe dair ilişkiler bütünlüğü olduğunu ve içinde geçmişten bugüne kadar gelen süreci taşıdığını ve bugün toplumsal ortamda karşılaşılan olayları açıklama gücüne sahip bir açıklama biçimi olan tarihin, topluma aktarımını içerdiği için tarih eğitimi yukarıda belirttiğimiz tarihi-toplumsal bilgi aktarımını sağlayan diğer unsurlardan ayırmak gerekmektedir.

Teoride, geçmiş ile bugün bağlantısını ortaya koyma gücüne sahip olan *tarihe* dayanan bir tarih eğitimi olarak tanımlayabiliyoruz. Ancak tarih öğretimine ve tarih ders kitaplarına, son dönemlerde bazı farklı eleştirilerin olduğunu görmekteyiz. Türkiye’de tarih öğretiminin ve tarih ders kitaplarının belli ideolojilerin yayılmasını sağlayan, ırkçılık duygularını belirginleştiren..... gibi niteliklemlerle sanki tarih derslerinin verilmemesi gereken bir ders gibi ele alındığı görülmektedir. Bu eğilimi, son dönemde topluma *tarihi aktaran* yapıların el değiştirmesi, toplumun belirleyici, yönlendirici unsurlarından uzaklaşması ve farklı yönlere doğru gitme

eğiliminin farklı bir kanıt olarak da belirtebiliriz. Belirttiğimiz eleştirilerin, tarih eğitiminin içerik ya da yöntemini esas aldığı düşünerek ancak bu eleştirilere katılabilir, tarih eğitimine yönelik şöyle bir ifadeyi daha bilimsel yada toplum yararına daha uygun olarak niteleyebiliriz. İnsan toplumlarının sahip olduğu birikimin temelinde bulunan şeyi yok sayamayız. Hobsbawm'un ifadesiyle söylersek, "Geçmiş ile şimdiki zamanı karşılaştırmamazlık edemeyiz,.....çünkü *deneyimin* anlamı budur."⁵⁸ Başka bir deyişle şöyle de diyebiliriz ki, "İnsanlar geçmişi belli bir şekilde okuyarak geleceği önceden görmeye çalışmamazlık edemezler."⁵⁹

Tarih yoluyla, toplumda yaşayan insanların kendi içinde bulunduğu toplumu, ilişkide bulunduğu diğer toplumlarla olan bağları ve ilişkileri bir *zaman (tarih)* ve *mekan (toplum)* düzlemi içinde doğru anlamlandırmalarına, doğru değerlendirmelerine katkı yapmayı sağlayacak bir tarih eğitimi ya da bireylerin kendisinin de içinde bulunduğu tarihi süreci doğru değerlendirmelerine tarih eğitiminin ne ölçüde katkıda bulunduğunu vurgulamak ve açıklamak bu anlamda önemli kazanmaktadır. Pratikte insanların içinde bulunduğu, toplumsal ilişki ağları içinde, zaman (tarih) ve mekan (toplum/toplumlar) ortamının getirdiği etkilerin toplumun her bir bireyini günümüzde etkileme noktasına geldiğini de göz önüne aldığımızda; bireyin etkilerini yaşadığı bu atmosferin tarihsel gelişimini (dününü-bugünü) bilmesi yada öğrenmesi sadece "*toplumsal kimlik*" kazanma olayını aşarak toplum için farklı bir bilinçlenmeyi getirecektir. Bu durumu şöyle niteleyebiliriz; "...tarihin insanın kendisine ilişkin bilgisi..."⁶⁰ olduğunu söyleyebiliriz. "Kendimizi bilmemiz ne yapabileceğimizi bilmemiz anlamına gelir; kimse ne yapabileceğini denemeden bilmediği için de, insanın ne yapabileceği konusundaki tek ipucu ne yaptığıdır. Öyleyse, tarihin değeri bize insanın ne yaptığı, böylece insanın ne olduğunu öğretmesidir."⁶¹

Tarihi, günümüzde karşılaştığımız toplumsal sorunların anlaşılmasında temel hareket noktası olarak kabul ederek beraberinde de, "tarihsel bilginin" toplumun geniş kitlelere aktarımında da, tarihin, tarihi-toplumsal koşulların anlaşılması ve

⁵⁸ Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, Çev. Osman Akinhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s.40

⁵⁹ **A.e.**, s. 59

⁶⁰ Collingwood, **a.g.e.**, s. 29

⁶¹ **A.e.**, s.29

açıklanmasına yaptığı katkıyı ortaya koymak gerekecektir. Bu durumun, tarih eğitime ne ölçüde aktarılabildiği ve bu sayede insanın, tarihi süreçte karşılaştıklarından yararlanarak günümüzde toplumun farklı bir bilinçlilik konumuna gelip gelemeyeceğine, tarihin ve tarih eğitiminin yaptığı katkı ortaya konabilecektir. Konumuzu sınırladığımız özellikle tarih eğitiminin, toplumun, kendisi hakkındaki tarihi-toplumsal farkındalık bilgisine sahip olmasına olanak sağlayan bir potansiyele sahip olabileceğini vurgulamak gerekecektir.

II. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE TARİH EĞİTİMİ

A) OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİNDE BATILILAŞMA SİYASETİ VE DÖNEM ENTELEKTÜELLERİ

18.yy'ın sonu, 19.yy'ın başlarında Batı Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi toplumsal, tarihsel ve ekonomik değişikliklerin sadece Avrupa'yı biçimlendirme gücüyle sınırlı kalması söz konusu değildi. Yeni gelişen ilişkiler tüm dünya coğrafyasının bu değişimde çeşitli rollerinin olduğu bir noktada olmaları dolayısıyla Batı-dışını da etkileyecek ve Batı-dışının ilişkilerini bu yeni bağlantıya göre biçimlendirecekti. Çünkü toplumların ilişkileri birbirinden tamamen ayrı, kopuk değil, tersine birbirlerini etkileyecek ölçülerde ve aslında toplumsal-tarihsel farklılıklara rağmen bütünlüklü bir yapıdadır. Bu anlamda toplumda gelişen ve üretilen belli ilişkiler; ne sadece toplumların kendi iç gelişmesinin ürünü olarak ne de sadece farklı toplumlardan gelen etkiler nedeniyle ortaya çıkmış olarak nitelenebilir. Farklı koşullarda, farklı durumların bir araya gelmesiyle oluşmuş bütünlüklü bir özelliğindedir. Toplumsal ilişkilerin bu karmaşık özelliğini göz önünde bulundurarak değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

Batı Avrupa'da ortaya çıkan yeni koşullar özellikle de Asya üzerinde yeni gelişmelere ve yeni sorunlara neden olacaktır. Bundan böyle Asya ve dolayısıyla da Anadolu bu yeni duruma karşı yeni çözüm önerilerine sahne olacaktır. Yeni dünya ilişkileri içinde *Asya'nın*, *Doğu'nun* farklı bir yeri vardır. Çünkü yeni ilişkilerin temeli, bu bölgelerin elde edilebilmesine bağlıdır. Bu nedenle de, "Yeni Çağ'la birlikte Batı'da başlayan gelişmelerde önderliği ele alan İngiltere'nin siyaseti, geleneksel Doğu'nun dışlanması üzerine kuruludur."¹

Doğu'nun savunuculuğunu uzun bir süredir yapan Osmanlı'nın; Batı'nın Asya hakimiyeti isteğine karşı ve Osmanlı'nın yeni koşullarda dünya ilişkilerini denetleme ve yönlendirme gücünden yoksun kalışına dair bir çözüm arayışına girmesi olağan bir durum olacaktır. Bu anlamda, Osmanlı'da toplumsal, siyasi değişimler nedeniyle, yeni ilişkilerin getirdiklerine karşı *Batılılaşma çabaları* şeklinde ortaya çıkan belli çözüm önerileri olacaktır.

¹Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, 1. Basım, Ankara, Vadi Yayınları, 2000, s. 110

“Fransız Devrimiyle şekillenen yeni siyaset, *'Doğu Meselesi'* nin yeni biçimiyle ortaya çıkmasını sağlarken, Osmanlı'nın da geleneksel siyaseti üzerinde olumsuz etki yarattı. Bu dönemden sonra Osmanlı'nın Batı'da ortaya çıkan yeni koşullara ve siyasete karşı koyma ve bu koşulları aşma çabasına girdiği görüldü. Ancak sözü edilen yeni siyasete karşı verilen çabaların sonuç getirmemesi, 'Devlet'in varlığının koruması ve devamını sağlanması' açısından 'Batılılaşma' yeni bir siyaset olarak tercih edildi. Batılılaşma siyaseti çerçevesinde toplumlararası ilişkilerde; dönemin koşullarına bağlı olarak Batılı kavram ve düşünceler gerek Orta Asya gerekse Osmanlı Türk toplumlarında etkinliği hesap ve tahmin edilemeyen değişik biçimler aldı.”²

Temelde dünya ilişkilerinin biçim değiştirmesi nedeniyle, Osmanlı'da sorunlar yaşanmaktadır. Osmanlı, bir dünya devleti olmanın ve Doğu'nun savunucusu olmanın gereklerini artık yerine getirememektedir. Osmanlı'da yaşanan sorunlar toplumdaki, eğitilmiş aydın kesimin sorunlara çözüm arayışına girmesine neden olmuştur.

Osmanlı'daki Batılılaşmanın düşünsel serüvenine bakacak olursak; devletin karşılaştığı sorunların aşılması çabalarının, Osmanlı'da aydınların kafasındaki temel problem olduğu söylenmelidir. Devletin içinde bulunduğu sorunlara çözüm arayışı, Osmanlı'da bir çok düşünsel yaklaşımın ortaya çıkmasına, düşünsel bir zenginliğin ve canlanmanın olmasına da zemin hazırlamıştır. Ancak Osmanlı'da sorunlar belli aydın kesimlerce tartışılmakla beraber, Batılılaşma sorunu kendini sonradan siyasete kabul ettirmiş değildir. Doğrudan Osmanlı Devleti'nin eliyle, varolan sorunların aşılması ve ülke bütünlüğü adına *Batılılaşma siyaseti* seçilmiştir. Entelektüellerin, toplumun içinde bulunduğu sorunları aşma uğraşısında, ülkeye Sosyoloji'nin bu derece erken gelmesi yine bu çabanın bir ürünü olacaktır. Bu noktada Ziya Gökalp, Osmanlı'nın içinde bulunduğu sorunların aşılmasına çözüm yolları öneren ve dolayısıyla Türkiye'de Sosyoloji'nin de ortaya konmasında önemli bir isim olacaktır. Ziya Gökalp Osmanlı'nın yanı sıra Cumhuriyet Türkiye'sinde de etkisi hissedilen bir fikir adamıdır. Zaman içinde bazı fikri değişimler yaşasa da Türk toplumunun Batılılaşma uğraşısında, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine kadar uzanan önemli bir isim olmaktadır. Ziya Gökalp ve bütün Osmanlı entelektüellerinde sorun, Batılılaşma sorunudur. “Meşrutiyet döneminde Osmanlı aydınları çözülme

² A.e., s.118

halindeki imparatorluğun sorunlarıyla yüklüdürler ve bu çözülmeye paralel olarak gerçekleşen dönüşümün hem aktörü, hem nesnesidirler. Başka bir deyişle kurumsal ilişkileri dönüştürürken kendileri de dönüşmüşler, yeni koşullara uyum sağlamışlardır. Toplumsal değişimin önde gelen aracısı olmalarına rağmen seçkinlerin kendileri de değişime maruz kalmışlardır.”³ Bu nedenle dönemin entelektüellerini ortaya çıkaran koşulların da etkisi söz konusudur.

Osmanlı’da devlet kurumları içinde ilk olarak eğitim alanında Batı örnek alınmaya başlanmış ve bu yeni tarzda eğitim kurumlarında yetişen kadroların da devlet yönetiminde bir çok alanda etkili bir hale gelmesinin de etkisiyle, Batı’ya yönelme siyaseti, devletin bütün kurumlarında belirecek ve giderek en belirgin uygulanan ülke siyasetini oluşturur hale gelecektir. Osmanlı’da Batılı tarzda eğitim veren kurumlarda yetişmiş insanların siyaset içinde ağırlık kazanmaları ve giderek genel ülke siyasetine yön vermeleri, sadece Osmanlı döneminde değil, cumhuriyet döneminde devam etmektedir. Burada karşılaşılan ilginç nokta ise, Batılı devletlere karşı yokolma noktasından dönülen bir savunma savaşı yaparak, Batılı ülkeleri karşısına alabilen bu kadrolar yeni devlet kuruluşunda yine Osmanlı’da olduğu gibi Batılılaşma siyasetine devam etmişlerdir. Bu durum ancak şöyle bir değerlendirme ile açıklanabilir. “...Aydınların salt entelektüel süreç içerisinde şekillenen Batılı tipi olduğu da söylenemez. Çünkü söz konusu aydınlar arasında sivil ve askeri bürokratlar, siyasal önderler gibi değişik yelpazede yer alan rol sahipleri bulunuyordu. Batı-dışı toplumların ulusçuluk sürecinde rol alan bu aydınlar özellikle ilk dönemlerde içeride pre-kapitalist yapılara, dışarıda da paradoksal bir durum da olsa emperyalizme karşı mücadele veriyorlardı.”⁴

Osmanlı’da *Batılılaşmaya* ve toplumun içinde bulunduğu sorunlara farklı çözüm yolları öneren bir çok düşünür bulunmaktadır. Abdullah Cevdet, Prens Sabahattin, Ahmet Rıza, Mehmet Akif... gibi. Ancak diğer yaklaşımların izlerinin derinleşmediğini, Osmanlı’da öncelikle, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetlerinin önemli birer yaklaşım olarak, dönemselsel bir şekilde benimsendiği görülmektedir. Ziya Gökalp’in yaklaşımı ise, Osmanlı’nın sorunlarına Osmanlılık,

³ Ufuk Özcan, “İmparatorluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi, Ahmet Ağaoğlu Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996, s.

111

⁴ Karakaş, a.g.e., s. 79

İslamcılık ve Türkçülük çerçevesinde çözüm aramak şeklindedir. Hatta Gökalp, bu farklı siyasetlerin tek tek değil, birbirini bütünleyici özellikte olduğunu ve bu anlamda Osmanlı'ya çözüm olabileceğini vurgular. Ancak, Gökalp de diğerleri gibi, Batılılaşma sorununu dışlamaksızın, Osmanlı'ya çözüm arayışındadır.

Türkiye'nin kuruluşuna ve devletin tüm kurumlarına ve esas olarak konumuzu oluşturacak olan tarih eğitimine yön veren, biçimlendiren *eğitim* ve *yönetim* alanındaki kadroların çoğunun, Osmanlı'nın Batılı tarzda yapılanmış olan eğitim kurumlarında yetişmiş olmaları dikkat çekici diğer bir noktayı oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde siyaset, düşün ve askeri alanlardaki yetişmiş kadroların cumhuriyet sonrası yine önemli karar noktalarında olduğunu görmekteyiz. Bu anlamda bir süreklilik söz konusudur.

Bununla beraber, yeni devlette tarih çalışmalarında ve dolayısıyla tarih eğitiminde öncü rolü oynayan farklı bir entelektüel kesimin de olduğu görülmektedir. Bu kişiler, Batı'nın Asya hakimiyeti konusunda sorun yaşayan, Ruslaştırma politikalarıyla ve egemenlik sorunlarıyla uğraşan Orta Asya kökenli Türklerdir.⁵ Orta Asya'da Türkler Ruslarla yaşadıkları sorunların aşılması çabalarına koşulacaklardır. Bu nedenle de Orta Asya'da aydın Türk kesim yaşanan sorunlara çözüm arayışına girecektir.

Orta Asya Türkleri, yeni dünya ilişkileri bağlamında ortaya çıkan yeni şartları ve bölgedeki Rusya etkilerini; *Ceditcilik* adı verilen yeniden yapılanma ile aşma çabasındadırlar. Bu yeniden yapılanma çabası yönü itibariyle Batı tarzını hedefleyen bir Batılılaşma çabasıdır denilebilir. Bununla beraber, öncelikli amaçlarının bölgedeki Türk toplumu adına bir arayış olduğu söylenebilir.⁶

Orta Asya'da özellikle Azerbaycan'da ve Kazan'da yenileşme ve *Türkçülük* hareketlerinin beraber ortaya çıkması söz konusudur. Orta Asya'da Ceditcilik ve Türkçülük düşüncelerinde önde gelen isimler ise, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, İsmail Gaspiralı, Hüseyinzade Ali, Sadri Maksudi Arsal'dır.⁷ Orta Asya kökenli Türkçülerin içinde buldukları şartların Osmanlı'nın İmparatorluk şartlarından farklı olması nedeniyle, ortaya koydukları fikirler ve gelişimleri de farklı olacaktır.

⁵ A.e., s. 151

⁶ A.e., b.a.

⁷ Özcan, a.g.e., b.a. ve Karakaş, a.g.e., b.a.

Osmanlı Türkçüleri'nde gördüğümüz devletin varlığının devamı çabasını Orta Asya kökenli Türkçülerde görülmemektedir.⁸ Bunun yerine, Asya'da kendi varlıklarını ortaya koyma çabasıyla, yeniden inşacı tavrı onları tanımlayacaktır.⁹ Bu anlamda, Osmanlı entelektüellerini ve Orta Asya kökenli Türkçülerin farklı bir seyir izleyen ama yine Batılılaşma çizgisi üstünde ortaya çıkan, hatta Orta Asya kökenli Türkçülerde oryantalizmin etkilerinin belirgin olduğu ve dönemin Batı toplum tipi olan ulus devlet tipini hedefleyen bir gelişme sergileyeceklerdir. "...Batılı eğitim almış Batı-dışı toplumların aydınları ulusçuluk fikrinin taşıyıcıları olmuşlardır. Bu aydınlar modern Batı kültürünün ulusalcı entelektüel özelliklerini içselleştirmişler ve daha sonra kendi ülkelerinin durumuna uyarlamışlardır."¹⁰ Osmanlı ve Orta Asya kökenli Türkçüler benzer Batılılaşma hedefi çizmeyle beraber farklı toplumsal ortamlarda gelişen ilişkilerin ürünü olarak impartorluğun çözülüşüne çözüm arayan Osmanlı Türkçüleri ve toplumsal düzenin yeniden inşa etmenin gerekliliğini vurgulayan Azeri ve Tatar Türkçüler şeklinde yeni devletin oluşumuna kadar farklı gelişim göstereceklerdir. Osmanlı sonrası yeni devlet ile beraber Orta Asya kökenli Türkçülerin, Anadolu'da Osmanlı birikimiyle şekillenen Türk entelektüeliyle yaklaşımlarda birleştiği ve tarih-toplum çalışmalarında aktif rol aldığı görülecektir.

B) OSMANLI İMPARATORLUĞU SONRASI KİMLİK ARAYIŞI

Bu bölümde, Osmanlı Türkiye'si'nden Cumhuriyet Türkiye'si'ne geçişte ortaya konan farklı *siyasetler/çözümler* ve *kimlikler* nedeniyle bu çözümlerin inşası ve benimsenmesi olayında, tarih anlayışıyla ilişkisi, birlikteliği bağlamında konu değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tüm toplumsal ve toplumlararası koşulların değiştiği bir ortamda, toplum bütünlüğü adına oluşturulan farklı çözümlerin içinde bir tercih yapıldığı dönemde, bu yeni tercihin fikri inşası; *tarih anlayışı* ile, toplumsal bağlarının oluşturulmasında ise; yeni siyaset *tarih eğitimi* ile yakından ilişkili olacaktır. Siyaset doğal olarak, içinde bulunduğu toplumun tüm unsurlarını biçimlendirir, sadece tarih anlayışı ile ilişkili olduğu belirtilemez. "Siyaseti asıl

⁸ Karakaş, a.g.e., b.a

⁹ Özcan, a.g.e., b.a.

¹⁰ Karakaş, a.g.e., s. 78

belirleyen veya belirleyecek olan bir toplumun içinde yer aldığı tarihi-toplumsal ilişkiler yumağıdır.”¹¹ Bu nedenle de tarih anlayışı ile yeni siyasetin birbiriyle paralellik gösteren bir ilişkisi vardır. Dolayısıyla bu bölümde, kimlik arayışlarını, siyaset/çözüm ilişkilerini, Osmanlı’da ve Türkiye’deki tarih anlayışı ve tarih eğitimi çerçevesinde ele alma gereği ortaya çıkmaktadır.

Tarih yazımı anlamında, Osmanlı son döneminde, geleneksel Osmanlı tarih anlayışının ortadan kalktığı¹² dönemle beraber, Türk tarihinin yazımında temel mantığı ve açıklama biçimini Batı tarzı belirlemeye başlayacaktır. Bu dönemlerde yazılan genel tarih ve Osmanlı tarihi kitaplarında; tarihin, Batı ele alış tarzına göre değerlendirilmesi benimsenmeye başlanmıştır. Akçura, 1876’da basılan Süleyman Paşa’nın “*Tarihi Alemleri*” ’nin Batı’dan yararlanılarak yazılan ilk *umumi tarih* kitabı olduğunu belirtir. Batı tarzı ele alış ve kaynak kullanımının 1882-1883’lerde basılan Murat Bey’in “*Tarihi Umumi*” adlı kitabında daha da belirgin olduğunu belirtecektir.¹³

Osmanlı’da tarih eğitimi ve yöntemi üzerine yapılan çalışmalar hakkındaki bilgilerimiz yine I. Tarih Kongresi’nde konuşan Yusuf Akçura’ya dayanmaktadır. 1895’de telif edilen Abdürrahman Şeref Bey’in “*Tarihi Devleti Osmaniye*” adlı kitabın önsözü Osmanlı’da tarih eğitiminin yönteminden bahseden kitapların ilki olarak geçmektedir. 1912’de Ali Reşat Bey’in “*Mekteplerde Tarih Tedrisi*” adlı makalesinde, bir “tarihi umum” kitabının henüz yazılmamış olduğunu ve yazılan kitapların da Fransızca’dan aktarma olduklarının vurgulandığı görülmektedir. 1914’den sonra ise, tarih metodolojisine ve tarihin nasıl okutulması gerektiğine dair telif ve tercüme arttığı ifade edilmektedir. Barthold’un “*Şarkı Tettebbü Tarihi*” adlı kitabı, 1915’de Gabriel Monod’un “*Tarihte Usul*” kitapları bunlar arasında sayılmaktadır. 1924-1929 arasında ise, İhsan Bey’in “*Tarih Tedrisatı Hakkında*” ve Nurullah Ata Bey’in “*Tarih Tedrisatının Vazifesi*” makalelerinin bulunduğu

¹¹Korkut Tuna, “Türk Siyasetinin Tarihi ve Toplumsal Temelleri”, **Yeniden Sosyoloji**, 1. Baskı, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2002, s. 180

¹²Çoşkun, **a.g.e.**, s. 45, Tüfekçioğlu, **a.g.e.**, b.a. ve Ertürk, **a.g.e.**, b.a.

¹³Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, **Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Münakaşalar**, İstanbul, Maarif Vekaleti Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1932, s. 593-594

belirtilmektedir. Çoğunluğu tercüme olan bu kitapların telif olanlarının da Batılı kaynakların etkisinde yazıldığından duyulan rahatsızlık dile getirilir.¹⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'e doğru ilerleyen zaman dilimi içerisinde; Osmanlı'da lise eğitiminin nasıl başladığı, lise tarih eğitiminden ne anlaşıldığı ve sonrasında ülkede yaşanan siyasi-toplumsal sorunların özellikle de toprak kayıplarının tarih eğitimine olan bakışı etkileyip, etkilemediği üzerinde durarak, henüz kendini savunma ve oluşma sürecindeki Türkiye için karşılaşılan tarihsel olayların, tarih eğitimine bakışı ne ölçüde etkilediği vurgulanmaya çalışılacaktır. O dönem kurulma sürecinde olan Türkiye'nin tarih eğitimine nasıl bir düşünceyle yaklaşmış olabileceği üzerine fikirler üretmeye çalışmaktayız.

1943 yılında yapılan II. Maarif Şurası'nda gerçekleşen *tarih eğitimi* konulu tartışmada belirtildiğine göre, Osmanlı'da ilk kez 1910 yılında liseler Fransız tarzı esas alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca lisenin ilk bölümü 3 yıl (ortaokul) ve ikinci bölümü (lise) 3 yıl olarak belirlenmesinde de Fransız sistemi esas alınıyordu.¹⁵ Osmanlı'da liselerin oluşturulma tarihi bu anlamda çok yeni olacaktır ve bu süreci kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti devralacaktır. Bu kısa süre içinde Osmanlı'da idadi adı verilen programlarda “*Tarih-i Osmani*” ve “*Coğrafya-i Osmani*” adıyla anılan derslerin olduğunu öğreniyoruz.¹⁶ Orta dereceli okullar için “Ahmet Vefik Paşa 1876 yılında.... ilk ders kitabını kaleme almış olan tarihçi...”¹⁷ olarak belirtilmektedir. Daha sonra ise, Abdurrahman Şeref Bey'in 2 ciltlik *Tarih-i Devlet-i Osmaniye* adlı eserini orta dereceli okullar için yazdığı belirtilmektedir.¹⁸ Osmanlı'da ortaöğretim lise aşamasında derslerin içeriğine dair çok net bilgilere ulaşamamakla beraber, genel olarak içeriğinin “.....Osmanlı İmparatorluğu devrinde padişahların tahta çıkış ve düşüş olayları içinde daraltılan bir tarih görüşü....”¹⁹ şeklinde niteleyen kaynaklar mevcuttur. Osmanlı'daki, tarih eğitiminin bu derece

¹⁴ A.e., b.a.

¹⁵ **İkinci Maarif Şurası 12-21 Şubat 1943 Çalışma Programı Raporlar Konuşmalar**, Milli Eğitim Basımevi, 1991, s. 226-227

¹⁶Hıfzırahman Raşit Öymen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Eğitim Devrimi 1923-1938**, VIII. Türk Tarih Kongresi III. Ciltten Ayrı Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983, s. 2009

¹⁷ Ersanlı, a.g.e., s. 66

¹⁸ A.e., s.66

¹⁹ Öymen, a.g.e., s. 2010

dar bir alan içinde sıkıştırılmasını şöyle değerlendirebiliriz: Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak 17 ve 18. yy'dan beri dünya ilişkilerindeki yerinin değişmesinin imparatorluğun yaşamasına dair bir tehdidi giderek ortaya çıkarıyor oluşu söz konusudur. Devamında da Fransız İhtilali gibi öncelikle Avrupa'yı milliyetçilik düşüncesiyle tanıştıran ve derinden etkileyen olayların, bir çok farklı millete ve dine sahip insanları içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi varlığını koruma adına *Osmanlılık* fikrini yaratmasına da ortam hazırlamaktaydı. Tarih kitaplarındaki sadece Osmanlı tarihini esas alan yaklaşımı bu nedenle *Osmanlılık* fikriyle bağdaştırabiliriz. Ziya Gökalp de Osmanlılık fikrinin 1908 devriminden sonra ülkede egemen olduğunu belirtir.²⁰

Osmanlılık düşüncesinin, devleti bir arada tutmayı başaracağı inancına rağmen Balkanlarda yaşayan halkların Osmanlı'dan yavaş yavaş kopmasıyla bu fikir son bulacaktır. Bundan sonra Osmanlı'nın kalan bölgelere ve halklara göre siyasetini biçimlendirdiği söylenebilir. Öncelikle İslamcılık fikri, dayanak noktasını oluşturmuş ancak Arap bölgelerinin de kaybedilmesi sonucu anlamını yitirmiştir. Hatta İslamcılık düşüncesi belli Batılı taraflarca, Asya'da hareket alanı sağlaması planıyla desteklenmiştir. Bundan sonra ise, coğrafi anlamda sadece Anadolu'nun elde kaldığını ve siyaseti inşa edebilmek için Anadolu coğrafyasında büyük oranda bulunan Türklüğün kaldığını görmekteyiz. Türkçülük burada dönem gereği, Batı'dan gelen etkilerin ve eğilimlerin bir yansıması olarak mı ortaya çıktı, yoksa, Osmanlı'ya karşı gerçekleşen kimi zaman Osmanlı halkından farklı tebaların, kimi zaman ise, Batılı devletlerin saldırılarının sonucunda elde kalan son bölgenin, alanın, Türk toplumunun hayatını sürdürebilmesi için, hem askeri-coğrafi hem de siyasi ve düşünsel anlamda savunulmasında sığınılan bir son kale miydi?

Osmanlı'nın son bulduğu dönemlerde ve yeni devletin kurulduğu ve ardından toplumsal alanda da yeniden yapılanmaya doğru gidiş süreci içinde; *Türklük*, *Türkçe'nin sadeleşmesi*, *eğitimde*, *dilde*, *tarihte millilik* gibi kavramlarla gelişen, ilerleyen yaklaşımın, dönemin eğitim ve tarih anlayışını belirlemesi ve günümüze kadar gelen genel çerçeve ve anlayışı da zaman zaman değişiklikler ve kopmalarla da olsa içinde taşıması nedeniyle irdelemek gerekecektir. Aynı zamanda, belirttiğimiz

²⁰ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul, İnkılap Yayınları, 2004, s. 9

dönemlerde siyasal düşünce alanında gelişme gösteren, Türkçülük anlayışının, ortaya çıkış koşullarından itibaren bütünlüklü bir şekilde ortaya konması ve değerlendirilmesi araştırma konumuzun açıklığa kavuşması açısından önem arz etmektedir.

Türkçülük düşüncesinin bu anlamda ortaya çıkışı ve gelişmesinden bahsetmemiz gerekirse; Türkçülük fikirlerinin ortaya çıkış mekanları ve bu fikirlerin desteklendiği merkezleri vurgulama gereği doğmaktadır. Genel olarak Orta Asya ve Osmanlı coğrafyasında Türkçülük fikirlerinin ortaya çıkması söz konusudur. Bununla beraber, bu bölgelerde farklı gelişme koşullarına bağlı olarak farklı ihtiyaçlarla ve yine farklı zamanlarda, Orta Asya Türklerinde ve Osmanlı Türklerinde bu fikirlerin ortaya çıkışı ve bir *siyaset, çözüm* olarak uygulanmaya çalışılması olayı söz konusu olacaktır. Bununla beraber; Türkçülük fikirlerinin Batı'da belli merkezler tarafından desteklenmesi de söz konusudur.²¹ Bu durumu, açıklayabilmemiz ve aynı zamanda Osmanlı son dönemi ve cumhuriyet dönemini de belirleyecek temel siyaset olarak Türkçülük düşüncesinin hangi koşullar altında ortaya konduğunu ve kaynaklarının neler olduğunu ortaya koymamız gerekecektir. Bu nedenle, 19. yy'ın ortaya çıkardığı yeni koşulların belirleyici olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde ortaya çıkan yeni dünya ilişkilerinin, denetlenmesinin Batı'ya geçişi olayı ile Batı, bu belirleme ve denetleme ilişkisini sağlama adına Doğu uygarlıkları hakkında bilgi toplama ve bu bilgileri kurduğu ilişkilerle değerlendirme çabasıdadır. “Batı'da söz konusu dönemi (Orta Asya Türk tarihi) de içeren *orientalisme* yada *turcologie* çalışmaları bulunmaktadır.”²² Batı içinde, Doğu ile yakın ilişkiye geçen yada bunu hedefleyen toplumlar özellikle Asya üzerine bilgi ve birikim yaratmada dikkat çekici olmuşlardır.²³ Genel olarak bu çalışmaları bilimsellik adıyla gerçekleştirerek Antropoloji, Arkeoloji... gibi adlarla ortaya koymuşlardır. “Oryantalizm bağlamında *Sinoloji, Hindoloji, Türkoloji ve İslamistik* gibi bilgi alanları kurumlaştırılarak bilimsel bilgi...”²⁴ haline gelmiştir. Asya ile ilişkileri bazında önde bulunan Fransa, Almanya, Rusya ve Belçika'nın *Türkoloji*

²¹ Karakaş, a.g.e., b.a.

²² Sezer, *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*, s.126, parantez içindeki açıklama tez yazarına aittir.

²³ Karakaş, a.g.e., s. 90-116

²⁴ A.e., s.91

çalışmaları bu bağlamda değerlendirilebilir.²⁵ “.....türkolojinin doğuşu Türkçülüğün ortaya çıkışından daha geriye gitmektedir. Ayrıca ikisinin ortaya çıkış koşulları birbirinden farklıdır. Buna rağmen türkoloji Türkçülük üzerinde etkili olmuştur.”²⁶

Osmanlı’da Türkçülüğü gündeme getiren nedenler; siyasi-toplumsal ve toplumlararası bir çok durumun getirdiği bir sonuç olarak belirtilebilir. Osmanlılık ve İslamcılık politikalarının sonuçsuz kalması Osmanlı’nın farklı arayışlara girmesine neden olmuştur. Bu yeni arayışta da, Orta Asya tarihi ve Türklüğü, Osmanlı açısından yeni koşullarda önem taşıyacaktır. Ortaya çıkan bu koşullarla beraber, dönemin önde gelen bilimleri olan Dilbilim, Arkeoloji, Oryantalizm, Türkoloji, Coğrafya, Tarih ve Folklor’un, İslamiyet öncesi Türklerin dilleriyle, kültürleriyle, bulunduğu coğrafyayla yakın ilgileri dolayısıyla bu konuda yeni bilgilerin ortaya çıkışı ile Orta Asya coğrafyasının ve Türkçülüğün Osmanlı’da yeni bir seçenek olarak güç kazanması şeklinde ifadesini bulacaktır.²⁷ “...Yeni siyaset, toplumlar arası ilişkiler ve koşullar altında toplumumuz için seçilen yeni rol ve konumla doğrudan ilişkilidir.”²⁸ Bu anlamda Osmanlı hem kendi siyasi ilişkilerini yeni koşullarda çözebilmek, hem de Orta Asya’daki Türklerin arayışlarına çözüm getirebilme anlamında ön plana geçmiş ve farklı Türkçü anlayışların toplandığı bir merkezi haline gelmişti. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi düşünürlerin artık Osmanlı’da Türkçülük faaliyetlerini sürdürdüğü görülmektedir.²⁹ Osmanlı’da, Batılılaşma sorununa farklı çözüm yolları önerenlerin bir arada varolduğu gibi, Türkçülüğe dair toplumsal-siyasi bağıntının tarihsel ele alışında da farklı yaklaşımlar üretenlerin varolduğunu, birarada bulunduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda, Gökalp’in etkisi azalmış değildir, Akçura ile farklı düşünceleri aynı dönemlerde varlıklarını korumuştur.

Yeni devletin kimliğinin inşasında, eğitim anlayışının oluşmasında ve eğitimin hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir yeri olan Ziya Gökalp’in “Milli Terbiye” adlı yazısında;

²⁵ A.e. s.92-99

²⁶ Özcan, a.g.e., s.29

²⁷ Karakaş, a.g.e., b.a.

²⁸ Özcan, a.g.e., s.63

²⁹ Özcan, a.g.e., b.a. ve Mehmet Karakaş, a.g.e., b.a.

“...terbiyenin gayesi milli fertler yetiştirmektir. Milli fertler yetiştirmek ise doğrudan doğruya bunları millet yapmak demektir.”
“....halbuki şimdiye kadar medrese ve mekteplerde tatbik edilen beynelmilel medeniyetçi bir eğitimle milli kültür ortadan kaldırılmış, milli olmayan fertler yetiştirilmiştir.”³⁰

Toplumu, kültür ve uygarlık kavramları doğrultusunda ayıran Gökalp, Cumhuriyet öncesi dönemde, milli kültüre yani Türk toplumunun yapısına uygun, bir eğitim önermektedir.

“Türk çocuğu Türk milleti içinde yaşayacaksa, Türk milletinin harsına göre terbiye edilmelidir. Türk milleti yirminci harsın içinde yaşıyorsa, harsı da yirminci asra mensup bir hars demektir. O halde, Türk çocuğu bu harsa göre terbiye görürse muasır bir terbiye görmüş olur. Mevcut terbiyemizin fena neticeler vermesi terbiyemizin mevzuu milli hars olmasından değil, bilâkis beynelmilel medeniyetler bulunmasındandır. Terbiyede yapılacak doğru bir inkılâp harsı bırakıp medeniyete doğru gitmek değil medeniyeti bırakıp harsa doğru gitmek suretinde tecelli edebilir.”³¹

Cumhuriyet öncesi dönemde, uygarlık anlamında Doğu yada Batı bağlamından çok Türk kültürüne ve tarihine yönelik daha önemli görülmekte ve ağır basmaktaydı. Yine benzer bir şekilde de, 16 Temmuz 1921’de Sakarya Savaşı öncesinde, eğitim konulu gerçekleşen toplantıda Mustafa Kemal’in eğitime yönelik ifadeleri de bu doğrultudadır.

“Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin milletimizin tarih-i tedenniyatında (çöküşünde) en mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve evsaf-ı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden şarktan ve garptan gelen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliye ve tarihimizle mütenasip bir kültür kastediyorum.” “Çünkü dava-yı millimizin inkişafı tamı, ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettayin bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muharip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür zeminle mütenasiptir. O zemin, milletin seciyesidir.”

³⁰ Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Ankara, Vadi Yay., 1997, s. 224, Nakil Ziya Gökalp, Milli Terbiye ve Maarif Meselesi, 2b, Ankara, 1972, s. 4-21

³¹ **A.e.**, s. 225-226, Nakil Ziya Gökalp, **a.g.e.**, 1972, s. 15

“Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile teâruz eden bil’umum yabancı anasır ile mücadele lüzumu efkar-ı milliyeyi kemal-i istiğrak ile her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakerane müdafaa zarureti telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün kuva-yı ruhiyesi bu evsaf ve kabiliyetin zerki mühimdir.”³²

1 Mart 1922’de TBMM açılış konuşmasında Mustafa Kemal’in ifadeleri yine aynı doğrultuydu.

“.....Milletimiz idare eden hükümetler, eğitimin yayılmasını gerçi istemişler fakat, Doğu’yu ve Batı’yı taklit sürdüğünden, milletimiz ve köylümüz cehaletten kurtulamamıştır. Eğitim siyasetimizin temeli, cehli ortadan kaldırmak, bütün köylüyü okutmak, vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıyacak kadar tarih, coğrafya, ahlak bilgileriyle donatmak, aritmetik öğretmektir....Çocuklarımıza ve gençlerimize eğitimin her aşamasında Türkiye’nin istiklaline, kendi benliklerine ve milli geleneklerine düşman olanlarla mücadele yollarını öğretmek lazımdır.”³³

Bu ifadelerden, yeni devletin kurulma evresinde, *milli kültür ve milli tarihin* vurgusunun fazlasıyla yapıldığını görmekteyiz. Türk toplum tarihi, kültür, millilik, özellikle bu dönemde önemsenmektedir. Bu dönem anlayışında, Osmanlı uygarlık olarak görülmekte ve Türk toplumu ise kültür alanında kalmaktadır. Bu nedenle Osmanlı’dan kendini ayırtmak için ve Türkçülüğün kendini ortaya koyma ifadesi olarak *kültür* kavramı ön plana geçmiştir.

Ziya Gökalp’in 1923’de basılan kitabı, “Türkçülüğün Esasları”nda, kültür-uygarlık ayrımı dile getirilmektedir. Bu bağlamda *Osmanlı edebiyatı- Türk edebiyatı, Osmanlı insanı ve Türk insanı* gibi kesin ayrımlar yapılmaktadır. Toplumsal hayatta birbirinin devamı niteliğinde bulunan bu unsurların birbirinden çok kesin bir şekilde ayrıldığını görülmektedir. Gökalp’in kültür-uygarlık ayrımı; toplumda birbirinden ayırmakta güçlük çekilecek veya ayırt etmenin imkansız olduğu alanlar içinde de tanımlanacaktır. Devamındaki süreçte; yeni devletin kurulması sonrası Cumhuriyetle beraber, toplumlararası ilişkilerde devletin varlığını dayandırması gereken bir tarihsel geçmişin eksikliği bundan böyle, söz konusudur. Kültür-uygarlık ayrımında önemsenen Türklük ve Türk kültürü ile beraber artık Türk toplumunun Osmanlı

³² Öymen, a.g.e, s.2003

³³Necdet Sakaoğlu, **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 18

Tarihi (uygarlık ayağı) olmaksızın açıklanamaması ve yeni kurulan devletin meşruiyetini ifade etme ihtiyaçları ile Türk toplumunun açıklanmasında tarihsel varlığının ortaya konulmasında tarihi dayanakları, geçmişi eksik kalacaktır. Aslında bu konu hangi uygarlığa dahil olduğu meselesine karşılık gelmektedir. Osmanlı tamamen reddedilmiştir. Artık Türk toplumunun içinde bulunduğu, uygarlık alanı yada tarihi geçmişi Osmanlı olmayacaktır. Osmanlı son döneminden beri sürdürülen Batılılaşma çabalarının, bahsedilen eksikliği tamamlamakta elbette yeri olacaktır. Toplumun tarihinin, Batı'ya dayandığının açıklanma çabasına girişilecektir. Türk toplum tarihinin yazılmasında da Osmanlı kaynakları esas alınmamakta, yabancı kaynaklar temel alınmaktadır. Bu anlamda, yeni devletin kurulması sonrası Gökalp'te kültür uygarlık ayrımı devam etmekle beraber *uygarlık* ayağının artık önemsendiğini görmekteyiz. Bundan böyle *uygarlığa dahil olma meselesi* önem kazanacaktır. Devamındaki süreçte ortaya konan tarih çalışmalarının bu çerçevede olduğu söylenebilir.

C) CUMHURİYET DÖNEMİ TARİH TEZLERİ, KİTAP YAZIMLARI VE TARİH KONGRELERİ

Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren Türk toplumu üzerine yapılan pek çok inceleme söz konusudur. Yeni devletin kurulması sonrasında ise, bu çalışmalar devletin kendini ifade etme çabasıyla beraber yeniden inşacı bir hal alacaktır.³⁴ Bununla beraber, ortaya konacak olan yeni çalışmaların önemli bir diğer gerekçesi de, Türk toplumuna dair Batı'da getirilen açıklamaların yetersiz bulunmasıdır.

Afet İnan'ın "*Atatürk ve Tarih Tezi*"³⁵ adlı yazısında belirtildiğine göre; Türkiye'de Türk tarihi ve toplumunun yapısına dair ilk çalışmaların başlaması 1928 yılındaki bir olaya dayanır. Afet İnan'ın okuduğu Fransızca bir Coğrafya kitabında Türklere *ikinci sınıf ve sarı ırk* olarak bahsedilmektedir. Bunun üzerine Atatürk'ün gerçek durumun böyle olamayacağı, bu nedenle de üzerine çalışılması gerektiğini

³⁴ Özcan, a.g.e., b.a.

³⁵ Afet İnan, "Atatürk ve Tarih Tezi", **Belleten**, No.10'dan ayrı basım, İstanbul, Maarif Matbası, 1939

belirtmesiyle beraber *tarih çalışmaları* başlatılacaktır.³⁶ Bu olaydan, *Türk toplumuna dair Batı'da getirilen açıklamaların yeterli ve doğru görülmediği* anlaşılmaktadır. Bu nedenle de dönemin bilim adamlarının Türk tarihi ve kültürü üzerine incelemeler yapması hedeflenmektedir.

I. Tarih Kongresinde yapılan konuşmalara bakıldığında; dönemin Batılı tarih anlayışının, ırk eksenli açıklamaları ve evrimsel bir gelişme doğrultusunda toplumların irksal sınıflandırılması konusunun Türk toplumunu açıklamada ne derece yetersiz ve sorunlu olduğunun ifade edildiği görülmektedir.

“Milli tarihimizin son yıllarda ...bütün dünyada ne ağır iftiralara uğratılmış bulunduğunu tekrara hacet yok.”³⁷

“Uzun zamandanberi Avrupada ve epeyce zamandanberi Amerikada Türk ırkı aleyhinde idame edilen batıl itikat ve an'anelerden kalma bir zihniyetle yazılmış olanlar toplansa başlıbaşına büyük bir kütüphane teşkil eder. Bunun mektep kitaplarına, lûgatlere, pek umumî salnamelere kadar girmiş olması, hulûl ve nüfuz şumulünün menşeindeki batıl zihniyetin ne kadar derin bir ısrar ile kök salmış bulunduğunu gösterir.”³⁸

Batılı açıklamalarda, toplumların ırk olarak *beyaz ırk, sarı ırk ve siyah ırk* olarak üçe ayrılması söz konusudur. Giderek ırk sınıflandırılmasının farklı toplumlara kapsayacak şekilde çoğalmasına rağmen, her defasında Türk toplumunun *sarı ırka* mensup olduğunun Batı'da ifade edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir.³⁹

Bu anlamda devletin, toplum tarihine dair, kendi açıklama ve ele alış tarzını ortaya koyma hedefi şeklinde başlatılan bu ilk çalışmalar 1930'da kurumsallaşacak ve “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” adını alacaktır. Tarih çalışmalarında bulunanlar arasında Afet İnan, Mehmet Tevfik, Samih Rifat, Yusuf Akçura, Dr. Reşit Galip, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemsettin Bey, Vasıf ve Yusuf Ziya Beyler sayılabilir.

³⁶ A.e., b.a. ve İnan, “Atatürk'ün Kurduğu, Türk Tarih Kurumu, Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Üniversiteler Hakkındaki Fikirleri”, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, t.y., y.y., b.a.

³⁷ Reşit Galip, “Türk İrk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Münakaşalar**, İstanbul, Maarif Vakafeti Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1932, s.99

³⁸ A.e., s. 150-151

³⁹ A.e., b.a.

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bünyesinde yapılan ve yayınlanan ilk çalışma 1930 yılında Devlet Matbaası'nda 100 nüsha olarak basılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı kitaptır.⁴⁰ Çalışmanın içeriğinde, ağırlıklı olarak ilkçağ uygarlıkları yer almaktadır. Çin, Hint uygarlıkları, Mezapotamya uygarlıklarından; Kalde, Elam, Asur, Sümer uygarlıkları, ardından Mısır uygarlığı, Anadolu uygarlıklarından; Etiler, Frigya, Lidya, Ege havzası ve civarında Yunanistan, Minos, Miken, İyonlar, Doriler, Grekler, Etrüskler, Doğu'da; Medler, Persler şeklinde ilkçağ uygarlıklarının ağırlığı hissedilmektedir.

Bazı yazarlar, Türk tarih tezleri ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı çalışmalardaki fikirlerin çıkış noktasını, yeni devletin kurulması öncesine kadar geriye götürmektedirler.⁴¹ Paris'te, 1873'de Birinci Oryantalistler Kongresi'nde Fransız Leon Cahun'un Orta Asya'ya dair ortaya attığı fikirlerin Türkler açısından etkileyici olduğu görüşündedirler. Cahun'un, Orta Asya'da varolduğu belirtilen denizin yakınında yaşayan Türklerin buradan daha sonra göç ettiğini vurgulamasının, Türk tarih tezlerinin oluşturulmasında başvurulan önemli bir kaynak olduğu vurgulanmaktadır.⁴² Bununla beraber, tarih tezlerinin yaklaşımlarının, 1896 yılından itibaren *İkdam'da* görülmeye başlandığı ifade edilmektedir.⁴³ Bu anlamda "...bazı temel kalıpları(n) 1900'e doğru artık biçimlenmiş..."⁴⁴ olduğunun ifade edildiği görülmektedir. 1900'de Necip Asım'ın *Türk Tarihi* adlı çalışmasının Cahun'dan esinlenerek yapıldığı ifade edilmektedir.⁴⁵ Aynı zamanda İstanbul'a gelen Orta Asya kökenli Türkçülerin de bu konuda etkili olduğunun belirtildiği görülmektedir.⁴⁶

Türk Tarihinin Ana Hatları, büyük oranda 1931, 1938 ve 1941 tarihli lise tarih ders kitaplarının temelini oluşturacaktır. Bu çalışmanın diğer bir özelliği de yararlanılan kaynakların arasında sadece bir tane yerli yada Türkçe kaynak yer almaktadır. Kaynakların büyük bir çoğunluğu Fransızca'dır. *Türk Tarihinin Ana Hatları*'nın 1999 tarihli yeni basımının toplam 467 sayfasının yaklaşık 320 sayfasını

⁴⁰ **Türk Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999, s. 18

⁴¹ Etienne Copeaux, **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993):Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

⁴² **A.e.**, s. 32-34

⁴³ **A.e.**, s. 40

⁴⁴ **A.e.**, s. 37, parantez tez yazarına aittir.

⁴⁵ **A.e.**, s. 37

⁴⁶ **A.e.**, s. 30-31

saydığımız ilkçağ uygarlıkları tutmaktadır. Kitabın geri kalanı Orta Asya Tarihinden başlayarak eski Türk devletleri üzerinden devam etmektedir. Osmanlı Tarihine ayrılan yer ise, yaklaşık 39 sayfadır. Bununla beraber Türkiye Cumhuriyeti başlığına 1 sayfanın ayrıldığını da söyleyebiliriz. Kitaptaki bu orantı ve açıklama biçimi; Türk toplumunun, tarihin hangi dönemlerinde arandığını anlamamıza yardımcı olacak genel bir görüntüyü ortaya koymaktadır.

Tarihsel gelişimi, *ilkel, feodal, kapitalist* olarak aşamalandıran, tek çizgici tarih anlayışı, farklı bir gelişim ve aşamalandırmayı tarih-dışı saymaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, bu tarihsel gelişim açıklaması, Batı toplumunun tarihsel sürecine tekabül eder. Bu nedenle Batı toplumunun tarihsel gelişiminin dışında kalan bütün toplumlar tarih sürecine dahil olmak istiyorlarsa, bu ilerlemeci sürece bir şekilde uyum sağlamak veya bir noktadan bu sürece katılmak zorundadırlar. Bu noktada; Türkleri, tarihsel olarak Batı toplumunun kaynağına, ilk aşamaya, ilkçağa yerleştirme çabası, Batı'nın kökeninin Türk olduğunu iddia etmekten çok, tarih biliminin ortaya koymuş olduğu, *evrensel gelişim çizgisine dahil olmanın bir yolu* olarak karşımıza çıkar. Türkler, ilkçağda Batı toplumuna kaynaklık ederek daha ilk aşamada tarih çizgisine dahil olmaktadır. Sonuçta Batı gelişim çizgisi, evrensel gelişim çizgisini oluşturur. Bu sayede Türk toplumu da güncel anlamda Batı'nın geldiği ve tarihin geldiği son aşamadır. Aynı zamanda bu sayede, dönemin Batılı ırk açıklamalarında Türk toplumuna dair ortaya konan ikinci sınıf ırk açıklamaları da çürütülmüş olmaktadır. Bu nedenle, ilkçağ uygarlıkları büyük boyutta önemsenmiştir. Bu dönem çalışmalarında, ilkçağ dönemine ve uygarlıklarına dayalı bir anlatım ağır basmaktadır.

Aynı zamanda ilerlemeci tarih ve toplum anlayışının kaynağı da, Batı düşüncesi temelli olduğu için, Batılı kaynak kullanımının bu derece fazla olması da anlaşılır olmaktadır. Temel de, ilkçağ aşamasına, ilk uygarlıklara ve özellikle de Batı toplumunun kaynakları olan uygarlıklara verilen önemin altında evrensel gelişim çizgisine ilk aşamadan dahil olma çabası yatmaktadır. Bu sayede Türk toplumu o dönem anlayışında tarih-dışı kalmamış olacaktır.

Türk Tarih Kurumu bünyesinde *Bulleten* adıyla çeşitli makalelerin yayınlanmasına kurumun yine ilk çalışmaları kaynaklık edecektir. *Bulleten*'lerde tarih çalışmalarına katılan kişilerin benzer konular etrafında yazılmış makaleleri

bulunmaktadır. Yine bu dönemlerde, tarih çalışmalarını yürüten çevre tarafından, tek bir bölge ve uygarlığı esas alarak gerçekleştirilmiş çalışmalar basılmıştır. “*Türk Tarihinin Ana Hatlarının Müsveteleri*” isimleriyle hazırlanmış olan bir çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalara örnek olarak Mehmet Saffet’in “*Eti Tarihi*” belirtilebilir. Diğerleri ise, Hint Medeniyeti, Mezapotamya Tarihi, Çin Medeniyeti,... gibi adlarıdır.

Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde *tarih meselesi* önem kazanmış, “Türklerin medeniyet tarihindeki yeri meselesi”⁴⁷ dönemin tarih çalışmalarına kaynaklık ederek aydınlatılması gereken konuları oluşturmuştur. Yine, tarihe verilen önemi göstermesi açısından, Türk Tarih Kurumu’nun kurumsallaşması, ulusal ve uluslar arası düzeyde Tarih Kongreleri’nin gerçekleştirilmesi ve ilerleyen zaman dilimi içinde Ankara’da, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nin kurulması bu çerçevede görülmelidir. Bu dönemde, tarih, toplum sorunlarının aşılması noktasında bir başvuru kaynağı olmuştur. Bu anlamda toplumun belli açmazlarının aşılması çabasında tarihe yönelinmiş, bu sayede tarihin bir yöntem olarak kullanılması söz konusu olmuştur.

Bu dönemde ortaya konan TTTC çalışmalarının yine ilk ürünlerinden biri olan, 4 ciltlik kitaplar liselerde tarih ders kitabı olarak okutulmuştur. Lise ders kitapları doğrudan TTTC’nin hazırladığı çalışmalardan oluşur. Bu anlamda lise eğitimine yönelik kitaplarda bir değişiklik, anlatımda kolaylaşma gibi özelliklere rastlanmamaktadır.

Yeni devletin kendini, Osmanlı’dan farklı yeni bir yaklaşım temelinde yeniden kurma çabasıyla, Rusyalı Türkçülerin Türkçülük anlayışının, yeniden inşacı yapısı birbirini bütünler nitelikte olacaktır. Yeni devletin kendini yeni temeller üzerinde kurma çabasıyla, Rusyalı Türkçüler de Türkiye’de etkin noktalara geleceklerdir.⁴⁸ Cumhuriyet sonrası dönemde, Gökalp’in Türk toplumunun kimliğini çizen ve yerini belirleyen rolünü Rusya Türkçüleri almıştır.⁴⁹ Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Sadri Maksudi.... gibi isimlerin yeni devletin kimliğinin inşasında, tarihsel söyleminin oluşumunda hakim rolleri olacaktır.⁵⁰ Cumhuriyet sonrası Türkiye’de devletin tanımlanmasında, tarihsel söyleminin oluşmasında ve bunun bir sonucu

⁴⁷ İnan, “Atatürk ve Kültür Meseleleri”, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, t.y., y.y., s. 260

⁴⁸ Özcan, **a.g.e.**, b.a. ve Karakaş, **a.g.e.**, b.a.

⁴⁹ Karakaş, **a.g.e.**, b.a.

⁵⁰ Özcan, **a.g.e.**, b.a. ve Karakaş, **a.g.e.**, b.a.

olarak da, dönemin tarih eğitiminde ve tarih ders kitaplarında Rusyalı Türkçülerin belirleyiciliği söz konusudur.⁵¹ Bu nedenle de, tarih ders kitaplarında Osmanlı tarihsel özellikler bakımından Türk tarihinden farklılaştırılabilen ya da Osmanlı'nın tarihsel rollerinin farklı toplumlara aktarımı şeklinde, Türk tarihi içindeki özgün yerini farklılaştıracak açıklamalar söz konusudur. Yine bu nedenle yeni devletin tarihsel olarak açıklanmasında Osmanlı yerine onun ölçüsünde bir uygarlık koyma çabası söz konusudur. Daha önce değinilen tarihsel gelişime dahil olma çabasıyla, ilkçağ uygarlıklarının önem kazanması ve Orta Asya coğrafyasının belli bir süreden beri gündemde oluşuyla beraber, Orta Asya'da Türklerin olduğu dönem ve İlkçağ dönemi tarih çalışmaları ve tarih ders kitaplarının temel konuları olarak ortaya çıkacaktır. Türkoloji çalışmalarından, Türkçülüğe aktarılan, Türkçülük'ten de TTTC çalışmalarıyla, tarih ders kitaplarına aktarılan bir çizgi şeklinde ve Orta Asya'nın ön plana geçişi söz konusudur.

Türkoloji çalışmalarının ele alış biçimine baktığımızda;

“...Türkoloji çalışmalarının temel konusu olan Türk kimliği, belli bir siyaset çerçevesinde değil; dil, ırk, kan bağı gibi özelliklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu çalışmaların temel varsayımı; Türk toplumunun bağımsız kimliğini, tarihi ve toplumsal ilişkilerin dışında açıklama biçiminde temellendirilmiştir. Buna bağlı olarak da dil ve ırk olgularını ön plana çıkararak yeni bir birlik ve kimlik oluşturulmak istenmiştir.

Türklükleri konusunda görüş birliği olmamasına rağmen, değişik tarihleri, kültürleri ve farklı çözümleri olan toplumlar, yeniden oluşturulan biçimlendirilen dil, ırk ve kültür temelinde Türk olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar Türkler'in eski tarihleriyle ilişkisi kuruluyor görülse de Türkler'in kimliği, Batı'da oluşan yeni ilişkilere göre Batı ile uyumlu biçimde yeniden biçimlenmiştir. Sonuçta Batı'daki Türkoloji çalışmaları, Orta Asya Türklüğü temelinde Türk kimliğini; Osmanlılık dışında yeniden tanımlama çabası olarak karşımıza çıkmaktadır.”⁵²

Lise tarih ders kitaplarının içerik ve yönelim olarak Türkoloji çalışmalarıyla bu anlamda paralellik gösterdiği görülmektedir. Ders kitaplarında, “...Türk tarihinin unsurlarının zaman, mekân, ırk ve dil açısından sınırlı olaylarla ele alınışı dikkat

⁵¹ Karakaş, a.g.e., b.a.

⁵² A.e., s. 100

çekicidir.”⁵³ Konular genelde, kültürel benzerlikler ve göç olayı gibi sadece belli bir çerçeveye içinde açıklanmaktadır. Türkoloji alanındaki çalışmaların, Türkiye’de kurulan yeni devletin tarih anlayışını üreten TTTC’nin oluşturduğu ve lise tarih ders kitaplarında gördüğümüz ele alıştırta bu anlamda etkili olduğu görülmektedir.

Bu nedenle de Türkoloji çalışmaları konumuz açısından daha net bir ifadeyle de TTTC ve yeni devlet eliyle sürülen, kendi toplum tarihini inşa etme çabasının, içinde bulunduğu dönemin 19.yy’ın *bilimsel tarih anlayışı* çerçevesinin dışında bir noktada olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Bu belirtilen dönemlerde Batı’da, özellikle Fransa kaynaklı ırka dayalı tarih anlayışları kabul görmekte ve evrensel-tarihsel gelişim doğrultusunun geliştirilmesine katkı yapmaktaydı. Batılı tarih ve toplum anlayışı Batı toplumlarını ve Batı-dışını açıklama çabasıdır. Bu çaba kendi dışındaki tüm farklı inşa faaliyeti olma çabalarını kapsayıcı ve açıklayıcı bir hal almıştır. Bu nedenle de Türkoloji çalışmaları yeni devletin tarihinin inşasında önemli kaynaklardan biri olmuştur. Bu nedenle de, Türk tarih tezleri ve bu açıklama tarzı, dönemin Batılı tarihçileri tarafından da desteklenmiş ve başarılı bulunmuştur. Bu durumun bir diğer kanıtı da cumhuriyet döneminde uluslararası nitelikte gerçekleşen II. Tarih Kongresidir. Bu anlamda, yeni devletin tarihsel inşası, kalkış noktasından farklı bir noktaya gelerek sonuçlanmıştır denilebilir.

II. Türk Tarih Kongresi, uluslararası niteliktedir. Bu kongrede;

“Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Romanya, Macaristan, İsveç, İsviçre, Çekoslovakya, Amerika, Yugoslavya, İtalya ilim muhitlerini temsil eden âlimlerin iştirakiyle beynelminel bir mahiyet iktisap etmiş olan İkinci Türk Tarih Kongresinin ruznamesine dahil olan ilmiğ tebliğlerin büyük bir alâka ile karşılandıklarını, müzakerelerin büyük bir samimiyet, açıklık ve serbestilik havası içinde cereyan ettiğini, Türk tarihine ait meseleler etrafında cereyan eden çalışmaların müsbet neticeler verdiği...”⁵⁴

dile getirilmiştir. Türkiye’de uzun dönemler boyunca tarih eğitimini şekillendiren tarih tezleri, Belleten’de yer alan bu makaleye göre, sadece Türkiye’de ortaya konan çalışmalar olmanın ötesindedir. Dönemin diğer ülkelerinin genel tarih görüşüne ters

⁵³ Tuna, “Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji”, **a.g.e.**, s. 157

⁵⁴ Muzaffer Göker, “İkinci Türk Tarih Kongresi”, **Belleten**, Cilt 2, Sayı 5-6, s. 1-4 (Alıntının özgün dilbilgisi hatalarına sadık kalınmıştır.)

olmayan bir anlayış olarak kabul edilmiş ve o dönem toplumlararası koşullara uygunluğu anlamında, Batılı tarih görüşü tarafından da desteklenmiştir. Bu anlamda Türkiye, dönemin Avrupası tarafından da ortaya konan tarih anlayışının dışında değildir.

“1928 yılında Fransız liselerinde okutulan tarih kitaplarında Gobineau ‘nun insanları; siyah, sarı ve beyaz olmak üzere üç renk üzerinden sınıflandıran ırklara dayalı anlayışı üzerinden ele alıyordu... Fransa’da tarihçilik 1929’da yola çıkan Annales ekolü ile büyük bir dönüşümün öncülüğünü yapmış olmasına karşın, bu yeni tarih anlayışının etkisi Fransa’da bile II. Dünya Savaşı sonrasında görülmeye başlamıştır. Dünya tarihçiliğine kapsamlı ve yaygın anlamda yeniliklerin getirilerek, daha geniş perspektiflerden bakabilen yöntemlerin kullanılması da yine ancak II. Dünya Savaşı sonrasında rastlar.”⁵⁵

Avrupa’nın da zaman içinde tarih anlayışı -siyaseti- değiştiğinde, dünyadaki tarih anlayışı ile uyumlu gözükken Türk tarih tezleri de işlevsiz kalacak yada bugünden bakıldığında yeterli açıklamalar olarak gözükmemesine neden olacaktır. Tarihsel ve toplumsal bağlamda olayları açıklamadaki eksiklikleri bir gerçekliktir. Ancak burada esas neden, Batı açısından, açıklama yetersizliği değildir. –Çünkü Batı gelişim çizgisi de tüm toplumları açıklayamaz ama evrensel, bilimsel sayılmıştır.- Esas neden, Batı’daki siyaset biçiminin artık değişmiş olmasıdır. Bu nedenle Cumhuriyet’in ilk yıllarında tarih çalışmalarında sürdürülen tarzın anlaşılabilirliği için kesinleşmiş haliyle 19. yy’da başlayan ve dünya ilişkilerini biçimlendiren yeni halin/şeklin özellikle Batı-dışı toplumlara belli bir tarih görüşünü sürdürme gereği ve ortamı yarattığını göz önüne aldığımızda karşılaşılan durum, sürdürülen biçim daha anlaşılır olmaktadır. Toplumlararası ilişkilerin aldığı yeni hal dolayısıyla bu durum gelişen yeni şartların bir ürünü olacaktır. Siyaset üretme hali Batı’ya geçmiştir. Varolan yeni ilişkilerin gereği olarak Batı-dışı ülkeler, toplumlar varlıklarını koruma çabasıyla bu üretilen genel dünya siyasetine/sistemine sarılmaktadırlar. Batı, siyaset üreten ve sorunlarını çözen bir toplum olarak kendisini yeni koşullarda bilimsel olarak ortaya koymuştur. Özellikle de Sosyoloji bilimi aracılığıyla. Artık Batı’da üretilen çözümler-reçeteler-siyasetler bilimsellikle kendini meşru kılmakta, sonuçta

⁵⁵ Ergün Aybars, “Türk Devrim Tarihi Dersleri Üniversitelerde Nasıl Verilmelidir?”, **Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları :1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 288

da, belli tarih anlayışları zorunlu birer aşama şeklinde Batı-dışında ve dolayısıyla Türkiye’de toplum tarihinin çözümlenme biçimi olarak benimsenmektedir.

D) MİLLİ EĞİTİM ŞURALARI ÜZERİNDEN TARİH EĞİTİMİNE BAKIŞ

İlki 17-29 Temmuz 1939 tarihinde yapılmaya başlayan Maarif Şuraları yada diğer adıyla Milli Eğitim Şuraları’nda eğitim sisteminde tespit edilmiş belli konular ve sorunlar kurulan komisyonlarda dönemin uzmanları arasında tartışmaya açılmaktaydı. Halen günümüzde de sürdürülen Milli Eğitim Şuraları, 1980’lere kadar gelen süre içinde 9 kez toplanmıştır. Türkiye’de eğitim sisteminde; ilköğrenim, ortaöğrenim ve yükseköğrenim olmak üzere her eğitim aşamasına ait bir çok konuda tartışmalar yapılmıştır. Ancak tartışmaların ilköğrenim, ortaöğrenim ve yükseköğrenimden oluşan eğitim aşamalarının ve özelde de ortaöğretim lise aşamasının genel anlamda şekli özellikleri üzerine çoğu tartışmanın geliştiğini de söylemek yanlış olmayacaktır.

12-21 Şubat 1943 tarihli İkinci Maarif Şurası özellikle iki ana konu üzerine yoğunlaşmaktaydı. İkinci Şuranın, *tarih eğitimi* ve *ahlak eğitimine* eğildiği görülmektedir. Ayrıca 1943 tarihli Şurayı 1980’lere kadar yapılan toplantıların içinde; tarih eğitimini toplantı programına dahil ederek, tartışmaya açan tek şura olarak niteleyebiliriz. Tarih eğitimi konulu bu tartışmada; ağırlıklı olarak tarih ders kitaplarının sorunlarının farklı yönlerden değerlendirilmesi söz konusudur.

Lise tarih ders kitapları konusunda, okutulan kitapların yetersizliği, öğrencilere uygun olmadığı ve değiştirilmesi gerektiği dile getirilmektedir. Bu nedenle, okullarda okutulacak kitapların seçilmesi için bir yarışma açıldığı ancak gelen çalışmaların yeterli görülmediği belirtilecektir. Aynı zamanda yeni kitap yazılması için hazırlanmış olan müfredatın da eski uygulanan müfderattan farklı olmadığı bu nedenle de yeni bir müfredatın gerekliliği vurgulanacaktır.⁵⁶ Ancak bu yeni müfredatın içeriği hakkında bir tartışmanın şurada gerçekleşmediğini görüyoruz. Tarih kitaplarının yazımı konusunda diğer bir görüş ise, Sadrettin Celal Antel’in

⁵⁶ İkinci Maarif Şurası, s. 207

tarih kitaplarının yeniden yazılması konusunda Milletler Cemiyeti'nin *Cooperation intellectuelle* komisyonunun belirlediği, tarih kitaplarının yazımı konusunda dikkat edilmesi gerekenlerin belirlendiği birkaç maddelik esasların komisyonda vurgulandığını görüyoruz.⁵⁷ Ancak öncelikle Hasan Ali Yücel'in itirazıyla⁵⁸ karşılandığı ve komisyonun tamamının da tepkisiyle bu önerinin reddedildiğini görmekteyiz. Bu konuda, o dönem İstanbul Üniversitesi Rektörü olan Cemil Birsell, Milletler Cemiyeti'ne Türk tarih kitaplarının gönderildiğini ve incelenerek kitaplarda düşmanlık ve kin telkin edilmediği sonucuna varıldığını belirtecektir.⁵⁹

Tarih eğitimi ve tarih kitapları konusunda dönemin içinde bulunduğu koşulları ve karşılaşılan engelleri en kapsamlı şekilde ele alan ise Ömer Lütfü Barkan olacaktır. Barkan tarih ders kitaplarının önemli ölçüde içerik değişikliğine ihtiyacı olduğunu ve yapılması gereken yeniliğin Avrupa'da olanın bize yansıtılmasının dışında bizim ortaya koyacağımız doğru bir eğitim yöntemi, programı yoluyla olabileceğini belirtir. Ayrıca Barkan, tarih eğitiminin medeniyet tarihi şeklinde geniş bir çerçevede incelenmesi gerektiğini de vurgular. Ancak bu yeni yöntemin oluşturulması konusunda Türk tarihinin geçmişinin yeterli düzeyde incelenmemiş olduğunu belirtir. "*Büyük tarih serilerinde*" ve dünya tarihi içinde Türk tarihinin henüz oluşturulmadığı gibi harf inkılabı nedeniyle Türk tarihini anlatan yeterli kaynaklara ulaşamaması ve tarih yazım çalışmalarının eksikliği nedeniyle tarih eğitiminden fazla bir yarar beklenilemeyeceğini belirtecektir.⁶⁰ Tarihi oluşturmak, yazmak için geçmişe dönük yeterli belge, kanıt ve kaynak olmaması nedeniyle tarihçilerin tarih yazımı anlamında çalışmada bulunma gücünü çektiklerinin dile getirildiğini görüyoruz. Tarih ders kitaplarının yazımına yardımcı olacak tarih yazımı anlamında ortaya konulmuş yeterli düzeyde çalışmanın eksikliği de dile getirilmiştir. Tarih yazımı anlamında yeterli çalışma, kitap olmadığı gibi bu çalışmaların oluşturulmasına temel olacak birincil kaynak ve belgelerin, eksikliğinden de söz edilmesi, tarih ders kitaplarının içeriğinin sorunlu oluşunun en belirgin ifadesini oluşturacaktır.

⁵⁷ A.e., s. 224-225

⁵⁸ A.e., s. 237-238

⁵⁹ A.e., s. 245

⁶⁰ A.e., s. 241-243

Anadolu coğrafyasının ve yakın bölgelerin geçmişine dair, o dönemler tarih çalışmalarını yürüten, Türk Tarih Kurumu çerçevesinde basılmış, Türk Tarihinin Ana Hatları gibi çalışmalarda –bu çalışmalar büyük oranda tarih ders kitaplarının içeriğini oluşturmuştur- ve yine Türk Tarih Kurumu bünyesinde makale düzeyinde çalışmaların yayınlandığı Belleten’lerdeki çalışmalarda yabancı kaynaklar kullanılmaktaydı. Hatta yerli kaynak yok denilebilecek boyutlardadır. Türklerin yaklaşık olarak 11.yy’da Anadolu coğrafyasına gelmeye başladığını göz önüne alırsak, 20.yy’ın ilk yarısı itibariyle halen bu bölgede bulunan Türk toplumunun Anadolu coğrafyası ve yakın bölgelerin tarihine dair, kaynaklarının ve kanıtlarının bulunmaması pek muhtemel değildir. Örneğin, Osmanlı’da olayların kayda alınması için vakayinüvislerin olduğunu bilinmektedir. Yeni dönemle; Osmanlı’nın reddiyle beraber Osmanlı kaynaklarının da bir anlamda reddi ya da gözardı edilmesinin de etkili olduğunu görülmektedir.

Genel olarak, yüzyıllardır bu coğrafya üzerinde yaşamış bir toplumun Anadolu ve yakın bölgelerin tarihinin yazımında ilk elde bu bölgeden çıkmış olan belge, kanıt ve kaynakları esas alabilme imkanının olması gerektiğini ve bu belgelerin ışığında ve tabii ki diğer yabancı kaynakların da katkısıyla gelişebilecek bir tarih yazımının; gerçekliğe daha yakın, geçmişe dair daha açıklanabilir bir ele alışa sahip olabileceğini düşünerek, belirttiğimiz dönemde tarih yazımı alanındaki eksikliklerin, tarih ders kitaplarının oluşumu içinde de devam etmesi olayını getirmesi söz konusudur.

Yine Şura’daki tartışmada; tarih eğitiminin olaylar arasında bağlantı kurmaya ve sonuç çıkarmaya sevkedici olmadığı vurgulanacaktır.⁶¹ Ayrıca tarih derslerinde sanat ve bilim tarihinin de yer alması istenilecektir.⁶² Bu görüşe, Mükrimin Halil Yınanç; sanat ve bilim tarihinin kitaplara dahil edilmesi istenilirken, bize ait kurumların tarihinin henüz incelenmemiş olması gibi eksikliklerinde göz önüne alınması gerektiğini belirtecektir. Ayrıca tarihte sentez yapılmasının istenildiği ancak henüz İslam tarihi ve diğer tarihler incelenmeden bunu yapmanın da yanlış olacağı dile getirilir.⁶³

⁶¹ A.e., s. 246

⁶² A.e., s. 227-228, 236

⁶³ A.e., s. 252

Tarih kitaplarının yenilenmesi, yeni bir anlayışla tekrar yazılması fikirlerine temelde çelişik görünen fikirler de ortaya atılmış ve tartışılmıştır. Tarih kitaplarının öğrenciler için daha yararlı hale getirilmesi düşüncesiyle liselerin 3 yıldan 4 yıla çıkarılması⁶⁴ konusu da tartışılan konulardan biri olmuştur.

Türk tarihine dair ve Türk toplumunun kültürel yapısının gelişimine dair yeterli nitelikte kaynakların eksikliğinin, *Tarih eğitimi* konulu tartışmada fazlasıyla vurgulandığını, bu anlamda eksikliklerin belli noktalarda saptandığını da söyleyebiliriz.

2-10 Aralık 1946 tarihinde gerçekleşen Üçüncü Milli Eğitim Şurası'nda lise tarih derslerine yönelik biçimsel değişikliklere gidildiği görülmektedir. Ticaret ortaokulları ve liselerinde, Lise 1 ve 2. sınıflarda toplumbilim konularının ekonomi dersiyle beraber anlatıldığı ve bu dersin içinde yer aldığı neden gösterilerek, haftada ikişer saat olan tarih derslerinin haftada 1 saate inmesine ve toplumbilim dersinin kaldırılmasına karar verilecektir.⁶⁵

Yedinci Milli Eğitim Şurası 5-15 Şubat 1962 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu Şurada, bütün eğitim evrelerinin tanımları, görevleri ve amaçlarının belirlendiğini görmekteyiz. Ayrıca okul kitapları konusunda; yabancı ülkelerin kitaplarıyla karşılıklı olarak incelenmesi faaliyetlerine devam edilmesi gerektiğinin ifade edilmesi söz konusudur. Ancak bu incelemenin hangi ders kitaplarının kapsadığı hakkında ve diğer ayrıntılar hakkında Şurada fazla bir bilgi belirtilmemektedir.⁶⁶

Sekizinci Şura'da genel olarak ilköğretim, ortaöğretim orta ve lise aşamaları ve yüksek öğrenim gibi öğretim evrelerinin yine genel hedeflerinin belirlendiğini ve kimlere yönelik olduğuna dair tanımlamaların ortaya konulduğu görülmektedir. Aynı zamanda, ders saatleri üzerinde değişikliklerin olduğu görülecektir. Bununla beraber, daha önceki dönemlerde de tartışılmış olan liselerin 3 yıldan 4 yıla çıkarılması tartışmaları bu Şura'da da devam etmektedir.⁶⁷

⁶⁴ A.e., s. 239

⁶⁵ **Üçüncü Milli Eğitim Şurası: 2-10 Aralık 1946 Çalışma Programı Komisyon Raporları**
Konuşmalar, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991, s. 207

⁶⁶ **Yedinci Milli Eğitim Şurası: 5-15 Şubat 1962 Çalışma Programı Komisyon Raporları**
Konuşmalar, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

⁶⁷ **Sekizinci Milli Eğitim Şurası: 28 Eylül-3 Ekim 1970 Çalışma Programı Komisyon Raporları**
Konuşmalar, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

Bu dönemlerde gerçekleşen toplantılarda temel konuları bu dönemin güncel sorunları oluşturacaktır. Bu nedenle de ortaöğretime yeni şekiller verilmeye yönelik çabaların ortaya çıktığını görmekteyiz.

Tarih eğitimi konulu ilk tartışmada sorunların varlığı ifade edilmekteydi. Ancak ilerleyen zaman içinde tarih eğitiminin nasıl olması gerektiğine dair yada sorunlarını aşmaya dair, Şura toplantılarında tarih eğitimine eğilmeye yönelik bir çabanın gerçekleşmediğini, kimi zaman daha güncel eğitim problemlerinin kimi zaman ise, ders saatlerinin değiştirilmesi şeklinde biçimsel değişikliklerin gerçekleştiğini belirtebiliriz.

E) TÜRKİYE’DE SON DÖNEM TARİH EĞİTİMİ SEMİNER VE TOPLANTILARI

Türkiye’de son dönemlerde, tarih eğitiminin günümüzdeki durumu, tarih eğitiminin hangi sorunlarla karşı karşıya olduğu ve tarih eğitiminin eksikliklerinin nasıl düzeltilebileceği gibi konularda çalışmalar yapılmıştır. Türkiye’deki tarih eğitiminin ele alınması ve yeni yaklaşımlarla biçimlendirilmesine yönelik çalışmalar olduğu gibi uluslararası düzeyde Türkiye’deki ve diğer ülkelerdeki tarih ders kitaplarının nasıl bir yaklaşım içerdiğinin incelendiği ve değerlendirildiği çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Yakın dönemlerde gerçekleşen bu çalışmaların ilki, 29 Eylül ve 1 Ekim 1994’te Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi’nde “Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları” adıyla gerçekleşen sempozyumdur.⁶⁸ Daha sonra, 8-10 Haziran 1995’te Boğaziçi Üniversitesi’nde II. Uluslararası Tarih Kongresi “Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu” adıyla gerçekleşmiştir.⁶⁹ 2-3 Aralık 2000 tarihinde ise, ODTÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi ve ODTÜ Tarih Bölümü’nde “Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması” adlı bir atölye gerçekleştirmiştir.⁷⁰

⁶⁸ **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları:1994 Buca Sempozyumu**, Yay. Haz. Salih Özbaran, 2. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, b.a.

⁶⁹ **“Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu” 8-10 Haziran 1995 Boğaziçi Üniversitesi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, b.a.

⁷⁰ **Türkiye’de İlk ve Orta Öğrenim Düzeyinde: Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması Atölye 1, 2-3 Aralık 2000 ODTÜ Kongre ve Kültür Merkezi**, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000, b.a.

“Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları” adlı sempozyum’da tarihin, günümüzde küreselleşme ile beraber aldığı biçimin ne olduğu yönünde tartışmalar mevcuttur. Bununla beraber; tarih eğitiminde günümüzde örneğin, Türk dünyasıyla bir etkileşim sürecine girilebileceği ele alınan konularda birini oluşturacaktır.

“...Avrupa Birliği çerçevesinde geliştirilmeye çalışılan önyargısız ve hoşgörülü tarih öğretimi, bir çok açıdan bölgesel özellikler barındıran farklılıklarıyla ve benzerlikleriyle geniş bir kültür yelpazesi oluşturan Türk kökenli cumhuriyet ve topluluklar arası işbirliği içinde uygulanabilir. Ayrıca bu ülkelerin Türkiye ile özellikle bu tür konularda işbirliği yapma arzuları mevcuttur. Tarih çalışmalarında Türk dünyası ile işbirliği yapmanın etnosentrizmi daha da güçlendireceği önyargısının üstesinden gelinmesi gerekmektedir.”⁷¹

Tarihin, taşıdığı bütünlük dolayısıyla, özellikle de tarih eğitimi açısından tarih çalışmalarının, farklı uzmanlarla beraber, bütünsel bir anlamda yapılması gerektiği dile getirilmektedir.

“...Türk tarihinin araştırılması, her şeyden evvel universal bir bilim kadrosunun oluşturulmasına bağlıdır. Yani Hindologun, Sinologun, eski İranistin, Bizantinistin anılan kaynaklara inmesiyle mümkündür. Dünya tarihinin her alanı için bu düsturu vermek söz konusudur.

...

Kısacası universal tarih sentezlerinin yapılmadığı, yazılmadığı yerlerde, aydınların sıhhatli bir kronoloji ve senkronoloji duyargası bile gelişmemiştir. Dünya tarihi ve filoloji dalında bilim kadrolarının çalışmadığı bir ülkede, maalesef çocuk kitabı ve okul kitabı yazmak konusu daha başından en büyük zorlukla karşı karşıyadır.”⁷²

İnsanın toplumsallığı açısından tarih bilinci konusu da sempozyumda tartışılan konulardan birini oluşturmaktadır.

“Tarih varsa, tarihsellik varsa, bu bizim insan olma özelliğimizden geliyor. İnsanı ortadan kaldıralım, tarih diye bir şey kalmayacaktır.”⁷³

⁷¹ Büşra Ersanlı Behar, “Tarih Öğretiminde 'Türk Dünyası'”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, s. 198

⁷² İlber Ortaylı, “Tarih Öğretimi İçin Yazılacak Kitaba İlişkin Sorunlar”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, s. 50-51

⁷³ Afşar Timuçin, “Doğru Bilinç Oluşturmakta Tarih Eğitiminin Önemi”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları**, s. 56

...
“Tarihten haberi olmayan bir bilince yetkin bir bilinç diyemeyiz. Yetkin bilinç, gerçekliğin bilgisiyle kurulur. Yanlış bilgiyle doğru bilinç oluşturamayız...Tarihin dışında bilinç oluşturmak gerçeklikle hiçbir karşılığı olmayan saplantılar dengesi oluşturmaktadır.”⁷⁴

İfade edildiği şekliyle farklı açılardan tarih eğitimi ve tarih çalışmalarının sorunları, bu alanda önerilebilecek yeni yöntemler değerlendirilmektedir. Bu anlamda tarih eğitimi, yeniden tanımlanmaya çalışılmaktadır.

“Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki` Sorunu” adlı çalışmada genellikle Balkan ülkeleri tarih ders kitaplarında yer alan *biz* yaratımı ve karşı bir kimlik olarak *ötekinin* yaratımı konularında tartışmalar yer almaktadır. Örneğin, Yunan tarih ders kitaplarında; Yunan kimliğinin nasıl bir ele alış veya konumlandırma ile ortaya konulduğu, kışkırtıcı ifadelerle yer verilip verilmediği üzerinde durulur.

“...Kendi ulusuna, Antikçağ’dan beri değişmemiş ve farklılaşmamış 'Yunanlılık' ile tutarlıymış gibi sunulan bir dizi özelliği sistemli olarak atfeden tarihsel anlatıdan çıkarılacak sonuç, bunların neredeyse 'doğal' özellikler olarak kabul edildiğidir.”⁷⁵

“...bugünün Yunanlılarının Antik Yunanistan’a atfedilen yüksek değerden pay alabilmeleri için, tarihsel anlatının kesintisiz süreklilik vurgusuna mutlak ihtiyacı vardır.”⁷⁶

Osmanlı kimliği ve Türk kimliğinin, Yunan tarih kitaplarında nasıl verildiğine dair aşağıdaki ifade açıklayıcı olmaktadır.

“...Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihi ve evrimi hakkında sistemli ve geniş bilgilerin yokluğu ve İmparatorluk hakkındaki bilgi birikiminin Yunan tarihi ile ilgili olması, Osmanlıları güçlü ve korkutucu olarak gösteren imajın oluşmasına yol açmaktadır.”⁷⁷

⁷⁴ A.e., s. 60

⁷⁵ Anna Frangoudaki, “Tarih Ders Kitaplarında Ulusal 'Ben' ve Ulusal 'Öteki' ”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu**, s.100

⁷⁶ A.e., s. 103

⁷⁷ A.e., s. 100

Balkan ülkeleri tarih kitaplarında, Osmanlı kimliği yada Osmanlı döneminin izlerinin ele alınışının, bir çok suçlayıcı öğeler taşıdığı görülmektedir.⁷⁸

Bu çalışmalarda özellikle *karşı kimlik* anlatımında günümüzün uluslararası ilişkilerine zarar verecek ifadelerin ve halkların birbirine dair genel dünya görüşlerine olumsuz yönlendirmelerin ne ölçüde olduğuna dair açıklamalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda, daha çok tarih eğitiminde kimlik ifade etmenin olumsuz yanları vurgulanmaktadır.

“Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması” isimli atölyede ise daha çok lise tarih öğretmenlerinin, akademik anlamda tarih öğretimi alanında çalışma yapanların ve Talim Terbiye Kurulu’ndan çeşitli yetkililerin tartışmalarda yer aldığı görülmektedir. Tarih eğitiminin, içeriğinin ve yönteminin günümüzde yaşanan gelişmeler doğrultusunda nasıl olması gerektiği yönünde tartışmalar yer almaktadır.

“Küreselleşen yeni dünyanın bireylerinin ne tür bir kimlik duygusuna sahip olması gerektiği, sürekli olarak yeniden tanımlanmaktadır.”⁷⁹

...

“Çok kimlikli bireylerin oluşturduğu bir dünyanın tarih bilincini oluşturmakta tarihin rolü, ulus kimliğini oluşturmakta tarihin yüklendiği role göre çok daha karmaşıktır. Yeni dünyanın çok kimlikli bireyinin tarih bilinci sadece siyasal tarihe dayanarak oluşturulamaz.”⁸⁰

...

“Günümüz insanının tarih bilincinin oluşmasında insan haklarının oluşum tarihi, çevre hareketinin gelişme tarihi, toplumsal cinsiyetin tarihi özel bir önem kazanmaktadır. Yani kısaca günümüz bireyinin karmaşıklaşan kimlik tanımlaması, tarih eğitiminin kendisinden beklenen bu araçsal işlevi yerine getirebilmesi için yeni alanlara yayılmasını, içerik ve yöntem olarak çeşitlenmesini gerektirir.”⁸¹

Daha çok, 20. yy’da ortaya çıkan anlayışlar çerçevesinde *farklı toplumsal grupların, farklı tarihleri*, tarih eğitiminde yeni bir yöntem olarak sunulmaktadır. *Sözlü tarih* ve *yerel tarih* gibi çalışma alanlarının da bu anlamda, tarih eğitiminde yer alması gerektiği vurgulanacaktır.

⁷⁸ Fikret Adanır, “Güneydoğu Avrupa’daki Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İdaresi İmgesi: Gelenekler ve Yeni Yaklaşımlar, **Tarih Eğitimi ve Tarihte 'Öteki' Sorunu**, s. 141-149

⁷⁹ **Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması**, s. 18

⁸⁰ **A.e.**, s. 18

⁸¹ **A.e.**, s. 18-19

“Eski tarih eğitimi modeli kapsayıcılığı büyük ölçüde zamanları ve mekânları homojen bir biçimde ele almakta görürken, yeni tarih eğitimi modeli kapsayıcılığı tarih yazıcılığının tüm çeşitliliğini sergileyebilmesinde bulacaktır.

Günümüz dünyasında bireyin –daha önce üzerinde durduğumuz üzere- çok kimlikli olarak gelişmesi söz konusuysa, yapılacak tarih eğitiminde, bu kimlik alanlarının tarihini öğrenmesine yada üretilmesine olanak verilmesi gerekir. Bu durumda, insanın içinde yer aldığı değişik mekânsal ölçeklerin tarihinin ele alınması gerekir. Böyle bir mekânsal ölçek sıralaması örneği olarak, hane, mahalle, kent, il, ülke, uluslararası bölgeler ve nihayet dünya verilebilir...Küçük ölçekler, öğrencinin yerel sözlü tarih kaynaklarından yararlanarak, kendi yazdığı mikro tarihler olurken, üst ölçekler daha çok başkalarında öğrendiği, ikincil kaynaklara dayanarak incelenen incelenen makro tarihler olacaktır. Bu tarih eğitiminin tüm ölçekleri kavraması, öğrenciyi değişik kimlik mekânlarına oturtmasının yanı sıra, öğrencinin, tarih yazıcılığının çok değişik yaklaşımlarıyla karşılaşmasına olanak verecektir.”⁸²

Genel anlamda, tarih yazımı ve tarih eğitimi alanının bütünsel sorunlarından çok, *toplumsal tarih alanının* yada *çok merkezli tarih anlayışı* olarak nitelenen yeni tarih anlayışının sorunlarının dile getirildiğini ve bu yeni tarih anlayışının önündeki engelleri aşma anlamında bir çaba olarak bu çalışmaları niteleyebiliriz. Bu anlamda, *çok merkezli tarih, sözlü tarih...* gibi yeni kavramlar ve yöntemlerin ortaya çıkması ve bunların etkinliğini bu çalışmalarda görülmektedir.

Türkiye’de uzun dönemler boyunca tarih eğitimine yönelik çalışmalar çok sınırlı düzeyde kalmıştır. Son dönemlerde tarih eğitimi alanına eğilmeye yönelik daha fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Bununla beraber, tarih eğitimi açısından ifadelenen bu çalışmalar, Türkiye’deki tarih çalışmalarının ve tarih ders kitaplarının içinde bulunduğu sorunların aşılması çabasından farklı olarak özellikle dönemin genel tarih anlayışları çerçevesinde bir yeniden yapılanmaya gidildiği izlenimini arttırmaktadır. Bu anlamda dönemin içinde bulunduğu toplumsal ve toplumlararası şartların etkisinde bir yaklaşım sergilendiği görülmektedir.

⁸² A.e., s. 25

III. BÖLÜM: 1930-1950 ARASI LİSE TARİH KİTAPLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dönem kitaplarının, tarihsel çizgiyi nasıl inşa ettiklerini, hangi temel unsurları içinde taşıdıklarını ve tarihsel süreci nasıl bir yaklaşımla yazdıklarını ortaya koymak çalışmanın bu bölümdeki hedefini oluşturacaktır. Bu tarihsel çizginin, yaklaşımın nasıl bir seyir izlediğini ortaya koymak için, ders kitaplarının anlatım eksenlerini takip ederek, kitaplarda ifadesini bulan değerlendirmelerden kalkarak dönem kitaplarının belli açılardan kavramsal sınıflandırılması yapılmaya çalışılmıştır. Coğrafi anlamda oluşturulan farklı merkezler kitapların kendi anlatım çerçevesinde yer almaktadır. Ancak her farklı uygarlık çerçevesini benzer kategorileştirmeler etrafında ele almanın belli güçlükleri ve sınırlılıkları da söz konusu olmaktadır. Buna rağmen genel açıklama tarzı olarak kitapların anlatım eksenleri çalışmada ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu dönem kitaplarında üzerinde durulan kavramsal çerçeve temelde; Türk toplumu ve Osmanlı toplumu olarak yansımaktadır. Açıklama tarzı anlamında böyle bir ayrışmanın somutlaştığı görülmektedir. Bununla beraber, Türk toplumu, tarihi süreçte bulunduğu farklı coğrafyalara ve uygarlık alanlarına göre; “Orta Asya”, “Anadolu coğrafyası” ve “İslam medeniyeti” olarak farklı ele alış ve açıklama çabaları ile ortaya konmaktadır.

1930-50 dönemi tarih ders kitaplarının genel özelliklerini; kimler ve hangi kurumlar tarafından oluşturulduğu, tarih dönemleri bakımından hangi konuların nasıl paylaştırıldığı, konu ve anlatım açılarından nasıl bir ifade tarzının olduğu, konularını vurgulamak gerekirse, bu dönem lise tarih ders kitapları, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından yazılan kitaplar ve Şemsettin Günaltay tarafından yazılan kitaplardan oluşmaktadır. “Tarih I Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar”¹, “Tarih II Ortazamanlar”, “Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi” isimleriyle basılmışlardır. Dönem kitaplarının çoğunluğu Lise I, Lise II, Lise III şeklinde TTTC tarafından yazılmıştır. Bu kitaplar, TTTC çalışan tarihçiler tarafından yapılan ön çalışmalar ve sonrasında basılmış olan çalışmaları oluşturacaklardır. İlk dönem lise tarih kitabı olarak basılan bu kitaplar kolektif bir çabayla oluşturulmuştur. Yazarları arasında TTTC Başkanı M.Tevfik Bey, Samih Rifat Bey, Yusuf Akçura,

¹ Bu bölümde, tarih ders kitaplarından yapılan alıntılar ve kitap isimleri orijinal haliyle aktarılmaktadır. İncelenen tarih kitaplarında çeşitli imla hataları oldukça sık karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle alıntılarda da imla hataları yer almaktadır.

Reşit Galip Bey, Hasan Cemil Bey, Afet İnan, Baki Bey, İsmail Hakkı Bey, Reşit Saffet Bey, Sadri Maksudi Bey, Şemsettin Bey, Şemsi Bey ve Yusuf Ziya Bey bulunmaktadır.² Dönemin tarihçilerini ve araştırmacılarını oluşturan bu kişilerin ortak hazırladıkları kitapların, lise tarih eğitimine yönelik bir içerik elemesinden geçmeden, konuların fazla ayrıntılı bir şekilde liselerde doğrudan okutulmuş olduğu söylenebilir. Özellikle dil ve anlatım bakımından, belirttiğimiz dönemlerde basılmış olan diğer kitaplara göre, örneğin Şemsettin Günaltay'ın kitabına göre TTTC tarafından hazırlanan kitapların dilinin daha ağır olduğu belirtilmelidir.

İnceleyeceğimiz dönem tarih kitaplarının biçimsel özelliklerinden de kalkarak bazı yargılara varılabilir. Kitapların içerik analizini gerçekleştirirken, biçimsel bazı özelliklerin de tarihsel yaklaşım ile bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Aynı zamanda tarihsel yaklaşımların, farklı dönemlerdeki değişimini, içerik analizi ile yakalama noktasında, doğrulama yapmaya imkan tanınması açısından bazı biçimsel özellikleri vurgulamak gerekmektedir. Bu anlamda, bu dönem kitaplarının en dikkat çekici yanı, “*Tarih Lise 1*” , “*Tarih Lise 2*” kitaplarındaki 350 sayfa dolayındaki sayfa sayısıdır. İlkçağ ve Ortaçağ ayrıntılı ele alınırken, Yeni ve Yakınçağ dönemlerinin ise, Lise 3 kitabı olarak tek kitapta birleştirilerek 150-200 sayfa dolayında olduğu görülmektedir. Kitaplardaki sayfa sayısı farklılıkları sadece bir biçimsel özellik olarak kalmamakta, aynı zamanda incelenecek olan ele alış biçiminin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kitaplarda konuların genel dağılışı biçimi açısından, farklı yıllarda basılan kitaplarla kıyaslandığında *ilkçağ* ve *ortaçağ tarihi*, 30’lu ve 40’lı yıllarda öne geçmiştir.

Genel anlamda, bu dönem kitaplarına bakıldığında; öncelikle tarih öncesinde Orta Asya’da bulunan Türk boylarına ve Orta Asya’dan göç eden Türklere dair bir anlatım eksenine ortaya çıkmaktadır. Bir diğer açıklama biçimi de, Anadolu coğrafyası kaynaklı olmak üzere Anadolu ve Avrupa coğrafyasının açıklanmasıdır. Yine farklı bir anlatım eksenine olarak da İslam medeniyeti çerçevesi şeklinde farklı dönemler ve farklı tarihsel coğrafyaların açıklanma çabası söz konusudur. Bu anlamda, tarihsel açıklamaların coğrafi olarak değiştiğini ve biçimlendiği söylenebilir.

² **Tarih II Ortazamanlar**, İstanbul, TTTC, 1931

“Tarih araştırmalarından başlıca üç ana tezin Őekillendiđi sŧylenebilir. Afet İnan’ın sŧzcŧlŧk ettiği birinci tez Etilerin Tŧrk kŧkenini, Ağaoğlu’nun sŧzcŧlŧk ettiği ikinci tez Etrŧsklerin Tŧrk kŧkenini, Fuat Kŧprŧlŧ’nŧn sŧzcŧlŧk ettiği ŧçŧncŧ tez Tŧrklerin Orta Asya-İslam kŧkenini vurgulamıştır. Birinci tez Anadolu, ikinci tez Avrupa, ŧçŧncŧ tez Tŧrk-İslam bağlantılarını içerir. Dayanaklarının farklılığına, birbirleri arasındaki çelişkilere rağmen bu ŧç ana tezin ortak paydaları, yeni rejimin dayanaklarını sağlamlaştırmaktır.”³

A) ORTA ASYA COĞRAFYASI (ESKİ TŧRKLER)

1-Kŧltŧrel Özellikler, Yakınlık ve Bağlar

Orta Asya coğrafyası bir dŧnemden beri; Tŧrkoloji alışmaları, yine bu çalışmaların getirdiği, eski Tŧrk dili ŧzerine çalışmalar ve devamında milliyetçilik akımlarının Orta Asya’daki Tŧrkleri ve Osmanlı Tŧrklerini etkilemesi ile Tŧrkŧlŧk akımı Orta Asya’ya olan ilgiyi arttırmaktaydı. Bu çizginin devamı olan Tŧrk dili çalışmaları da gelişen ilişkileri artırarak Orta Asya’daki toplumlarla Osmanlı sonrası *yeni devletin* yakından ilgili olmasını sağlayacaktır. Hem Tŧrk toplumunun tarihsel olarak bir dŧnem Orta Asya’da var olduğunun bu yıllarda ortaya çıkması, hem de yeni devletin kendini imparatorluktan kopartma çabası sonuçta; Orta Asya tarihinin gereğinden fazla abartılmasına, her olayın ardında Orta Asya’dan gŧ olayının aranmasına neden olmaktadır. Bu anlamda eski Tŧrkler, Orta Asya, Osmanlı sonrası yeni devletin kendini dayandırdığı ŧnemli bir coğrafya ve uygarlık alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özellikle tarihsiz bir gŧ olayı ile Orta Asya coğrafyası, diğer coğrafyalar ve toplumlar arasındaki bağlar açıklanmaya çalışılmıştır. Toplumsal ilişkiler gŧzardı edilerek, yoğun bir Şekilde kŧltŧrel benzerlikler bulma çabası gŧze çarpmaktadır.

“Ortaasyada gŧk naturizmi dininin bu eskiliği ve Gŧneřle Ayın daha o zamanlarda mabut tanındığı dŧřŧnŧlŧrse Sŧmerlerde, Etilerde gŧrŧlen bilahare bunlar vasıtasile Mısıra, Fenikelilere, İbranilere geçen Gŧneř ve Ay mabutlarının menşei anlaşılır. Demek ki Ortaasyada gŧk naturizminin başladığı ilk zamanlarda garba hicret eden Sŧmerler, Etiler bu dini de beraber gŧtŧrmŧřledi.”⁴

³ Özcan, **a.g.e.**, s. 139

⁴ **Tarih I**, İstanbul, TTTC, 1931, s. 51

Kitaplarda, tarih öncesi dönemin ele alınışının ve açıklanışının temel hareket noktasını; Orta Asya'dan birçok farklı coğrafyaya dağılmış olan Türk boylarının göçedişi oluşturmaktadır. Orta Asya'dan göçün yapıldığı coğrafyalar olarak, Mezopotamya, Anadolu, Mısır, İran, Çin, Hindistan bölgeleri belirtilmektedir.

“Mısır'a giden Türkler yerleşmek için Nilin boş buldukları deltasını seçtiler. İlk mısır medeniyetini kuranların Asyadan geldikleri, Mısırın kadim tarihi ile uğraşan âlimlerin çoğu tarafından kabul edilmiş.....Nil vadisinde Yontmataş Devrinden birdenbire Maden devrine intikal edilmiş olması, iki devrin arasında bulunması lazım gelen mütevassıt san'atlerin Mısırdaki görülmeşi.....”⁵

“Garba giden Türklerden bir kısmı yerleşmek için elverişli zeminlerden birini de Ege havzasında buldular. Tarihin bugün milattan 4 bin yıl kadar geriye götürebildiği akdeniz medeniyeti, Turova, Girit, Lidya ve İyonya adları verilen saha”⁶

“...Bilhassa Şimali Çin en eski devirlerden beri büyük Türk kütlelerinin sürekli muhaceretlerine uğramıştır....”⁷

Bu bölgelerin halklarının, Türk boyları ile kimi zaman dil, kimi zaman dini inanç ve giyim gibi kültürel özellikler konusunda benzerlikleri vurgulanmaktadır. Bununla beraber, Asya'dan göç etmiş Türk boylarının bu uygarlıkların halklarının içine karışarak, erimiş oldukları dile getirilmektedir.

“Tarihtenevelki zamanlarda, bu bahsettiğimiz memleketlere Ortaasyadan bir takım türk kabileleri gelip yerleştiler. Bunların tarihleri, en ihtiyatlı bir hesap ile, M.E. 5-6 bin seneden eveldir.”⁸

“Bugün muhakkaktır ki, ilk mısır ahalisi milattan 5000 sene eveline doğru Asya'dan gelmiş olan beyaz ırktır; bu ırk Nil vadisinde yerleşti. Kabileler halinde kümeler teşkil etti.”⁹

Yukarıda sayılan uygarlıkların çoğunluğunu ilk Doğu uygarlık merkezleri oluşturmaktadır. Doğu uygarlıkları ile olan toplumsal benzerlikler kabul edilmekle

⁵ **Tarih I Tarihtenevelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, İstanbul, Maarif Basımevi, 1938, s.30-31

⁶ **A.e.**, s. 31

⁷ **Tarih II**, 1938, s. 56

⁸ **A.e.**, s. 88

⁹ **A.e.**, s.106

beraber, konu kitaplarda Asya'dan göç eden Türk boylarının bu bölgelerde bulduklarının kanıtı olarak yorumlanmaktadır.

Sonuçta, Orta Asya, eski kıta denilebilecek geniş bir mekanın, tarihsel ve toplumsal kaynağı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ders kitaplarında, tarih öncesi dönem için, Anadolu ve Mezapotamya gibi coğrafyalar başta olmak üzere Orta Asya ile olan toplumsal ve kültürel bağların doğrulanmaya çalışıldığı görülmektedir.

2 -Devlet Anlayışı

Orta Asya'daki devlet özellikleriyle yeni devlet özdeşleştirilmeye çalışılmaktadır. Tarihi-toplumsal anlamda ortaya çıkma dönemleri yüzyıllar sonra olan toplumsal kavramlar, *halkçılık* gibi Orta Asya'nın ilk dönemleri için tanımlanmıştır. "Türklerin devlet teşkilatı kuvvetli bir merkezi hakimiyet ve halkçılık esasını telif fikrine istinat ediyor."¹⁰ Bununla beraber, Orta Asya devlet geleneğinin belli izlerinin sadece Türkiye'de değil, bütün Türk-İslam devletlerinde, Anadolu ve yakın çevresinde ve Balkanlardaki Türk devletlerde de görüldüğü benzer bir şekilde kitaplarda vurgulanan bir açıklama olacaktır.

1. Ortaasyada *Türk-Hun* İmparatorluğu.
2. Volga Tuna arasında *İskit* İmparatorluğu.
3. Ural-Volga nehirleri arasında *Garbi Hun* Devleti.
4. Avrupa *Türk-Hun* İmparatorluğu ve Avrupada *Avar* İmparatorluğu.
5. Garbi Türkistan ve Şimali Efganistanda *Akhunlar* Devleti.
6. Ortaasyada Türk İmparatorluğu *Tukyu* ve *Kutluk* Devleti.
7. Karadeniz şimalinde muhtelif isimde Türk devletleri.
8. Asya Türk İmparatorluğundan sonra, Ortasayada muhtelif isimlerde Türk devletleri.
9. Aral Gölü cenubunda *Samanoğulları* Devleti.
10. Aral Gölünden Hindistana kadar uzanan sahada *Gazneliler* Devleti.
11. Sir nehri şarkında *Karahanlılar* ve *Kara Hatalar* Devleti.
12. İran, Mezapotamya, Anadolu ve Suriye sahalarında *Selçuklar* Devleti.
13. Harzem kıt'asında ve bütün İranda *Harzemşahlar* Devleti.
14. Payitahtı Semerkant olan Büyük *Timur* İmparatorluğu.
15. Hindistanda *Babür* İmparatorluğu
16. Asya, Avrupa ve Afrikada *Türk-Osmanlı* İmparatorluğu
17. Türkiye Cumhuriyeti"¹¹

¹⁰ A.e., s 48

¹¹ A.e., s. 40

şeklinde bir sıralama kitaplarda söz konusudur. Çoğunluğu Orta Asya’da bulunan bir çok devlet Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli sayılmaktadır. Aynı şekilde İran, Mezapotamya, Suriye, bölgelerindeki diğer devletler de Türkiye’nin kökeni olarak belirtilmektedir.

3- Orta Asya Türk Toplumunun, Toplumlararası İlişkilerde Nasıl Konumlandırıldığı

Ders kitaplarında, tarih öncesinin anlatımında, Orta Asya-Avrupa ilişkisi şöyle açıklanmaktadır.

“Avrupalılara ziraati, yabani hayvanları evcilleştirmeyi, çömlekçilik san’atlerini de bu yeni gidenler öğretmişlerdir. Fikir, san’at ve bilgice Avrupa yerlilerinden çok yüksek olan muhacirler Avrupa’yı mağara hayatından kurtarmışlar ve fikri inkişaf yoluna sokmuşlardır.”¹²

Bu anlamda tarih öncesi için, Orta Asya kökenli toplumlar ve Avrupa olarak bir ayırıştırma yapılmaya çalışılacaktır.

Orta Asya coğrafyası farklı açılardan da önem taşımaktadır. Eski Türklerin Orta Asya’dan göç olayı hem Anadolu coğrafyasını açıklamakta önemli bir bağlantı noktası, hem de Türk toplumlarının o döneme kadar bilinmeyen, açığa çıkmamış olan bir tarihsel dönemini açıklıyor oluşu bakımından önemsenmiştir. Bu nedenle de, Orta Asya’nın tarihsel olay ve ilişkilerin kaynağı olarak nitelenmesine neden olacaktır.

“Sonuçta Orta Asya tarihine önem verilmeye, Osmanlı ve Türkü ayırmaya özen gösterilmeye başlandı.....Önce yakın tarihimiz Osmanlıdan kopmak gerekmiştir. Bu durumda da özellikle Yakın-Doğu’daki varlığımız tartışma götürür olmaya başlayacaktır. Bunun sonucunda yeni tarih tezleri ortaya atılmıştır. Bu tezlerin başında “*güneş dil*” kuramı ve “*göçler*” tezi bulunmaktadır. Böylece Osmanlılıktan vazgeçilecek ama yeryüzünün en büyük uygarlıklarıyla ilişki kurulabilecektir....”¹³

¹² **Tarih I**, 1938, s. 33

¹³ Sezer, **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, s.95-96

Bu dönem, tarih ders kitaplarının oluşturulduğu sırada; 20.yy'ın başı itibariyle gelişen yeni toplumsal ilişkiler sayesinde Orta Asya'nın ön plana geçişinin etkisi ve yeni devletin Osmanlı tarihinden ve ilişkilerinden kendini soyutlama çabası örtüşmüş ve Türk toplum tarihinin gelişim seyri ve gerçek boyutları göz önüne alındığında, Türk toplumunun tarihsel birikiminin sadece Orta Asya coğrafyası yönüne açıklamaların odaklanmasına neden olmuştur. Denilebilir ki, hem coğrafya ve toplumsallık anlamında önemli olabilecek fakat sadece belli bir dönemi açıklayan Orta Asya coğrafyası ile Türk tarihinin tamamı açıklanmak istenmiştir. Hem de Türk toplumunun tarihsel gelişim süreci içinde yaratılan farklı çözüm önerileri ve devlet ilişkileri bu açıklama tarzı ile açıklanamaz hale gelmektedir.

“ Orta Asya konusu hep belli vesilelere göre ele alınmıştır. Türk tarihinin bu aşaması bir şeyleri anlatmak, ispatlamak ve haklılaştırmak için malzeme olarak kullanılmıştır. Bir vesileye bağlı olarak ele alınmayan çalışmalarda ise daha çok kendi başına ve bazı özelliklere kendinden menkul olarak bakılan bir tarz hakim olmuştur. Orta Asya Türk tarihinin artık bir malzeme olmaktan çıkarılması tarihimizin ana parçalarından biri olarak değerlendirilmesi, bunun için de ana gelişme doğrultularının içine yerleştirilmesi gerekmektedir.”¹⁴

Bununla beraber, Anadolu uygarlıklarının anlatımında ise, ele alışta farklılıklar ortaya çıkacaktır.

B) ANADOLU VE AVRUPA COĞRAFYASI

1-Kültürel Özellikler, Yakınlık ve Bağlar

Ders kitaplarında, Anadolu'nun açıklanmasında, tarih öncesi ve ilkçağ dönemlerine dair temel varsayım Orta Asya'dan göç olayıdır. Orta Asya'dan göç olayının temellenmesinde de özellikle dil, dini inanç, giyim tarzı, sanatsal benzerlikler biçiminde kültürel ilişki kurmaya dayalı örnekler fazlasıyla verilmektedir. Bu benzerlikler Anadolu coğrafyası açısından, *Sümerler*, *Hititler* ve *Etrüsklerle* kurulan yakınlıkta önem taşıyacaktır.

¹⁴ Tuna, “Sosyolojide Sınır Genişlemelerine Bağlı Yeni Alanlar”, **a.g.e.**, s. 176-177

“ Küçükasya ahalisi, Hitit ve emsali isimlerle tanıtılmış Hata Türkleridir. Bunlar tarihtenevel Ortaasya yaylasından garba vukubulan muhaceretlerde buraya gelmişlerdir. Sümerlerle ve Elamlarla akrabadırlar. Nitekim Ege Denizinin ve bunun garbındaki kıt'anın ve Trakyanın dahi ilk sakinleri aynı menşe ve ırtandırlar.”¹⁵

“Maraşta bulunan bir eti kadını heykelinin serpuşu bugünkü türkmen kadınlarının serpuşunun aynıdır. Bu biçim serpuş bugün hâlâ *Kartal köyü* kadınları tarafından kullanılmaktadır. Aynı serpuşun bazı etrüks abidelerinde de bulunması dikkate layıktır.”¹⁶

“Etilerin esas dilleri de elamlıca, sumerce gibi türkçe asıldandır.”¹⁷

“Tarihçiler ve musiki âlimleri Yunanistanda görülen bellibaşlı musiki aletlerinin Asyadan alındığında müttetikirler. Yunanlılar musiki san'atinin başlıca esaslarını da Etilerden ıktibas etmişlerdir.”¹⁸

Dilsel benzerlik, giyim tarzı ve sanatsal yakınlık gibi kültürel ilişki kurma çabasının kitaplardaki örneklerini çoğaltmak mümkündür. Bununla beraber,

“.....İnsan dilinin nasıl oluştuğunu araştıran bu teorik model; dil olgusunun teşekkül ettiği ilk basamağa Türkçe'yi koyarak diğer dillerin, dolayısıyla da uygarlıkların Türk kökenli olduğu ve bu nedenle Türkçe'deki yabancı sözcüklerin dahi temelinde Türkçe olduğu tezini ortaya koymaktadır. Bu noktada Güneş dil teorisi, tarih teziyle birleşir.”¹⁹

Birçok ilkçağ uygarlığının açıklanmasında, bu tarz kültürel benzerlikler bulma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği gibi, kültürel benzerlik bulma ve Anadolu'nun, Sümer, Eti gibi Türk kökenlerini bulma çabası dönemin toplumsal ve toplumlararası koşullarında gelişen bir çözüm olarak ortaya çıkması söz konusudur.

“Hititlerin Türk kökeni iddiası, Anadolu merkezli bir ulus-devlet inşa etmeye girişen devlet seçkinleri için yeni devleti dış tehditlere karşı savunma gerekçesi olarak seçilmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşım tarzı o dönem için geçerli olan ve siyasal yönü ağır basan somut ihtiyaçların bir ürünüdür. Bu tarih görüşünü belirli koşulların dışında değerlendirmek mümkün değildir.”²⁰

¹⁵ **Tarih I**, 1931, s. 128

¹⁶ **A.e.**, s. 135

¹⁷ **A.e.**, s. 129

¹⁸ **A.e.**, s. 138

¹⁹ Karakaş, **a.g.e.**, s. 293

²⁰ Özcan, **a.g.e.**, s. 138

Bunun yanında, bu dönem kitaplarındaki açıklama tarzının içinde bulunduğu dönemdeki genel tarih anlayışının dışında olmadığı da söylenmelidir. Bu anlamda, dönemin Avrupa eksenli tarih anlayışıyla uyumludur.

Kültürel benzerlikler vurgulanarak Asya'dan göç eden Türk boylarının Anadolu uygarlıklarının halklarının içine karıştığı ve bu sayede Eti medeniyetinin ve diğer Anadolu uygarlıklarının olduğu dile getirilmektedir. Aynı şekilde Anadolu üzerinden İtalya'ya göç eden Etrüsklerin Asya kökenli oluşu vurgulanarak, bu göçmenlerin Türk boylarına mensup olduğu dile getirilmektedir. Anadolu gibi yakın çevresi; Girit, Miken... uygarlıkları üzerine de aynı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Doğu uygarlık merkezleri için bu uygarlıklar ile Türkler arasında toplumsal benzerlikler bulunurken, Anadolu coğrafyasıyla Batı'nın temelini oluşturan uygarlıklara yaklaşma söz konusu olmaktadır. "Anadolu'nun garp kıyılarında ve Yunan yarımadasında yükselmiş medeniyetleri, Anadolu içindeki, Mezopotamya'daki ve Orta Asya'daki kadim medeniyetlerden ayrı mütala etmek kabil değildir."²¹

Batı uygarlığının temeli olan Yunan'ın kökeni ders kitaplarında göçmen Türk boylarına dayandırılacaktır. Bu sayede, Türk toplumu ilkçağ aşamasında, Batılı tarihsel sürecin içine dahil olmaktadır.

Ortaçağ döneminin ele alınış biçimi ise, Anadolu ve Avrupa coğrafyasının birbiriyle bağlantılı olarak değerlendirilmesi şeklindedir. Avrupa'daki Türk boylarının etkinlikleri ve Osmanlı ile olan coğrafi bağlantının vurgulandığı görülmektedir. Bu nedenle de Ortaçağ Avrupası'nda, *Avrupa Hunları, Avarlar, Oğuzlar, Kumanlar, Peçenekler, Macarlar, Bulgarlar...* gibi boyların vurgulanması söz konusudur.

Avrupa'nın Ortaçağ başlangıcında biçimlenmesinde, yine göç olayı vurgulanmaktadır. "...türk kabilelerinin garba doğru hareketleri, İlkzamanda olduğu gibi Ortazamanda da kuvvetle devam etmiştir."²² Hunların Avrupa'ya yayılışı ve Avrupa'daki kavimleri bu sayede etkileyerek Kavimler Göçüne ve Roma'nın

²¹ **Tarih I**, TTTC, 1931, s.31

²² **Tarih II**, 1931, s. 62

parçalanmasına neden olarak dönemin Avrupası'nı biçimlendiren esas unsurun bir Türk kavmi olduğu dile getirilecektir. "Hunlar tarafından tazyik edilen Alanlar, Vandallar.....Gol kıt'asını istila ve tahrip etmekte idiler."²³

Bu anlamda yine Orta Asya'daki boyların değerlendirilmesinde kullanılan ele alış biçiminin bir benzeri devam etmektedir. Ortaçağ'da Avrupa'daki Türk boylarının, döneminin toplumsal gelişme çizgisinin önünde yeralan, bu anlamda Batı'dan daha gelişmiş bir yapıda olduklarının vurgulandığı görülmektedir.

Avrupa coğrafyasındaki, Bulgarlar, Macarlar, Oğuzlar, Kumanlar, Peçenekler gibi toplulukların, Türk boyu olduğu özellikle bir çok kez vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu sayede, genel anlamda Osmanlı tarihi ile başlayan Avrupa ile olan ilişkiler Osmanlı tarihi henüz başlamadan önceki tarihlere yaklaşmış olmaktadır.

Bu topluluklarla ilgili farklı bir ayrıntı olarak da, bu topluluklar içinde *hristiyanlaşmış* olanlar da mevcuttur, *Bulgarlar* gibi. Ancak Bulgarlar, bu bütünlükten, bu kimlikten ayrı olarak açıklanmamıştır. Kitaplarda, Ortaçağ boyunca Avrupa'da bulunan Türk topluluklarıyla aynı çerçevede açıklanmıştır. Bu topluluklar, Osmanlı'nın, Balkanlar ve Avrupa coğrafyasında uzun süre boyunca varolmasına katkı sağlayan birikimler olarak kitaplarda değerlendirilmiştir.

Yine, Avar topluluğunun, Doğu Roma ile olan savaş ilişkisinin sık sık dile getirildiği görülmektedir. Bu sayede, Türklerin, Batı toplumlarıyla ve özellikle Bizans'la ilişkisi ve yakınlaşmasının başlangıcı Osmanlı tarihinden daha önceki tarihlere kadar yaklaştırılmaktadır. "Türk-Avar İmparatorluğu, Bizans ülkelerini İstanbul surlarına kadar çığnedi."²⁴

Hazar, Peçenek, Oğuz, Bulgar, Kuman ve Macar gibi toplulukların, 7-8.yy'dan 10-11. yy'a kadar Avrupa'da, Makedonya, Tuna, Balkanlar ve Trakya bölgelerinde buldukları kitaplarda belirtilmektedir. Bu toplulukların Bizansla yakın ilişkilerinin olduğu vurgulanmaktadır.

Doğu Avrupa bölgesinde yeralan bu toplulukların, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türklerin Anadolu üzerinden Balkanlar ve Avrupa'ya geçişini kolaylaştırdığı ve uzun dönemler boyunca önce Selçuklu ve sonra Osmanlı'nın bu bölgelerde varlık gösterebilmesinin nedeni olarak açıklanmaktadır.

²³ A.e., s. 26

²⁴ A.e., s. 44

2-Devlet Anlayışı

Anadolu ve Avrupa coğrafyalarındaki siyasi-toplumsal etkinlik Osmanlı dışındaki Türk toplulukları sayesinde açıklanmıştır. Genel anlamda, Osmanlı İmparatorluğu'nun elde ettiği üstünlük, Avrupa'daki genel Türk tarihinin²⁵ bir gelişimi olarak açıklanmıştır. Türklerin Osmanlı döneminde, Anadolu'ya, Avrupa'ya egemen oluşu; Ortaçağ'da Avrupa'da bulunan Türk toplumlarına ve bu toplumların “devlet kurma geleneğine” dayandırılacaktır.

Anadolu'ya olan yakınlık ise, İlkçağ'daki çeşitli uygarlıklara ve İslam devletlerinin, Anadolu'ya ve İstanbul'a fetih çabalarının toplamında ortaya çıkan bir sonuç olarak değerlendirilmiştir.

Oğuzlar, Peçenekler, Kumanlar... gibi topluluklar ve bunların oluşturdukları birlikler, Ortaçağ boyunca Avrupa'da ortaya çıkmış olan *devlet organizasyonları* olarak belirtilecektir. Bu anlamda, Avrupa'nın tahmin edilenin ötesinde bir boyutta Türk içerdiği kitapların vurguladığı ifadelerden biri olacaktır.

Kitaplardaki tanımlamalarda, Avrupa'daki Türk topluluklarına, Osmanlı'nın tarihi rolünden daha derin anlamlı bir rol biçilmektedir. Osmanlı'nın Avrupa'da 300-400 yıl süren siyasi varlığının nedeni, ders kitaplarında ifadesini bulan şekliyle; Ortaçağ'da Avrupa'nın, aldığı siyasi şeklin²⁶ doğal bir sonucu olarak yansıtılmaktadır.

“XI. asırda İtil boylarından Şarki Avrupa'ya giren Oğuzlar, Peçenekleri daha garba Balkanlara sürmüşler ve kendileri de peşlerinden gitmişlerdir.....(*Oğuzlar*) 1064'te Tunayı geçerek Bizans topraklarına girdiler....Oğuzlar Makedonya ve hatta Yunana kadar ilerlediler....”²⁷

(*Kumanlar*) “XI. asır sonlarında Volga ile Yayık arasında yaşıyorlardı. Uzları takiben yavaş yavaş garba doğru ilerlediler ve 1067'de Özü (Dinyeper)kıyılarında göründüler.”²⁸

“XII ve XIII. asırlarda Balkanlarda ve Trakya'da Kumanların birçok siyasi ve askeri faaliyetleri görülüyor.”²⁹

²⁵ Avrupa'da bulunan Türkler ders kitapları daha çok Hunlar ile başlatılmakta ve Kumanlar, Peçenekler, Bulgarlar, Oğuzlar ... gibi topluluklarla devam ettirmektedirler. Bu çerçevede Osmanlı bu tarihsel sıralamada bir devam niteliğindedir.

²⁶ Avrupa'da Ortaçağ'da Türk boylarının varlığı ve bu bölgede rahat hareket edebiliyor olmaları olarak ifade etmek mümkündür.

²⁷ **Tarih II**, 1931, s. 73, italik açıklama tez yazarına aittir.

²⁸ **A.e.**, s. 73, italik açıklama tez yazarına aittir.

“XVII.asırda Garbi Trakya’da mevcut hristiyan Türkler, hep o eski türk zümrelerinin bakıyeleridir.”³⁰

“...Bulgar Devleti X. asırda çok genişleyerek Balkanların büyük bir kısmını idaresi altına alabilmişti.”³¹

Bu açıklamalarla Osmanlı’nın gerçekleştirdiği ilişkiler ve ürettiği siyasetten daha çok Avrupa’daki Türklerin varlığı Osmanlı’nın coğrafi egemenliğinin nedenini oluşturacaktır. Hem Türk toplumunun tarihsel gelişim süreci içinde Osmanlı’nın farklılığı açısından, hem de İslam medeniyetinin sürekliliğinin bir parçası olma bakımından, Anadolu coğrafyası üzerinde yaratılan bu farklı siyasetin özelliklerinin vurgulanmadığı gibi bu siyasetin bir sonucu olarak oluşan, Osmanlı’nın coğrafi egemenlik sahasını da, Avrupa’da Ortaçağ dönemini biçimlendirdiği ifade edilen çeşitli Türk boylarının mirası ve izleri olarak niteleyen bir bakış tarzı ile açıklandığı görülmektedir.

Ayrıca, Osmanlı’nın ilk dönemleri için “.....ilk devrinde nihayet göçebe bir aşiret teşkilatına malik, iptidai bir heyeti içtimaye ...”³² olarak açıklandığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluk dönemleri açısından ise; askeri, sanatsal ve kullandığı teknikler anlamında ve özellikle de devlet yönetimi alanında önemli bir konuma sahip olduğu ve *bir dünya devleti* olduğu belirtilmiştir. Bu dönem için kendine özgü bir Osmanlı-Türk kültürünün yaratıldığının da ifade edildiğini görülmektedir. Ancak son dönemler itibariyle Osmanlı İmparatorluğu’nda her alanda yaratıcılığın durduğu vurgulanır.

3- Anadolu ve Avrupa’da Türk Toplumun, Toplumlararası İlişkilerde Nasıl Konumlandırıldığı

Tarih öncesi ve ilkçağın kitaplarda değerlendirilmesinde; Orta Asya coğrafyası kadar *Anadolu ve yakın bölgesindeki uygarlıklar* da büyük önem taşıyacaktır. Çünkü Anadolu tarihinin anlatımı ile Türk toplumu, Batı toplumunun kaynağı olarak nitelenmeye başlanacaktır. Bu anlamda, Orta Asya ve Anadolu

²⁹ A.e., s. 74

³⁰ A.e., s. 75

³¹ **Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi**, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1931, s.8

³² A.e., s.26

coğrafyalarına bu dönem büyük önem verilmektedir. Bununla beraber, Orta Asya'dan Anadolu coğrafyasına geçişle beraber, Türk toplumunun hangi tarihsel sürecin içine yerleştirileceği anlamında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Anadolu coğrafyası yoluyla Batı toplum temeline doğru bir kayma yaşanacaktır. Ege uygarlıklarında da, bu tarz çabalar devam etmektedir. Türklerle benzerlik kurulan uygarlık bundan böyle *Batı* olmaktadır.

Anadolu'da bulunan Sümerler, Etiler.. gibi uygarlıklar, Ege uygarlıkları ve hatta İtalya'daki Etrüsklerin kaynağı olarak Türkler ifadelenecektir. Bununla beraber, Yunan uygarlıklarının, bugünkü Batı'nın temelini teşkil etmeleri söz konusudur. Bu çerçevede Anadolu coğrafyası ile Türklerin Batı'nın kaynağı olarak nitelenişiyile, bu açıklama tarzıyla, Türk toplumu, tarih süreci olarak nitelenen sürece dahil olmaktadır.

İlk Anadolu uygarlıklarının Türk sayılması aynı zamanda,

“*Sümer* ve *Eti* uygarlıklarının, Türk uygarlığı olarak tanımlanması da, benimsenen Batı uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyarak, uygarlığın Orta Asya merkezli yayılım tezlerini savunmak amacını taşımaktadır. Aynı zamanda medeniyet değişikliği projesinin de meşrulaştırımıydı.”³³

Ortaçağ'da Anadolu'nun açıklanış biçimlerinde dikkat çeken bir yanı ise, Osmanlı öncesi *beylikler* döneminde Anadolu'da *feodalizm* olduğu nitelemesidir. Aynı zamanda Osmanlı'da tımar sistemi yoluyla dağıtılan toprakların da feodalite olarak nitelendiği görülmektedir.

“Anadolu Türk Devletleri, merkezîyetçi olmaktan ziyade feodal bir mahiyette idiler. Devletin başında *sultan* unvanını taşıyan bir hükümdar bulunmakla beraber, hükümdar ailesine mensup ve melik unvanını haiz muhtelif prensler idare ettikleri vilayetlerde yarı müstakil bir halde yaşıyorlar, kendi şahıslarına bağlı bir ordu besliyorlardı.”³⁴

Bu tanımlamalarla, Osmanlı coğrafyasındaki farklı toprak yapısının özelliklerinin ayrıntılı olarak tasvir edilmediği görülmektedir. İmparatorluğun tımar sistemi hakkındaki önemi nüanslar ancak daha sonraki yıllarda basılan kitaplarda

³³ Karakaş, **a.g.e.**, s. 292

³⁴ **Tarih II**, 1931, s. 277

anlatılmıştır. Ancak Avrupa’da görülen feodal sistemden farklılığı vurgulanmamıştır. Bu durumu daha çok, ilk dönemler itibariyle tarih çalışmalarına katılan tarihçi ve araştırmacıların Batı formasyonu ile biçimlenmiş olması ve Türk tarihi ve özelde de Osmanlı tarihinin hazırlanmasında yerli (Osmanlı kaynakları gibi) kaynaklardan öte, Fransızca kaynaklara başvuru yapılması olarak açıklayabiliriz.³⁵ Bu nedenle birbirinden tamamen farklı toplumsal yapılar oluşturan, Avrupa feodalitesinin yapısıyla Osmanlı tımar sistemi birbirinden farksız unsurlar gibi değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, kitaplardaki bu açıklama biçimini şöyle de değerlendirilebiliriz: Ders kitaplarında ilkçağ aşamasında Batı uygarlığına katılmış olarak açıklanan Türkler için, Ortaçağ aşaması Osmanlı dönemine tekabül etmektedir. Bu nedenle Osmanlı feodal bir toprak sistemi olarak açıklanmıştır. Kitaplardaki bu değerlendirme, Türk toplumunun tarihsel gelişim sürecini, genel gelişim sürecine yerleştirme biçimi şeklinde yorumlanabilir. Çünkü “Uygarlık anlayışı konusunda dikkati çeken bir nokta ise uygarlık denildiği zaman tek bir uygarlık çizgisi olduğu anlaşılmaktadır.”³⁶ Bu uygarlık çizgisi de Batı toplumunun gelişim çizgisidir.

Kitaplarda, Anadolu ve Avrupa coğrafyalarında yaşanan toplumlararası ilişkilerin farklı açılardan değerlendirildiği görülmektedir. Osmanlı’nın Rumeli’ye geçişi konuları, *Bizans’ın kendi üzerindeki baskıyı azaltmak için bu geçişe izin verdiği* şeklinde anlatılmaktadır. Yine bu değerlendirmelere benzer bir şekilde, Osmanlı dışı faktörlerin etkisiyle Anadolu ve Balkanların elde edildiği vurgulanmaya çalışılacaktır. Bu bölgelerin elde edilmesinde Osmanlı’nın dönemin koşullarından yararlanarak elde ettiği siyaset ile Doğu’nun savunucusu haline gelişi gibi Osmanlı tarafından biçimlendirilen koşullar neden gösterilmeyecektir. Osmanlı’nın Anadolu ve Avrupa’daki siyasi gücü özellikle, Ortaçağ’da Balkanlarda hakim güç konumuna geldiği vurgulanan Hazarlar, Avarlar ve Bulgarlar... gibi kavimlerle açıklanmaktadır. Bu anlamda kitaplardaki ele alışı göre; elde edilen üstünlük Osmanlı askeri, siyasi ve toplumsal iç gelişmesinin bir ürünü değildir. Bu anlamda, kitaplarda sadece Osmanlı dışı faktörlerin; Avrupa’da ortaçağda bulunduğu belirtilen toplumların,

³⁵ Türk Tarihinin Ana Hatları adlı çalışmanın kaynakçasına dayanarak ifade edilmektedir. Kaynakçanın büyük bir kısmında Fransızca kitaplar yer almaktadır.

³⁶ Tuna, “Türk Tarih Tezleri ve Sosyoloji”, **a.g.e.**, s.159

Osmanlı'nın oluşturduğu imkanlardan daha etkili olduğu kitaplarda vurgulanması söz konusudur.

Yine, benzer açıklama tarzı İstanbul'un alınmasının anlatımında da bulunmaktadır. İstanbul'un alınması yada Bizans'ın sona erdirilmesi girişiminin, Osmanlı'dan önce Türklerin, Avarlar, Oğuzlar.. ve Müslümanların da denediği bir çok kez kitapta vurgulanacaktır. “Oğuzların garptan İstanbulu tazyik ettikleri bu sıralarda Oğuzlardan diğer bir kısım, *Selçuklar* kumandası altında Anadolu'dan İstanbula doğru ilerliyordu.”³⁷ Anadolu ve İstanbul'un Osmanlı tarafından elde edilmesi, önce Avrupalı Türklerin daha sonra Müslümanların yapmaya çalıştığı bir süreç olarak belirtilmektedir. Osmanlı tarafından, İstanbul'un alınması bu sürecin bir parçasını, son aşamasını oluşturmaktadır. Bu anlamda bu durum sadece Osmanlı'ya has bir durum değildir. *Tüm Türk toplumlarının bir emeli olmuştur bu topraklar*, şeklinde yorumlanmıştır. Bu durumda, Anadolu'da, İstanbul'da ve Balkanlar'da Osmanlı'nın oluşturduğu farklı devlet ve toplum yapısı, toplumlararası koşulların ve coğrafi koşulların getirdiği bu yeni imkan, yani Osmanlı'nın kendine özgü durumu yeterince açıklığa kavuşmuş olmayacaktır. Ancak bununla beraber, bu ele alış ile Osmanlı'nın İslam uygarlığının bir parçası oluşunun vurgulandığını görülmektedir.

Osmanlı tarihinin ele alınışında; Osmanlı'nın coğrafi ve siyasi anlamda Avrupa ve Anadolu'daki egemenlik sahasının nedeni, Avrupa'da Ortaçağ boyunca bulunduğu belirtilen çeşitli Türk boylarının varlığı ile açıklanacaktır. Bu anlamda bu belirttiğimiz coğrafyalarda Türk toplumlarının daha önce bulunmalarının esas alındığı ve Osmanlı'nın, bu gelişimin bir sonucu olarak imparatorluk düzeyine erişen bir devlet olduğu kitaplarda anlatılacaktır.

“.....Osmanlı Türkleri Balkanlara geçmeden önce, Balkan Yarımadası, milattan evel Trak ve milattan sonra Hun, Avar ve Bulgar istila ve muhaceretlerine sahne olmuştur; X. asırdan itibaren de Şarki ve Cenubi Rusyadan gelen muhtelif unvanlı Türkler de burasını işgal etmişti. Osmanlı Türklerinin Rumeliyi nispeten kolay zabıt ve uzun müddet idare edebilmelerinde bunun da tesiri olmuştur.”³⁸

³⁷ **Tarih II**, 1931, s. 73

³⁸ **Tarih III**, 1931, s.12

Ancak Anadolu ve Anadolu üzerinden İstanbul'a yönelme ve bu bölgelerin ele geçirilmesi olayı “ İstanbul'un fethine Attila zamanında Türkler teşebbüs ettikleri gibi bundan sonra Araplar da uğraşmışlar ve Mehmet II. den evel gelen Osmanlı hükümdarları da birkaç tecrübede bulunmuşlardı.” şeklinde açıklanmaktadır. Bu sayede İstanbul'un alınması, önce Türklerin daha sonra da Araplar ve Türklerin farklı denemeleri sonucu gerçekleşmiş olduğu anlatılacaktır. Bu anlamda bir tarihsel süreç, tarihsel bütünlük dahilinde olduğu kitaplarda anlatılmaktadır.

C) İSLAM MEDENİYETİ ÇERÇEVESİ

1-Kültürel Özellikler, Yakınlık ve Bağlar

İslam medeniyetinin Asya'daki varlığının dışında İspanya'daki egemenliğinin de Türk egemenliğinin bir parçası olduğunun kitaplarda belirgin şekilde vurgulandığı görülmektedir. İspanya'da müslümanların 8 yüzyıl süren hakimiyeti bütün ayrıntılarıyla kitaplara yansımıştır. Bölgenin İslam hakimiyetine girişi, burada zaman içinde farklı İslam devletlerinin oluşumu, hristiyanlarla ilişkileri, bilim ve eğitim hayatı, mimarisi..... şeklinde hem İspanya'daki İslam medeniyeti tanıtılıyor hem de İslam medeniyetinin bir parçası olduğu kadar Avrupa'da önemli bir medeniyet yaratabilen bir Türk devleti olduğunun ders kitaplarında vurgulandığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türk toplumunun açıklanmasında İslam coğrafyası da yer almaktadır. Bu yaklaşım Orta Asya yada Anadolu coğrafyalarının açıklanma biçiminden bir farklılaşmayı göstermesi açısından önemlidir.

Kitaplarda, 14.yy itibariyle, Avrupa ve Anadolu'da, Osmanlı'nın, Hindistan'da Babür Devleti'nin ve Osmanlı'nın kuzeyinde ise, Altınordu Devleti'nin bulunmasıyla, Türk devletleri olduğu varsayılan bu toplumların aynı dönemlerde geniş bir coğrafyada hakim güç oluşturdukları belirtilecektir. Bu bütünlüğün Batı tarafından belli bir tarihten itibaren bozulduğu vurgulanmaktadır.

Dünya ölçeğinde yeni gelişen ilişkiler, Batı'nın Türk-İslam dünyasına saldırmasının bir parçası olarak kitaplarda açıklandığı görülmektedir. Osmanlı'ya karşı Batı'nın saldırgan bir tutum sergilediği ve bu tutumla, Hindistan'a sahip olma çabası arasında bir fark olmadığı kitaplarda vurgulanmaktadır. Bu anlamda Türk toplumlarına karşı belirtilen dönemde ilk saldırının Altınordu devletine karşı

yapıldığı dile getirilecektir. Daha sonraki aşama ise, “Hint tarafında, yani Timurlular saltanatı cephesinde vukua geldi. Hristiyan Avrupa, dünyası, *Türk-islam alemi*ni arkadan kuşatmak için Hinde taaruz fikrini ta XV. asırda tasarlamıştı.”³⁹ şeklinde ifade edilmektedir. En son aşamada da Osmanlı’nın yıkıldığı kitapta belirtilmiştir. Kitaplarda, Asya’da bulunan bu devletlerin Türk yada İslam devleti olmaları açısından ele alınması söz konusudur. Aynı zamanda Doğu-Batı doğrultusundaki askeri, ticari ve diğer ilişkilerde ilk iletişim noktası olma anlamında ve özellikle savunma anlamında; Asya’yı Batı saldırılarına karşı yıllar boyu savunma durumu göz önüne alındığında, Asya’da bulunan toplumlarla kendini özdeşleştirmesi ve daha sonra da kader birliği yaşadığı toplumlar olarak kitaplarda değerlendirildiği görülmektedir. Osmanlı ile Asya toplumları, belli bir tarihten itibaren Batı’nın medeniyet yayma hareketiyle aynı kaderi paylaşmaya başlayacaklardır. Ders kitaplarında bu bütünlük tamamen yok sayılmış değildir. Ancak bu durum sadece Türk-İslam toplumları bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

2-Devlet Anlayışı

Türklerin İslam medeniyeti içinde bulunduğu süreçte; Horasan, Mısır, Afganistan, Hindistan bölgelerindeki devletler Orta Asya’dan gelen, devlet teşkilatı, askeri yapısı, mimarisi gibi belli özelliklerin bir yansıması olarak nitelenecektir.

“Eski türk idare an’anelerini muhafaza eden bu devlette (*Karahanlılar*); devletin başında ailenin reisi bulunuyordu; fakat hanedana mensup diğer hanlar da muhtelif yerlerde adeta bir hükümdar gibi saltanat sürüyorlar, kendi isimlerine para bastırıyorlardı;....”⁴⁰

“ İdare teşkilatı eski türk devletlerinde olduğu gibi çok muntazamdı.”⁴¹

Selçuklu dönemleri, Anadolu Selçukluları, beylikler ve Osmanlı’nın benzer *askeri, bayındırlık, ekonomi ve devlet teşkilatına* sahip olduklarının vurgulandığı görülmektedir.

³⁹ **Tarih III**, 1931, s. 57

⁴⁰ **Tarih II**, 1931, s.191, italik açıklama tez yazarına aittir.

⁴¹ **A.e.**, s. 191

“Selçuk İmparatorluğu, eski türk an’anesini takip ederek İmparatorluk arazisinde askeri tımarlar vücuda getirdi.”⁴²

“ Evelce Büyük Selçuk İmparatorluğunda ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğunda gördüğümüz askeri tımarlar ve muayyen kıymette tımarlara malik olanların o kıymetle mütenasip olarak asker tedarik etmeleri usulü, Anadolu Selçuk Devletinde ve bütün Anadolu beyliklerinde mevcut idi.”⁴³

Asya’daki Türk-İslam devletlerinde, Selçuklular ve Osmanlı’da da, Orta Asya geleneğinden gelen devlet ilişkilerinin, askeri ve toplumsal benzerliklerin varlığı ve sürekliliğinin olduğunun dile getirildiği görülmektedir. Bu anlamda, Orta Asya’nın bu dönemlerde tarihsel açıklamalardaki ağırlığı açısından, Türk İslam devletlerinin de ele alınışında önemli bir referans olarak kullanıldığı görülmektedir.

3- İslam Medeniyetinde Türk Toplumunun Nasıl

Konulandırıldığı

Osmanlı’nın İslam uygarlığı ve dolayısıyla Doğu uygarlığı ile sahip olduğu bütünlük yansıtılmaktadır. Bu açıklamalarla, Osmanlı ile Doğu özdeşleşmektedir. Kendi tarihi bağlarını Anadolu’ya bağlayan Türk toplumları ise ders kitaplarının İlkçağlara dair açıklamaları göz önüne alındığında ise, Anadolu uygarlıkları, Ege uygarlıkları yoluyla Batı uygarlığına tekabül ederek tarihsel gelişim sürecine katılmaktadırlar. Aynı zamanda, uygarlık alanında, İslam uygarlığından Batı uygarlığına doğru bir kayma yaşanmıştır.

Türklerin İslam medeniyeti çerçevesi içindeki rolleri, Türklerin Orta Asya’daki ve Anadolu’daki ele alınışında farklı olarak çizilecektir. İslamiyetin kabulü sonrası Türk-İslam devletlerinde yeralan Türkler, artık bir taraf olarak açıklanacaktır. Bu dönemlerde birçok İslam devletinde bulunan Türklerin, siyaseti ele geçirme konusundaki istekliliklerinin vurgulandığı görülmektedir.

“İslam zuhuru esnasında yüksek bir seviye ve eski bir medeniyet sahibi olan Türklerin İslamiyeti kabul ettikten sonra islamiyetin teessüs ve inkişafında pek mühim bir amil olmaları tabii idi.”⁴⁴

⁴² A.e., s. 221

⁴³ A.e., s. 279

⁴⁴ A.e., s. 163

Türklerin coğrafi ve siyasi ortam değiştirerek, İslamiyetin savunucusu haline gelmesi olayının, kitaplarda vurgulanır hale gelişi söz konusudur. Türkler İslam medeniyetinin bir parçası olarak açıklanmaktadır. Ancak, hem toplum olarak sahip olduğu özellikler bakımından hem de devlet yönetimi alanında Araplardan farklı olduklarının dile getirildiğini görülmektedir.

“ Tarih vesikaları ile edinilen bilgilere istinaden kat'i olarak denilebilir ki islamdan evvel bir arap medeniyeti olmamıştır. İslam devrinde de medeniyet yaratan araplar değil, onlarda başka ırktan olanlar ve bilhassa Türklerdir.”⁴⁵

İslam devletlerinde, devlet yönetiminde Türklerin olduğu dönemlerde ise, bilimde ve sanatta önemli gelişmelerin olduğu ve İslam medeniyetindeki birçok sanatçı ve bilim adamının Türk oldukları şeklinde kendini Araplardan farklılaştırmalar söz konusudur.

“Eski yunan usulunde ilk coğrafya kitabını yazan “*Belhli Ebu Zeyit*” tir. Hint ulum ve felsefesini İslam dünyasına ve Avrupaya tanıtan *Eburreyhanibirunî* Harzemli bir Türktür. İslam dünyasının Aristosu *İbni Sina* Buhara yakınında *Afşine* kariyesinde doğmuş bir Türktür.”⁴⁶

Türkler İslam medeniyeti çerçevesi içinde açıklanırken belli özelliklerde ayrılmaktadır. Ancak İslam dünyası adına yapılan şeyler göz önüne alındığında ulaşılan topraklar, yakınlık kurulan coğrafyalar anlamında İslam dünyası içinde diğer toplumların ulaştıkları noktalar da sahiplenilmektedir. Bu anlamda, Arapların ve İranlıların sık sık Anadolu'ya ve İstanbul'a yönelmiş olmaları kitaplarda vurgulanmış ve önemsenmiştir. Türklerin Anadolu'ya gelip yerleşme süreci anlamında belli mesafeleri almada kolaylık sağladığı belirtilecektir.

Genel anlamda bu dönem kitaplarında, İslam medeniyetindeki Türklerin, bu uygarlığa yaptığı katkıların çok belirgin bir şekilde vurgulanması söz konusudur.

⁴⁵ A.e., s. 165

⁴⁶ A.e., s. 163

İlkçağ için Orta Asya ve İslamiyet öncesi Türklerin vurgusu çok belirginken, İslam medeniyetinin ele alınışında da Türk-İslam devletleri yoluyla farklı ele alışların varlığı görülmektedir. Bu anlamda farklı tarihsel dönemlere ve coğrafyalara dayalı olarak Türk toplumunun açıklanma çabası, birbiriyle farklılıklar taşıyan ele alışları içinde barındırmaktadır.

SONUÇ

Tarih, toplumla ilgili olaylarda geçmişten gelen belli ilişki ve ağları ortaya koyan bir bilgi türü olarak nitelenebilir. Bunun yanında tarihin, Sosyoloji ve diğer sosyal bilimlere tarihsel bakış açısı sağlayarak tarihten yararlanma ve tarihi bilgileri kullanma ortamı yaratması da söz konusudur. Bu bağlamda tarih, toplumsal olayları, sorunları anlaşılır kılmaya olanak sağlayan bir yapıya sahiptir. Bu noktada tarih alanı, toplum alanı için bilgi üretir. Toplum örgütlenmesi, karşılaştığı belli ihtiyaçlar doğrultusunda tarih üretimini ortaya koymaktadır. Tarihsel bilginin, topluma aktarımı olayı da toplum olaylarının toplumdaki insanlar tarafından anlaşılmasına katkı yapar. Toplumdaki insanların bugün karşılaştığı toplumsal olaylar belli tarihi-toplumsal çerçevede gelişen ve bu çerçevede anlaşılabilir olan bir yapıdadır. Genel ilişki bütünlükleri toplumlararası nitelikte de gelişse, toplumdaki her bireyi etkileyerek biçimlendirir. Toplumdaki insanların, karşılaştığı toplumsal olaylara anlam vermesi, belli kanılara varması ve belli değerlendirmelerde bulunarak, bugüne ve geleceğine yönelik belli kararlar alması noktasında, bunu belli bir tarih bilgisi sağlamaktadır. Bu çerçevede bakıldığında, tarihsel bilginin *üretimi* ve *aktarımı* önem kazanmaktadır.

Tarihsel bilginin üretimi ve aktarımı, her iki olay da birbirini bütünler niteliktedir. Tarihsel bilginin, üretimi, belli toplumsal koşullar ve belli tarih yaklaşımları çerçevesinde oluşmaktadır. Tarih yaklaşımları üretildikten sonraki süreçte de toplumdan kopuk değildir. Bu nedenle topluma aktarımı önem taşır. Üretilen tarih bilgisi, farklı araçlarla toplumdaki bireylerin bilincine katkı yapmaktadır. Toplumdaki insanların bugün içinde buldukları toplum hakkındaki görüşlerine temel olmaktadır. Bu sayede toplumu, tarih bilgisi yeniden kurmaktadır. Toplum, tarih bilgisi ile yeniden inşa olmaktadır. Bu noktada da geleceğe yönelik biçimlendirici etkisi söz konusudur. Bu etki, toplumun doğal inşa yollarından birini kullanılması olarak ifadelenebilir. Çünkü toplumun, belli bir tarih bilgisi sayesinde bir bilinç oluşturduğu ve bu bilincinde bir toplum örgütlenmesi olarak bütünlük oluşturmasında rol alması söz konusudur. Bir anlamda, bu bilinci yada bu tarihsel bilgileri, toplumun kimliğini yaratan unsurlardan biri olarak tanımlamak mümkündür.

Tarih bilgisinin topluma aktarımında, farklı araçlar rol alabilmektedir. Ancak çalışmada Türkiye’de lise tarih eğitimi açısından, tarihsel bilginin aktarımı konusu

ele alınmaktadır. Tarih bilgisini aktaran iletişim araçları gibi diğer unsurlardan, daha fazla *tarihsel bilgi* niteliği taşıması nedeniyle *tarih eğitimi* çalışmada ele alınmaktadır. Türkiye’de tarih eğitimi konusu çerçevesinde, 1930-1950 arası lise tarih kitaplarının değerlendirilmesi tezin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın I. bölümde tarih anlayışları konusu ele alınmıştır. Tarih anlayışlarının, toplumsal gelişim sürecinden bu yana gösterdiği değişimler, genel özellikleri ele alınarak, toplumu anlamada tarihsel perspektifin yeri ve toplumdaki insanların bugünü anlamasına tarihin ve tarih eğitiminin katkısının boyutu ele alınmaktadır. II. bölümde Türkiye’de tarih eğitiminin, Osmanlı’dan bu yana genel özellikleri ve bu özellikleri biçimlendiren koşullar ve unsurlar anlatılmaktadır. III. bölümde ise, 1930-1950 arası lise tarih ders kitaplarında, Türk toplumunun tarihsel gelişim sürecinin belli kavramlar doğrultusunda nasıl açıklandığı değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın bütünü göz önüne alınarak şu değerlendirmelerde bulunulabilir. Tarih ve toplum anlayışları, dönemin tarih çalışmalarını ve tarih eğitimi biçimlendirmekte ve yönlendirmektedir. 19.yy’da ortaya konan tarih bilimi ile toplumların tarihsel süreçlerinin belli, nesnel koşulları sağlaması gerektiği inancı söz konusudur. Bu anlamda, Batı tarih anlayışının çerçevesini çizdiği zorunlu ilerlemeci sıra düzeni 19.yy boyunca ve 20.yy’ın önemli dönüm noktalarına kadar bilimsel olarak nitelenmiştir. Bu çerçevenin dışına çıkmak, farklı bir tarihi gelişim çizgisi ifadelemek, bu dönemlerde bilimselliğin dışına çıkmak anlamına gelmektedir. Bu noktadan bakıldığında incelediğimiz dönemde, Türkiye’de tarih yazımını ve tarih eğitimi, tarih alanının, *bilimsel tarihçilik* özelliğinin dışına çıkmadan Türk toplumunun geçmiş yaşantısını yazma ve tarihini inşa etme çabası olarak görmek olanaklıdır. Çünkü Türk toplumunun tarihini inşa etme çabası, Batı toplumunun gelişim süreci içine kendini dahil etme çabası olarak yansıyacaktır. Türk toplumu bu sayede Batı toplumunun tarihsel gelişim çizgisine katılmakla, bilimsel-evrensel tarihi gelişime dahil olmakta, bu sayede bilimsellikten kopmamış ve tarih dışı kalmamış olacaktır. Bu anlamda Cumhuriyet’in ilk yıllarında oluşturulmak istenilen kendi toplum tarihini inşa etme çabası, 19.yy ve 20.yy’ın başındaki bilimsel tarih anlayışıyla uyumludur. İçinde bulunduğu dönemin *bilimsellik* özelliğini içinde

barındırmaktadır. Dolayısıyla döneminin izlerini taşıma problemini içinde taşımaktadır.

Bu çerçevede tarih ders kitaplarında gördüğümüz; Anadolu ve Avrupa coğrafyasına verilen önem, Sümerler, Etiler, Etrüksler gibi uygarlıkların Türk olarak açıklanması, ilkçağ dönemlerinden itibaren Batı'nın temeli sayılan uygarlıkların Türk varsayılması... gibi ele alış ve vurgular anlaşılır bir hale gelmektedir. Batı'nın temeline ilk uygarlıklardan itibaren Türk toplumunu koyarak, evrensel-tarihsel gelişim çizgisine dahil olunmakta ve bu sayede Batı'nın geldiği son aşama, Türk toplumunun da geldiği son aşamada olacaktır. Bu sayede Türk toplumuna dair o dönem Batı'da getirilen bütün küçümseyici, ikinci sınıf ırk açıklamaları çürütülmüş olmaktadır.

Kitaplardaki ele alışa göre; Türkler ilkçağda Anadolu'da Batı uygarlığına kaynaklık ederek uygarlığın bir parçasını oluşturmakta ve uygarlığa dahil olmaktadır. Orta Asya ise, tarih öncesi dönemlere karşılık gelmektedir. Bu açıdan Orta Asya döneminde Türkler Avrupa'dan farklılaştırılmıştır. Ancak Türkler Anadolu coğrafyasına geliş ile tarihsel gelişim sürecine ilkçağda da dahil olmakta ve son dönemde ise, bu gelişim çizgisinin son aşamasına ulaşmaktadırlar.

Yani, toplumunun içinde bulunduğu toplumlararası koşullar, açıklama biçimlerini, buna bağlı olarak da kimlik inşasını belirlemiştir. Çalışmada, tarih kitaplarında yeralan sorunlar ifade edilmekle beraber, sahip oldukları diğer özelliklerin de belirtilmesi gerekmektedir. Bu anlamda, bu dönem Türk toplumunun, toplumsal ve toplumlararası sorunlarının aşılması çabasında *tarihe* başvurulmuştur. Yöntem olarak, tarihe yöneliş ve tarihsel bağlantı kurma çabası söz konusudur. Ortaya konan açıklamaların çeşitli eksiklikleri ve dönemin etkilerinin varlığıyla beraber, tarihten yararlanma çabasının varlığı söz konusudur. Toplumu açıklama çabasında, tarihe başvurulmuştur. Ele alınan dönemin tarih açıklamalarında, dönemin yaklaşımları çerçevesinde sınırlı ele alışlar mevcuttur. Bununla beraber, belli eksiklerin varlığı devamındaki süreçte, tarihsel bakış açısından vazgeçmenin bir nedeni değildir. Çünkü her tarih çalışmasında sorunlar olabilir. Tarih alanı, bir anlamda daha önce bırakılanların üzerine yeni bilgiler ekleme, eksik bilgileri tamamlama şeklinde ilerleyen, birikimin esas olduğu bir alandır. Günümüzde de toplumu anlama, toplum olaylarına bir açıklama getirme noktasında, kullanılan

yöntem açısından, tarihten yararlanma çabası ve *tarihsel bağlantı kurma* önemini korumaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

- Adanır, Fikret: “Güneydoğu Avrupa’daki Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İdaresi İmgesi: Gelenekler ve Eski Yaklaşımlar”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.141-151
- Akayev, Orazpolat: “Geçmişte ve Şimdi Türkmenistan’da Tarih ve Tarih Dersinin Verilişi”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 221-233
- Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991
- Akçura, Yusuf: “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, **Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Münakaşalar**, İstanbul, Maarif Vekaleti Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1932, s.577-628
- Akşin, Sina: “Tarih Öğretimimizde Temel Paradigma Sorunu”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 62-68
- Anık, Mehmet: **“Eğitimde Yenileşme ve Türkiye’de Lise Sosyoloji Ders Kitapları”**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005
- Arıkan, Zeki: “Herodot’tan Annales Okuluna Tarih”, **Sosyoloji ve Coğrafya Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Süha Göney ve Sabahattin Güllülü’ye Saygı**, Yay. Haz.: Ertan

Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2006, s. 156-168

Aslan, Erdal: “Devrim Tarihi Ders Kitapları”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 295-310

Aybars, Ergün: “Türk Devrim Tarihi Nasıl Verilmelidir?”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 285-294

Azman, Ayşe: “Toplumbilimlerinde Yeni Eğilimler ve Türkiye’de Toplumsal Tarih Yazıcılığına Yöneliş”, **Baykan Sezer’e Armağan Sosyoloji Yıllığı 11**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2004, s. 336-345

Başaran, İbrahim Ethem: “Türkiye’de Eğitim Sisteminin Evrimi”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.91-110

Başaran, Mehmet: “**Türk Eğitim Tarihi İçinde Liselerde Felsefe Eğitimi**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995

Behar, Büşra Ersanlı: “Tarih Öğretiminde “Türk Dünyası” ”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 196-211

Berktaş, Halil: “Dünyada ve Türkiye’de Tarihçiliğin Durumu ve “Dilinin Evrenselleşmesi” Üzerine Düşünceler”, **Tarih**

Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 69-86

Beyhan, Mehmet Ali: “Ziya Gökalp’in Tarih Anlayışı ve Türk Medeniyeti Tarihi Adlı Eseri”, **Sosyoloji Dergisi**, İstanbul, 3. Dizi 13. sayı, 2007, s. 47-61

Bıçak, Ayhan: **Tarih Düşüncesi I Tarih Düşüncesinin Oluşumu**, 1. Basım, İstanbul, Dergah Yayınları, 2004

Binbaşıoğlu, Cavit: “Eski Milli Eğitim Bakanlarından Mustafa Necati’nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 118-124

Brauedel, Fernand: **Tarih Üzerine Yazılar**, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Yayınları,1992

Borries, Bodo von: “Gençlik ve Tarih: Gençler Arasında Tarih Bilinci Konulu Karşılaştırmalı Avrupa Projesi”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 234-245

Carr, Edward Hallet : **Tarih Nedir?**, Çev: Misket Gizem Gürtürk, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004

Carr, E. H, J. Fontana: **Tarih Yazımında Nesnellik ve Yanlılık**, Çev: Prof. Dr. Özer Ozankaya, Ankara, İmge Kitabevi, 1992

Collingwood, R.G.: **Tarih Tasarımı**, Çev: Kurtuluş Dinçer, İstanbul, Ara Yayıncılık, 1990

- Copeaux, Etienne: **Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine**, 1. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006
- Copeaux, Etienne: “Türk Kimlik Söyleminin Topografyası ve Kronografisi”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 70-84
- Coşkun, İsmail: “Osmanlı Tarihçiliğinin Kaynakları”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülken’e Övgü/Osmanlı Tarihçiliği**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 53-60
- Coşkun, İsmail: “Batı İdeolojilerinin Türk Tarih Anlayışına Yansımaları Üzerine”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 43-55
- Çakmak, Zerrin, Okan,Oya: “Resmi Tarihçilik Konusu”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülken’e Övgü/Osmanlı Tarihçiliği**, Edebiyat Fak. Basımevi, 1997, s. 49-52
- Doğan, Hıfzı: “Cumhuriyet Döneminde Ortaöğretim Programlarının Şekillenmesinde Etkili Olan Görüşler”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 193-209
- Dragonas, Thalia: “Tehdit Altındaki Mili Kimlikle Başa Çıkmak,” **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 113-124

- Eğribel, Ertan: “Türk Tarih Tezi”, **Sosyoloji Yıllığı 4**, Yay. Haz: Ertan Eğribel, İstanbul, 1999
- Eğribel, Ertan: “Sosyolojide Yöntem Sorunları: Türk Sosyolojisinin Arkeoloji ve Sanat Tarihi ile İlişkisinin Gerekliliği Üzerine”, **Tarihte Doğu-Batı Çatışması Semayi Eyice’ye Saygı Sosyoloji Yıllığı Kitap 12**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s.131-148
- Eğribel, Ertan: Osmanlı Vakânüvis Tarihçiliği”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Osmanlı Tarihçiliği**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 69-76
- Eğribel, Ertan: “Anadolu: Savaş Yolları Kavşağı”, **Tarihte Doğu-Batı Çatışması Semayi Eyice’ye Saygı Sosyoloji Yıllığı Kitap 12**, İstanbul, Kızılelma Yayınları, 2005, s. 149-171
- Eğribel, Ertan: “Fuat Köprülü’nün Tarihçiliği”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 4. Sayı , İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 49-60
- Ercan, Fuat: “1980’lerde Eğitim Sisteminin Yeniden Yapılanması: Küreselleşme ve Neoliberal Eğitim Politikaları”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 23-38
- Erpulat, Didem Erel: “Türk Tarih Kitaplarında Balkan Savaşları”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 152-161

- Ersanlı,Büşra: **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, 2. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006
- Ertürk, Recep: “Cumhuriyet’in 75. Yılında Bir Tarih Tezi”, **Sosyoloji Yıllığı 4**, Yay. Haz: Ertan Eğribel, İstanbul, 1999
- Ertürk, Recep: “Siyasi Tarihçilik Eleştirileri” **Sosyoloji Yıllığı 4**, Yay. Haz: Ertan Eğribel, İstanbul, 1999
- Ertürk, Recep: “Osmanlı Tarihçilerinin Dili”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Himi Ziya Ülken’e Övgü-Osmanlı Tarihçiliği**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s.61-68
- Evans, Richard J.: **Tarihin Savunusu**, Çev: Uygur Kocabaşoğlu, 1. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi, 1999
- Frangoudaki, Anna: “Tarih Ders Kitaplarında Ulusal “Ben” ve Ulusal “Öteki”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 96-105
- Galip, Reşit: “Türk Irk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış”, **Birinci Türk Tarih Kongresi Konferanslar Münakaşalar**, İstanbul, Maarif Vekaleti Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1932, s. 99-161
- Günaltay, Şemşettin: **Tarih I Tarihten Evelki Zamanlar ve Eski Zamanlar**, İstanbul, 1939

- Gök, Fatma: “75 Yılda İnsan Yetiştirme Eğitim ve Devlet”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.1-8
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları**, Haz: Mahir Ünlü, Yusuf Çotuksöken, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2004
- Gökalp, Ziya: **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, İstanbul, Bordo Siyah, 2006
- Göker, Muzaffer: “İkinci Türk Tarih Kongresi”, **Bellekten**, Cilt 2, Sayı 5-6, s.1-4
- Güvenç, Bozkurt: “Tarihi Perspektifte Kimlik Sorunu Özdeşimlerini Belirleyen Bazı Etkenler”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 23-30
- Halkin, Leon E. **Tarih Tenkidinin Unsurları**, Çev: Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989
- Hobsbawm, Eric: **Tarih Üzerine**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999
- Iggers, Georg G.: **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme:Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, Çev: Gül Çağalı Güven, 3. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007
- İnan, Afet: “Atatürk ve Tarih Tezi”, **Bellekten**, No:10’dan ayrı basım, İstanbul, Maarif Matbaası, 1939, s. 243-246

- İnan, Afet: “Atatürk ve Kültür Meseleleri”, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, t.y., y.y.,s. 259-262
- İnan, Afet: **Tarih İlminin Dinamik Karakteri**, Ankara Üniversitesi, 1956
- İnan, Afet: “Atatürk’ün Kurduğu, Türk Tarih Kurumu, Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve Üniversiteler Hakkındaki Fikirleri”, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, t.y., y.y., s. 183-197
- Jenkins, Keith: **Tarihi Yeniden Düşünmek**, Ankara, Dost Kitabevi, 1997
- Kafadar, Osman: **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Ankara, Vadi Yayınları, 1997
- Kaplan, İsmail: **Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002
- Karakaş, Mehmet: **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, 1. Basım, Ankara, Vadi Yayınları, 2000
- Karakaş, Mehmet: “Doğu-Batı İlişkileri Açısından Tarihsel Dönemlendirmelerin Anlamı”, **Tarihte Doğu-Batı Çatışması Semayi Eyice’ye Saygı Sosyoloji Yıllığı Kitap 12**, Yay. Haz: Ertan Eğribel, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s. 440-453
- Koloğlu, Orhan: “Tarih Öğretiminde Bügüncülük/ Presentizm, Yanılsamalar ve Sonuçları”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz:

Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt
Yayımları, 2007, s. 89-97

**Maarif Şurası, Birinci: 17-29 Temmuz 1939 Çalışma Programı Konuşmalar
Lahiyalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Maarif Şurası, İkinci: 12-21 Şubat 1943 Çalışma Programı Raporlar
Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Üçüncü: 2-10 Aralık 1946 Çalışma Programı Raporlar
Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Dördüncü: 22-31 Ağustos 1949 Çalışma Programı
Komisyon Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Beşinci: 5-14 Şubat 1953 Çalışma Esasları Komisyon
Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Altıncı: 18-23 Mart 1957 Çalışma Programı Komisyon
Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Yedinci: 5-15 Şubat 1962 Çalışma Programı Komisyon
Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Sekizinci: 28 Eylül-3 Ekim 1970 Çalışma Programı
Komisyon Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Dokuzuncu: 24 Haziran-4 Temmuz 1974 Çalışma Programı
Komisyon Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

**Milli Eğitim Şurası, Onuncu: 23-26 Haziran 1981 Çalışma Programı Komisyon
Raporları Konuşmalar,** İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1991

- Milas, Herkül: “Türk Ders Kitaplarında 'Yunanlılar':Bütünleştirici Bir Yaklaşım”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.254-265
- Okçabol, Rifat: “Cumhuriyet’in 75. Yılında Ortaöğretim Sistemimiz” **75 Yılda Eğitim** , İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 177-192
- Ortaylı, İlber: “Tarih Öğretimi İçin Yazılabilecek Kitaba İlişkin Sorunlar”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 43-51
- Öymen, Hıfzırrahman Raşit: **Türkiye Cumhuriyeti’nin Eğitim Devrimi(1923-1938**, VIII. Türk Tarih Kongresi III. Ciltten Ayrı Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983
- Özbaran, Salih: **Tarih, Tarihçi ve Toplum**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005
- Özbaran, Salih: “Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Ders Kitapları Üstüne Düşünceler”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.61-69
- Özbaran, Salih: “Neden ve Nasıl Tarih?”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 25-33

- Özcan, Ufuk: **“İmparatorluktan Cumhuriyete Kimlik Değişimi, Ahmet Ağaoğlu Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri”**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1996
- Pesmazoğlu, Stefanos: **“'Ötekilik' Üzerine Bazı Yöntemsel Yorumlar”**, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.7-12
- Piterberg, Gabriel: **“ “Uyanış” Mecazı: Oryantalizm ve Milliyetçi Tarihyazıcılığı”**, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.246-253
- Saffet, Mehmet: **“Eti Medeniyeti”**, **Türk Tarihinin Ana Hatları Eserinin Müsveddeleri**, Seri III No:7, y.y., t.y
- Sakaoğlu, Necdet: **Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y.
- Sezer, Baykan: **“Tarih ve Sosyoloji”**, **Sosyoloji Yıllığı 4**, Yay. Haz: Ertan Eğribel, İstanbul, 1999
- Sezer, Baykan: **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, y.y., t.y.
- Sezer, Baykan: **Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları**, y.y., Sümer Kitabevi, t.y.
- Sezer, Baykan: **“Tarih Anlayışı” Sosyoloji ve Coğrafya Ders Notları**, **Sosyoloji ve Coğrafya Sosyoloji Yıllığı Kitap 15**

Süha Göney ve Sabahattin Güllülü'ye Saygı, Yay.
Haz.:Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, İstanbul, Kızılelma
Yayıncılık, 2006, s. 86-89

Sezer, Baykan: “Tarihte Toplumlarda”, **Tarihte Doğu-Batı Çatışması
Semayî Eyice'ye Saygı Sosyoloji Yıllığı Kitap 12**,
İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2005, s.123-130

Stathis, Penelope: “Yunan [Ve Türk] Tarih Ders Kitaplarında “Ben” ve
“Öteki” İmgeleri”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki”
Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.125-133

Tarih I, İstanbul, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1931

Tarih I Tarihtenevîki Zamanlar ve Eski Zamanlar, İstanbul, Maarif Basımevi,
1938

Tarih II Ortazamanlar, İstanbul, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1931

Tarih II Ortazamanlar, Ankara, Maarif Basımevi, 1941

Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi, İstanbul, Maarif
Vekaleti, 1931

Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlar, İstanbul, Maarif Basımevi, 1933,

Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlar, Ankara, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1941

Türk Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999

Türkiye’de İlk ve Orta Öğrenim Düzeyinde: Tarih Öğretiminin Yeniden Yapılandırılması Atölye 1, 2-3 Aralık 2000 ODTÜ Kongre ve Kültür Merkezi, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2000

Tekeli, İlhan: “Tarihyazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 1-6

Tekeli, İlhan: “Küreselleşen Dünyada Tarih Eğitiminin Amaçları Ne Olabilir?”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları:1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 34-42

Timuçin, Afşar: “Doğru Bilinç Oluşturmakta Tarih Eğitiminin Önemi”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 55-61

Todorova, Maria: “Bulgar Tarihyazıcılığında Osmanlı Dönemi”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 37-45

Topses, Gürsen: “Cumhuriyet Dönemi Eğitiminin Gelişimi”, **75 Yılda Eğitim**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 9-22

Tosh, John: **Tarihin Peşinde: Modern Tarih Çalışmasında Hedefler, Yöntemler ve Yeni Doğrultular**, Çeviren: Özden Arıkan, 2. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005

- Tuna, Korkut: **Yeniden Sosyoloji**, 1. Baskı, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2002
- Tuna, Korkut: “Küresel mi/Yerel mi:Neler Oluyor Bize?”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 6. sayı, , İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 2003, s.1-11
- Tunçay, Mete: “Tarih Öğretiminin İyileştirilmesine Yönelik Düşünceler”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 52-54
- Tüfekçioğlu, Hayati: “Liselerde Tarih ve Sosyoloji Eğitimi”, **Tarih ve Sosyoloji Semineri 28-29 Mayıs 1990 Bildiriler**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 67-76
- Tüfekçioğlu, Hayati: “Son Dönem Osmanlı Tarihçiliği”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülken’e Övgü-Osmanlı Tarihçiliği**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 77-84
- Yalçın, Seda: “**Türk Eğitiminde Dönüşüm (Özel Okulların Yeri ve Anlamı)**”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997
- Yazan, Ümit Meriç: “Cevdet Paşa ve Osmanlı Tarihçiliği”, **Sosyoloji Yıllığı 1 Hilmi Ziya Ülken’e Övgü-Osmanlı Tarihçiliği**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1997, s. 85-89

- Yetkin, Sabri: “Lise Tarih Kitaplarında İslam”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 167-195
- Yıldırım, Ergün: “Türk Tarih Tezi ve Göçler”, **Sosyoloji ve Coğrafya Sosyoloji Yıllığı Kitap 15 Süha Göney ve Sabahattin Güllülü’ye Saygı**, İstanbul, Kızılelma Yayıncılık, 2006, s. 735-740
- Yıldırım, Recep: “Tarih Ders Kitaplarında Anadolu Uygarlıkları”, **Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları: 1994 Buca Sempozyumu**, Yayına Haz: Salih Özbaran, 2.Basım, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 161-166
- Yumul, Arus: “Ermeniler:Millet-i Sadıka Mı, Beşinci Kol mu, Geçmişin Yadigarları Mı?”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte “Öteki” Sorunu 2. Uluslararası Tarih Kongresi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 85-96